

Саветчук Н.М.

Історія вчень про державу і право

Навчально-методичний посібник
для студентів спеціальності «Правознавство»

*Міністерство освіти і науки, молоді та спорту
України*

*Прикарпатський національний університет
імені Василя Стефаника*

Юридичний інститут

Н.М.Саветчук

Історія вчень про державу і право

*Навчально-методичний посібник для студентів
II-го курсу денної та заочної форми навчання*

спеціальність "правознавство"

НБ ПНУС

783102

Івано-Франківськ, 2011

67.0я73

ББК 67.9 (4Укр)
С 12

Рекомендовано до друку Вченою радою Юридичного інституту
Прикарпатського національного університету імені В. Стефаника
(протокол № 8 від 19.04. 2011 р.)

Рецензенти: Кафарський В.І. — доктор юридичних наук, професор,
завідувач кафедри конституційного та міжнародного права
Прикарпатського Юридичного інституту ЛьвДУВС;
Науум М.Ю. — кандидат філософських наук, доцент
кафедри теорії та історії держави і права Юридичного
інституту Прикарпатського національного університету
ім.В.Стефаника.

Саветчук Н.М.

С 12 Історія вчень про державу і право [текст] : Навчально-методичний
посібник для студентів II- го курсу денної та заочної форми навчання
/ Наталія Михайлівна Саветчук. – Івано-Франківськ : Прикарпатський
національний університет імені Василя Стефаника, 2011. – 132 с.

Навчально-методичний посібник вміщує тематику курсу, конкретний виклад
ідей, концепцій, вчень про державу і право в хронологічному порядку, тематику
семінарських та самостійних занять, словник термінів та понять, список
рекомендованої літератури до всіх тем курсу, індивідуальні завдання для студентів.

Посібник призначений для студентів спеціальності "правознавство" з метою
розширення та поглиблення знань майбутніх правознавців сучасної державно-
правової реальності. Дане видання може бути використане студентами при підготовці
до семінарських занять, до самостійної роботи над курсом та для поточного контролю
знань.

Для студентів, аспірантів, викладачів, усіх, хто цікавиться проблемами держави
і права.

імені Василя Стефаника
код 02125266

НАУКОВА БІБЛІОТЕКА

ББК 67.9 (4Укр)

НЕ ПУ 783102

© Саветчук Н.М., 2011

© Юридичний інститут Прикарпатського
національного університету імені Василя
Стефаника, 2011

Зміст

Вступ	5
Програма курсу	7
Короткий виклад навчального матеріалу	13
Історія вчень про державу і право як наука і навчальна дисципліна	13
Державно-правові вчення в Стародавній Греції	18
Вчення про державу і право в Стародавньому Римі	23
Особливості вчень про державу і право в епоху Середньовіччя	27
Державно-правові вчення в Західній Європі в XV-XVII ст.	31
Державно-правові концепції представників французького Просвітництва	36
Політична думка у США періоду боротьби за незалежність	42
Політико-правові вчення в Німеччині (кінець XVIII – поч. XIX ст.)	45
Політико-правові вчення в Росії (друга пол. XVIII – поч. XX ст.)	51
Вчення про державу і право представників лібералізму у Англії та Франції (XIX ст.)	58
Становлення і розвиток вітчизняної державно-правової думки	62
Державно-правові ідеї соціалізму та марксизму	74
Західноєвропейські державно-правові концепції XX століття	78
Тематика семінарських занять	89
Державно – правові вчення в Стародавньому світі (Індія, Китай, Греція, Рим)	89
Державно-правові вчення в Західній Європі (XV- XVII ст.)	91
Державно-правові концепції представників французького Просвітництва	93
Політико-правові вчення в Німеччині (кінець XVIII - поч.XIX ст.)	94
Вчення про державу і право представників лібералізму в Англії та Франції (XIX ст.)	96

Становлення і розвиток вітчизняної державно-правової думки	97
Західноєвропейські державно-правові концепції XX ст.	100
Самостійна робота	103
Історія вчень про державу і право як наука і навчальна дисципліна	103
Державно-правові вчення в Стародавньому світі (Індія, Єгипет, Китай)	103
Вчення про державу та право в Стародавньому Римі	104
Особливості вчень про державу і право в епоху Середньовіччя	104
Державно-правові ідеї соціалізму та марксизму	104
Погляди на державу і право представників німецького та італійського Просвітництва	105
Політико-правові вчення в Росії (друга пол. XVIII - поч. XX ст.)	105
Становлення і розвиток вітчизняної державно-правової думки	106
Політична думка у США періоду боротьби за незалежність	106
Словник термінів та понять	107
Індивідуальні завдання	115
Рекомендовані підручники	123
Перелік основних джерел та літератури до всіх тем курсу	125

Вступ

Особливістю сучасного етапу розвитку державно-правової реальності в українському суспільстві є його перехідний характер. У зіткненнях різних суспільних сил шукають свого розв'язання застарілі суперечності, успадковані від минулого. В той же час, здійснюються відповідні зусилля для закладення основ сучасних і майбутніх перетворень. Тобто, йде пошук шляхів впорядкування суспільного життя, точніше формування в Україні громадянського суспільства і відповідної йому соціально-правової держави, забезпечення реалізації прав і свобод людини. В зв'язку з тим, визріла об'єктивна потреба в створенні міцного юридичного підґрунтя процесів перехідного суспільства і така важлива проблема як здійснення правильних, надійних і ефективних реформ органів держави і правової системи. Зрозуміло, що для досягнення таких цілей і позитивного їх вирішення особлива увага повинна бути звернута на такі феномени як держава і право, які мали і мають потужний вплив як на окрему людину, так і на все суспільство. Однак поверхове розуміння ролі держави і права в суспільстві, а звідси теоретичні прорахунки можуть призвести не до прогресу, а до суттєвих помилок в державотворчих процесах.

Важливим в цьому плані є звернення до історії вчень про державу і право мислителів, філософів, юристів, політиків, які створили фундаментальні державно-правові концепції, теорії, ще з античних часів подавали ідеї щодо удосконалення держави і права. Це дасть можливість студентам, майбутнім спеціалістам в галузі правознавства, що матимуть справу з державним будівництвом, забезпеченням принципу верховенства права та інших правових принципів в суспільстві, більш глибоко зрозуміти сутність цих суспільних феноменів, їх призначення. І на основі цих знань бути активними і добре підготовленими учасниками сучасних творчих державно-правових процесів, вміти правильно, критично оцінити реалії та тенденції, що відбуваються в державному і правовому житті українського суспільства. Підкреслимо, вивчення історії світової державно-правової

думки дає можливість з'ясувати процес виникнення та розвитку правових категорій, зрозуміти їх природу, характер взаємозв'язку суспільства, держави, права і особи, сутність праворозуміння в західних демократіях та перехідних суспільствах, а також особливості правових систем сучасності. Тому ознайомлення з даними вченнями дає можливість краще зрозуміти сутність сучасних держав і правових систем, тенденції, здобутки в державному і правовому житті, визначити шляхи удосконалення соціуму. Таким чином, через дослідження вчень про державу і право студенти повинні навчитись враховувати та поважати досвід попередників щодо удосконалення інститутів державної влади та правової системи, які в найбільш оптимальний спосіб виконували б покладені на них функції та відповідали потребам людини і суспільства.

Водночас опрацювання пропонованого методичного матеріалу та рекомендованих літературних джерел із курсу буде сприяти усвідомленню студентами процесу формування загальнолюдських державно-правових цінностей та необхідності утвердження в соціальній практиці принципів верховенства права, демократії та правової держави, створення дійових механізмів забезпечення прав і свобод людини і громадянина. Знання історії світової та вітчизняної державно-правової думки в поєднанні із знаннями, отриманими при вивченні теорії держави і права, історико-теоретичних та галузевих юридичних дисциплін будуть сприяти формуванню правової культури майбутніх юристів, забезпечать поєднання набутих теоретичних знань з практикою, розумінню сутності процесів у суспільстві та визначення своєї ролі в цих процесах. Ми сподіваємося, що посібник стане у пригоді як для оволодіння знаннями з предмету «Історія вчень про державу і право», так і для формування власної правосвідомості завдяки ознайомленню з різноманітними багатограничними ідеями та поглядами на такі важливі феномени як держава і право.

Програма курсу

Тема 1. Історія вчень про державу і право як наука і навчальна дисципліна

Закономірності виникнення та розвитку вчень про державу і право. Предмет історії вчень про державу і право. Методи вивчення історії вчень про державу і право. Місце дисципліни "Історія вчень про державу і право" в системі навчальних дисциплін. Джерела, структура, завдання та значення курсу. Теоретичне і практичне значення історії політико-правових вчень.

Тема 2. Державно-правові вчення в Стародавньому світі (Індія, Китай, Греція)

Перші політико-правові вчення в Стародавньому світі. Розвиток політико-правової думки в Індії, Єгипті, Китаї. Вчення Конфуція про державу і право. Учення даосизму про державу і право.

Розвиток політико-правової думки в Стародавній Греції. Вчення Гомера, Піфагора, Демокріта. Вчення про державу і право Сократа. Філософська основа вчень про державу і право Платона. Справедливість за Платоном. Проекти ідеальної держави в трактатах Платона "Держава", "Закони". Класифікація Платоном форм держави.

Вчення про політику, державу і право Арістотеля. Правильні і неправильні форми держави за Арістотелем.

Тема 3. Вчення про державу і право в Стародавньому Римі

Загальна характеристика державно-правової концепції римських мислителів. Політико-правові ідеї Лукреція Кара. Вчення стоїків.

Теорія циклічності форм держави Полібія. Вчення про державу і справедливість Цицерона. Ідея природного права Цицерона. Сенека про загальну рівність.

Римські юристи.

Тема 4. Особливості вчень про державу і право в епоху Середньовіччя

Загальна характеристика доби Середньовіччя. Виникнення християнських державно-правових ідей. Політико-правове вчення А.Августина. Ранньохристиянські ідеї Августина про сутність держави. Августин про сутність закону і права.

Теологічна теорія походження держави за Ф. Аквінським. Види законів, сутність і використання державної влади.

Світська теорія держави М. Падуанського: походження держави, виборна і спадкова монархія; верховенство закону в державі та його значення в суспільстві; розмежування законів світських і церковних.

Тема 5. Державно-правові вчення в Західній Європі в XV – XVII ст.

Соціально-політична характеристика епохи та її відображення в політичній та правовій свідомості. Політичні та правові ідеї Відродження і Реформації. Європейський гуманізм.

Вчення про політику і державу Н. Макіавеллі, його ставлення до методів здійснення державної влади, до співвідношення форм держави у справі забезпечення могутньої та централізованої країни. Обґрунтування Н. Макіавеллі монархічної форми державного правління.

Державно-правові погляди Гуго Гроція. Гроцій про право і процес його виникнення.

Вчення Гобса про державу і право в трактаті "Левіафан". Т.Гоббс про процес становлення і розвитку держави.

Вчення Дж. Локка про державу і право. «Тріада» Дж. Локка.

Ж. Боден про ознаки держави та державний суверенітет. Право у характеристиці Ж.Бодена.

Вчення про державу і право Б. Спінози. Характеристика Б.Спінозою форм правління.

Тема 6. Державно-правові вчення представників французького Просвітництва

Загальна характеристика Просвітництва. Тлумачення вченими-просвітителями ідеї суспільного договору. Політико-правові погляди Вольтера.

Державно-правова доктрина Монтеск'є. Монтеск'є про розподіл влад, форми державного правління та «дух» законів.

Револьюційно-демократичне вчення Руссо: природа людини, походження і сутність держави, теорія народного суверенітету, організація державної влади.

Політико-правові міркування Д.Дідро. Погляди на державу і право Гольбаха та Гельвеція.

Державно-правові ідеї Дж. Віко. Державно-правові ідеї Беккарія.

Тема 7. Політична думка у США періоду боротьби за незалежність

Характеристика цього періоду. Погляди на державу і право Т. Пейна. Т. Пейн про форми правління., про ідею народного суверенітету.

Ідеї держави і права Б. Франкліна. Конституційні погляди Т. Джефферсона.

Державно-правове вчення Дж. Адамса. Основні принципи державного устрою та форми правління у вченні Дж. Адамса.

Ідея централізованої федеральної влади А. Гамільтона. Погляди на державу і право Дж. Едісона.

Тема 8. Політико-правові вчення в Німеччині в кінці XVIII – поч. XIX ст.

Філософські основи політико-правових вчень цього періоду. Вчення про державу і право І. Канта. Поняття і призначення права. Теорія правової держави. Співвідношення права і держави, концепція міжнародного права.

Державно-правове вчення Гегеля. Історичний розвиток суспільства як процес в усвідомленні свободи. Філософія права, поняття права і закону. Співвідношення держави і громадянського суспільства.

Теоретична концепція права Й. Фіхте. Теорія "замкнутої торгової держави" Й.Фіхте.

Тема 9. Вчення про державу і право представників лібералізму у Англії та Франції (XIXст.)

Історична школа права як особливий напрям правової думки. Державно-правові погляди Гуго. Правове вчення Савінії. Державно-правова концепція Пухти.

Характеристика державно-правових вчень представників французького та англійського лібералізму. Аналіз державно-правового вчення Б. Констана. Вчення Констана про право і закон. Поняття свободи за Констаном. Констан про форми держави, систему її органів та політичний ідеал.

Правове вчення Дж. Міля. Концепція правової держави Дж. Міля.

Теорія демократії і свободи Токвіля. Концепція конституційної держави А. Токвіля.

Ідеї демократизації політичних і правових інститутів держави у вченні І. Бентама. Види законів за І. Бентамом.

Тема 10. Політико-правові вчення в Росії (друга пол. XVIII- поч. XX ст.)

Анархічне вчення М. Бакуніна. Проблеми утвердження абсолютизму в творчості Феофана Прокоповича. Концепція права О. Соловйова.

Вчення про державу і право Б. Чичеріна. Філософія права Чичеріна. Новгородцев про функції права в державі. Державно-правові вчення Семена Десницького. Внесок у розвиток державно-правової теорії Олександра Радищева. Державно-правові реформи Михайла Сперанського. Вчення про державу і право П. Пестеля.

Державно-правова доктрина М. Муравйова.

Тема 11. Становлення і розвиток вітчизняної державно-правової думки

Становлення поглядів на державу і право в ранньофеодальній Київській Русі. "Слово про закон і благодать" митрополита Іларіона. Трактатування верховенства світської влади в "Збірнику Святослава" та "Повчанні" Володимира Мономаха. Ідея централізації держави у "Повісті минулих літ" та "Слові о полку Ігоревім".

Українська політико-правова думка XVI-XVII ст. Загальна характеристика. С. Оріховський -Роксолан, П. Могила, Б. Хмельницький, І. Мазепа, П. Орлик - та їхнє вчення про державу і право.

Політико-правові вчення XIX-XX ст. Кирило-Мефодіївське товариство. Вчення про державу і право М. Костомарова.

Погляди на державу та право М. Драгоманова. Права людини, права нації - основа політико-правової концепції М. Драгоманова.

Ідея політичної національної самостійності в творчості видатного українського мислителя І. Франка. Філософія права та сутність суспільно-політичного ідеалу І. Франка.

Роль М. Грушевського у становленні української державності. Вчення про походження держави та механізм утримання влади. Концепція української національної держави.

Соціал-демократична модель української національної держави і права в творчості В. Винниченка.

Політико-правові теорії в Україні кінця XX- поч. XXI с. Особливість поглядів В. Липинського на побудову української державності. Поняття "класократії" і "територіального патріотизму" за В. Липинським.

Націоналізм як напрямок в українській державно-правовій думці. Загальна характеристика. Основні положення праці М. Міхновського "Самостійна Україна".

Д. Донцов - теоретик та ідеолог українського національного руху та його державна доктрина..

Тема 12. Державно-правові ідеї соціалізму та марксизму

Погляди на державу і право соціалістів-утопістів Т. Мора, Дж. Кампанелли, Сен-Сімона, Фур'є, Оуена. Загальна характеристика ідей утопічного соціалізму.

Державницькі ідеї Маркса та Енгельса. Маркс та Енгельс про майбутнє суспільного розвитку. В. Ленін про диктатуру пролетаріату та її форми.

Тема 13. Західноєвропейські державно-правові концепції XX століття

Державно-правові ідеї епохи та їх характеристика. Поняття теорії позитивізму: юридичний позитивізм, прагматичний позитивізм і позитивістський нормативізм Кельзена. Сутність соціологічної юриспруденції. Вчення про право Р. Паунда. Погляди на право Л. Дюгі. Психологічна теорія права Л. Петражицького.

Теорія природного права та сутність сучасних концепцій "відродженого" природного права. Теорія природного права.

Сучасні теорії держави. Теорія правової держави: історичний аспект. Теорія еліт, бюрократії і технократії. Теорія соціальної держави, держави "загального блага".

Короткий виклад навчального матеріалу

**Історія вчень про державу і право як наука
і навчальна дисципліна**

**Історія вчень про державу і право самостійна
навчальна дисципліна.**

Історія вчень про державу і право - одна з найважливіших складових частин духовної культури людства. У ній зосереджено великий правовий інтелектуальний потенціал пошуків шляхів розв'язання проблем свободи, права, законодавства, політики, держави. Щоб припустити сучасне і знайти шляхи до кращого майбутнього, людство завжди зверталось і звертатиметься до минулого, зокрема, до історичних поглядів на державу, право та інших соціальних цінностей.

"Історія вчень про державу і право" якимось чином досліджує закономірності виникнення та розвитку державно-правових концепцій, ідей, і належить до теоретично-історичних дисциплін, які мають світоглядний характер. З одного боку, цей курс пов'язаний з дисциплінами історичного циклу: "Історією держави і права зарубіжних країн", "Історією держави і права України", а з іншого - з дисциплінами теоретичного циклу, зокрема з "Теорією держави і права". Тому, приступаючи до вивчення цієї дисципліни, необхідно мати на увазі, що вона має два аспекти - історичний та теоретичний.

Першочерговим завданням цієї дисципліни є озброєння студентів теоретичними знаннями про державу і право, розумінням закономірностей еволюції політичної думки, її впливу на суспільну свідомість і політичне життя людства. Формування новітньої системи правових знань неможливе без ґрунтовного ознайомлення з надбаннями

цивілізації щодо теоретичних концепцій минулого про право, державу, політику і законодавство.

Знання історії світової і вітчизняної політико-правової думки в поєднанні із іншими знаннями, отриманими в процесі освоєння інших юридичних наук, будуть сприяти формуванню правової культури майбутніх юристів, забезпечать зв'язок набутих теоретичних знань з юридичною практикою, допоможуть зрозуміти сутність суспільних процесів.

Таким чином, дослідження історії вчень про державу і право має навчити студентів враховувати та поважати погляди мислителів минулого і намагатися удосконалювати інститути державної влади, правову систему для виконання покладених на них суспільних функцій.

В процесі вивчення курсу студенти повинні:

Знати:

- становлення та розвиток вчень про державу і право від найдавніших часів до сьогодення;
- процес поступового осягнення людською думкою суті держави і права;
- суть конкретних вчень про державу і право видатних мислителів та політиків, правників, які теоретично обґрунтовані та концептуально викладені;
- різні підходи щодо розуміння держави і права, їх походження та призначення;
- наукові визначення (дефініції) держави і права тими чи іншими мислителями.

Вміти:

- проаналізувати суть конкретних вчень, їхній зміст;
- порівняти, якою мірою ті чи інші вчення успадковують політико-правову думку минулих поколінь і скільки в них нового, якою є їхня соціальна цілісність за сучасних умов;
- проаналізувати кожен державно-правову теорію, концепцію, визначити її місце у системі знань того чи іншого стану розвитку суспільства;

- визначити практичне значення ідей, теорій, концептуальних підходів вчених минулих часів і сучасності для сьогодення і, зокрема, для конкретних заходів, що їх здійснює наш народ для творення незалежної, правової Української держави.

Роль і призначення курсу – розширити та поглибити знання студентів, майбутніх правознавців у сучасній державно-правовій реальності, освоївши історію вчень про державу і право з найдавніших часів.

На основі вивчень державно-правових ідей, теорій, концепцій, які мали місце в історії, цей курс повинен допомогти майбутнім юристам закріпити їхні знання, допомогти самостійно аналізувати суспільно-політичні та правові явища сучасності, на високому рівні сформуванню власну правову культуру.

Предмет історії вчень про державу і право

Об'єктом наукового вивчення історії вчень про державу та право є не держава і право як соціальні інституції, а форми їх теоретичного пізнання й осмислення – це ідеї, концепції, теорії, доктрини. Вони в логічно-поняттєвій формі відображають історичний процес глибокого пізнання державно-правових явищ і позначаються загальним терміном "вчення". Кожне вчення має сталу структуру, а саме:

- програмні й оцінні засади (політична оцінка держави та права, визначення їхніх мети й завдань, ставлення до держави та права різних соціальних груп);
- методологічну основу (логіко-теоретичні, наукові, філософські чи релігійні засади), теоретичний зміст (намагання через запровадження нового поняттєво-категорійного апарату з'ясувати питання походження держави та права, осмислити основні принципи побудови державного ладу і права, визначити їхнє соціальне призначення, встановити співвідношення між правом та законом, державою й індивідом).

Предметом історії політичних і правових вчень є історія виникнення і розвитку поглядів, вчень і теорій щодо походження, ролі і значення форми держави, а також вчень і теорій про право, його суть і призначення.

Таким чином, в предмет даної науки входить історія теоретичних уявлень про найбільш істотні аспекти політики і права в їхніх необхідних

внутрішніх взаємозв'язках, взаємодії та взаємовпливі. Проте предметом дослідження "Історії вчень про державу і право" є не всі знання про державу чи право, а лише ті, що їх теоретично обґрунтовано та концептуально викладено, тобто ті, які пізнавальною глибиною й цінністю перевершують повсякденні форми відображення політико-правової дійсності, де основою є життєвий досвід, почуття та емоції. Тому до предмета, що його ми вивчатимемо, не можна віднести всі без винятку промови політичних діячів, письменників і вчених, оскільки вони не розроблені до рівня самостійних теорій, а являють собою лише погляди з окремих проблем державності й права.

Історичний розвиток державно-правової думки підпорядкований певним закономірностям. Найважливіші закономірності, відповідно до яких здійснюється розвиток державно-правової думки, такі:

- будь-яке вчення формується в умовах і під впливом політико-правової дійсності певної історичної доби, що проявляються в абстрактно-узагальнених теоретичних побудовах;
- формування вчень про державу та право відображається в розгалуженій системі ідеологічних впливів, а спосіб обґрунтування політико-правових доктрин пов'язаний з переважним історичним типом світогляду та власне світоглядом мислителя;
- в історії державно-правових учень прослідковується спадковість і зв'язок між ученими попередніх та наступних історичних епох.

Отож предметом історії вчень про державу та право є теоретично обґрунтовані й концептуально виважені знання людства про державу і право в їхньому історичному розвитку. Під "вченнями" в даному курсі і розуміють теоретичні знання, що історично виникають і розвиваються: теоретичні концепції, ідеї, положення, в яких знаходить своє концентроване логічно-понятійне втілення історичний процес поглиблення пізнання політичних та правових явищ.

Методи вивчення історії політичних та правових вчень.

Знання з історії вчень про державу та право здобувається за допомогою застосування методів наукового пізнання – сукупності засобів, способів, процедур, завдяки яким людина отримує істинне знання про світ, сукупності прийомів і операцій теоретичного й емпіричного пізнання, а також практичного осягнення дійсності.

Методи, що використовуються при вивченні історії вчень про державу та право, можна поділити на загальні, загальнонаукові (застосовуються багатьма науками) та спеціальні (використовуються лише певними науками). При вивченні історії вчень про державу і право використовується увесь спектр загальнонаукових та спеціально наукових методів. Основними загальнонауковими методами, які використовує для науки при вивченні загальних закономірностей і умов виникнення державно-правових є такі: діалектичний метод, системний, логічний, порівняльний, історичний та ін. Але особливо важливе значення для цієї науки та її предмету мають два методи: історичний та проблемно-концептуальний. Суть історичного методу полягає у вивченні, осмисленні тієї чи іншої теорії, концепції в історичному контексті, який обумовив їхню появу. Тільки застосовуючи цей метод, можна правильно зрозуміти суть ідей, які можуть бути сьогодні або неприйнятними, або гостроактуальними. Проблемно-концептуальний метод дозволяє прослідкувати зародження і розвиток тієї чи іншої ідеї від найдавніших часів до сьогодення.

Періодизація та функції історії вчень про державу і право

З точки зору історичної перспективи, можна встановити три різко відокремлених суспільно-історичних світогляди, а отже і три періоди в історії політичних та правових вчень: античний, середньовічний і сучасний. Для античного світогляду є характерним те, що він не розрізняє державу і суспільство, право і мораль. Для середньовіччя характерним є прагнення до звільнення від земних пут, перенесення ідеалів у загробне життя. В той же час, держава і церква зливаються в одне, норми права співпадають з релігійними канонами. Новий період, який охоплює і сучасність, характеризується боротьбою людини за свою свободу, за свої права.

Сутність, зміст і призначення історії вчень про державу та право проявляються у функціях, які визначаються особливостями її предмета, місцем і роллю в системі юридичних дисциплін. Провідне місце серед них займають такі: пізнавальна, світоглядна, евристична, методологічна, прогностична та ін.

Пізнавальна функція зводиться до пізнання та пояснення закономірностей розвитку державно-правової думки, раціонального осмислення питань, які стосуються природи держави та права, їхнього

походження й способів існування, узагальнення, систематизації та аналізу державно-правових інституцій і категорій.

Світоглядна функція впливає на формування правосвідомості, правової й політичної культури.

Евристична дає змогу на основі вивчення теоретичних форм осмислення держави та права виявити нові закономірності, властиві державно-правовим явищам в нових умовах розвитку суспільства.

Комунікативна сприяє якісному розвитку юридичних знань, забезпечуючи фактичним, науково обґрунтованим матеріалом інші правові дисципліни.

Прогностична полягає в можливості на основі вивчення закономірностей розвитку державно-правової думки, способів осмислення держави та права, їхніх завдань і соціальної мети передбачити перспективи розвитку держави та права як соціальних інституцій і визначити напрям їхньої еволюції.

Навчально-прикладна сприяє засвоєнню студентами юридичних знань і підвищенню професійного рівня майбутніх правознавців.

Виховна формує національну свідомість, повагу до українського народу, формує почуття патріотизму й відданості Батьківщині.

Державно-правові вчення в Стародавній Греції

Погляди на державу та право в Стародавній Греції десь з VI століття до н.е. починають складатися в окрему систему знань, держава і право стають об'єктом дослідження багатьох мислителів і філософських шкіл. Цьому сприяло декілька факторів:

- Греція мала значний економічний і соціальний досвід. На цей час вона пройшла декілька форм державності: аристократію, олігархію і демократію, яким були притаманні своє розуміння сутності держави і права, їх ролі і соціального призначення;
- сформувався певний зв'язок між людиною, державними інститутами і суспільством;
- в державі склалася певна правова система, був відпрацьований механізм законотворчого і правозастосовчого процесів;

- це значна диференціація суспільства; кожен його стан розглядав перспективи державного розвитку, виходячи із своїх інтересів, що знаходило відображення у конкретних теоріях;

- мислителі Стародавньої Греції цього періоду починають аналізувати конкретні державницькі і правові вчення своїх попередників, розвиваючи їх далі чи спростовуючи.

Варто підкреслити, що в умовах грецького поліса зародилися актуальні сьогодні політичні ідеї громадянського суспільства, демократії, республіки.

Піфагор (580 — 500 р. до н.е.)

Певний внесок у розвиток державно-правових вчень зробив Піфагор і його послідовники. Політичним ідеалом Піфагора було правління обмеженої аристократії, яке базувалося на справедливих законах. Піфагорійці висловлювалися проти демократичного устрою полісів, вкрай негативно ставилися до демократії, критикували цю політичну форму за надмірність свободи, яка не завжди йде на користь суспільству.

Виходячи із того, що люди не можуть жити без управління, піфагорійці більш вдалою формою правління вважали аристократію, яка здійснює свою владу на підставі законів. Запорукою порядку в державі прибічники цієї теорії вважали виконання усіма вимог законів, суттю яких є встановлення або відновлення справедливості. Піфагор та його послідовники почали розробку концепції ідеальної держави. Всі громадяни мали брати участь в управлінні державними справами, формуванні представницьких органів влади, прийнятті законів.

Геракліт (544-540 - 483 р. до н.е.).

Значну увагу з'ясуванню проблем сутності права і держави приділяв Геракліт. Першоджерелом людських законів він вважав божественний закон (логос). Тому життя полісу і його закони повинні відповідати цьому закону. Існування держави без законів, на його думку, зовсім неможливе, вони впорядковують суспільне життя громадян. Але Геракліт вважав, що більшість із громадян не здатна пізнати всеуправляючий логос. Люди, за його вченням, від природи не є рівними. Вільними можуть бути тільки окремі із них. Тільки ця частина громадян здатна пізнати об'єктивно існуючі закони космосу і закони суспільства, що з них випливають, і поводити себе згідно з їхніми приписами.

Демокріт (бл. 460 р. – бл. 370 р. до н.е.)

Демокріт був один із перших мислителів античності, що заперечував божественне першоджерело законів. На його думку, закони мають природний, причиннообумовлений характер. Хоча вони і породжені людським розумом, але є похідними від природи, природного порядку речей. Критерієм справедливості і права є відповідність законів вимогам природного права. Оскільки закони, що встановлені людьми, на відміну від природних, носять штучний характер, то вони можуть бути переглянуті, доповнені або змінені. Але якщо вони існують, то підкорення їм для більшості громадян має обов'язковий характер, так само як і підкорення природним законам, оскільки це є запорукою благополуччя держави. Таким чином, у Демокріта ми знаходимо перші спроби поставити проблему співвідношення політичних законів та індивідуальної людської свободи.

Сократ (бл. 469 - 399 р. до н.е.)

В основі філософського підходу Сократа до проблеми співвідношення права і свободи знаходиться раціоналістичне уявлення про визначну роль знання. Рівень оволодіння знаннями означає міру причетності людей до божественного початку і, відповідно, рівень справедливості суспільного життя.

Сократ вперше сформулював концепцію договірних відносин між державою і громадянином, заклавши тим самим основи практичної політики і права. Сократ був прихильником такого устрою держави-поліса, де панують справедливі за природою закони. Виходячи з принципу законності, він намагався охарактеризувати різні форми державного устрою і правління. Філософ різко засуджував тиранію як режим беззаконня, сваволі та насильства, але й гостро критикував демократію, вбачаючи її головний недолік у некомпетентності посадових осіб, обраних на свої посади випадково.

Свобода людини, на думку Сократа, можлива лише при умові панування в державі законів, які відповідають вимогам розуму і справедливості. Індивід, вважав він, є суб'єктом свободи і права лише завдяки самосвідомості, усвідомленню себе незалежним і самотнім у своїх взаємовідносинах з іншими індивідами і державою.

Найбільш видатними філософами, котрі зробили вагомий внесок в розвиток державно-правових концепцій Стародавньої Греції, були Платон і Арістотель.

Платон (427-347 р. до н.е.)

Платон є один з тих грецьких мислителів, чії письмові твори дійшли до нас. Стосовно вчень про державу та право — це діалоги "Держава" і "Закони".

Мислитель запропонував модель справедливої ідеальної держави. Справедливість, за Платоном, полягає у тому, що кождий займається своєю справою, ніхто не повинен привласнювати чужого і втрачати свого. В душі людини, на думку мислителя, повинні поєднуватися три здатності: розумова, вольова і здатність бажання. Відповідно до того, яка здатність перемагає, людина повинна належати до того чи іншого стану суспільства. Якщо перемагає розумова, людина може виконувати в державі функції управління; якщо вольова — бути воїном; а якщо третя — ремісником або землеробом.

У проєкті ідеальної держави, яку пропонує Платон у своєму вченні, не допускаються надзвичайна бідність чи багатство. Філософів-правителів і воїнів він пропонує позбавити їх права володіти приватною власністю. Відтворення населення має відбуватись шляхом ретельного відбору пар державою. Вихованням дітей повинна займатися також держава. У згаданому творі "Держава" Платон висловлює думку, що побудова такої ідеальної держави можлива, хоча вона і не може бути вічною. Недовговічність такої держави філософ пов'язує з вадами людської природи, коли людина легко піддається негативному впливу, що призводить до занепаду держави. Ідеальна держава не потребує законів, бо верховним законом тут є розум. Правити такою державою повинні філософи-царі, оскільки тільки їм відкривається істина, що таке добро і справедливість.

Аналізуючи форми правління, філософ віддає перевагу аристократії, критикує демократію, олігархію й тиранію. Ідеальна держава перебуває у постійному розвитку. Спочатку вона трансформується в тимократію (правління військових), а та в свою чергу — в олігархію (правління багатих). Наступною за олігархією є демократія, яка утверджує свободу, готує тим самим свою загибель через всюдозволеність і надмірність свободи. Тому Платон надає перевагу владі царів та аристократії.

З'ясовуючи зв'язок між особою і державою, Платон на перше місце ставить державу. Особа, за його вченням, поглинається державою, підкоряється їй. Платон проголосив принцип рівності всіх перед могутньою державою і розподіл обов'язків згідно з індивідуальними властивостями душі.

У діалозі "Законо" Платон пропонує ще один, більш конкретний, проект ідеальної держави. В цьому творі зазначається, що всесвітом і людьми керують боги, які мають свою мету. Як зазначає Платон, людина має душу, тобто принцип саморуху, тому вона в певній мірі вільна. Орієнтуючись на свої бажання, уподобання і схильності, людина мріє про щастя, любить тільки себе і, не усвідомлюючи того, вона творить зло і сама потерпає від нього. В кожному конкретному випадку збудником вчинків людини є її самолюбство.

Платон вважає, що законом має бути урівноважений розум. Він схвалює "справедливий" закон, який протиставляє закону, що відбиває інтереси якогось певного стану суспільства. Значну увагу він приділяє охороні права, судовій системі, зауважує, що будь-яка держава перестає бути державою, якщо суди в ній улаштовані не належним чином.

Арістотель (384 — 322 р. до н.е.).

Держава і право, порядок і закон, свобода і справедливість були об'єктами дослідження ще одного видатного філософа періоду Античності — Арістотеля.

Думки з цього приводу він виклав в своїх творах: "Політика", "Етика" й "Афіньська політія".

Мислитель вважає, що держава є продуктом природного розвитку, тобто вона виникає поступово, природним шляхом. Людина за своєю природою є "істота політична", і тому вона постійно прагне до спілкування. Це призводить до утворення сім'ї, з якої виникають багатосімейні поселення, що в подальшому розвитку закінчується появою держави. Тому людина не може існувати поза державою. Держава є вищою формою спілкування і благом. Вона за формою є організацією певного об'єднання громадян. Первинним елементом держави, у вченні філософа, є громадянин, що наділений правом брати участь у законотворчому, дорадчому процесі і у здійсненні судової влади. На відміну від своїх попередників Арістотель детально вивчає форму держави, яку розглядає як політичну систему, яка уособлюється верховною владою. З урахуванням цього, форма держави може визначатися із кількості правлячих: одного, небагатьох, більшості. Відповідно до цього йдеться про монархію, про аристократію та політію (щось середнє між демократією й олігархією). Означені форми держави він називає правильними, оскільки вони мають за мету загальне благо, а тиранія, олігархія і демократія, на думку мислителя, є неправильними формами держави, тому що їх метою є особисте благо правлячих. Розглядаючи внутрішні причини виникнення держави,

Арістотель робить висновок, що держава виникає із елементарних потреб життя і має на меті його удосконалення.

Арістотель не може погодитися з демократичною формою, вважає, що правити в державі повинен закон — "урівноважений розум", а не "демос" — правління народу. Найкращий державний устрій, на думку Арістотеля, це політія, як змішана форма держави, в якій переважаючим в усьому є "середній елемент". Тобто в такому суспільстві лімітує середній достаток, розумне поєднання прав і свобод. Політичне правління — це правління не людей, не правителів, а законів, які повинні бути володарями над ними.

Поняття "право" і "справедливість" у Арістотеля тісно пов'язані між собою, але не тотожні. Право уособлює собою політичну справедливість і служить нормою регулювання політичних відносин людей. Право як політичне явище Арістотель ділить на природне, тобто таке, яке має місце скрізь значення, і волеустановлене, як державне благо — закони, статутні.

Арістотель вважав, що людина здатна робити вибір між добром і злом, оскільки у неї є розум і воля. Люди можуть скоювати вчинки і утримуватися від них. Тобто свобода і воля може спонукати людину як до вчинення добра, так і зла. Але та людина, котра наділена розумною душею, завжди вибере вірний шлях, не скоїть зла, оскільки вона розуміє, що підкорення закону, життя в державі є для неї благом. Однак Арістотель вважає, що право розповсюджується тільки на вільних людей.

Вчення про державу і право в Стародавньому Римі

Естафету розвитку політико-правових вчень, що були започатковані в Греції розглянутого періоду, перейняли мислителі Стародавнього Риму. Безумовно, державницька і правова думка Риму взяла багато від поглядів Сократа, Платона, Арістотеля, Епікура й інших античних мислителів, але теоретичним концепціям римських авторів була притаманна своєрідність і новизна, цьому сприяли і нові соціально-економічні умови життя. Отже, теоретичним державно-правовим концепціям римських авторів були притаманні характерні риси:

- ідея давньогрецьких філософів про взаємозв'язок політики і права знайшли свій подальший розвиток, новаторське втілення в трактуванні Цицероном держави як публічно-правової інституції;

- логічним продовженням поглядів грецьких стоїків щодо вільного індивіда виразилось у створенні римськими юристами нової концепції - поняття юридичної особи;
- значним досягненням давньоримської думки було створення самостійної науки - юриспруденції. Римськими юристами був детально розроблений значний комплекс політико-правових питань у галузі теорії права та галузевих наук.

Таким чином, у концепціях теоретично відобразилась нова історична політико-правова реальність, в умовах якої вони творились.

Марк Тулій Цицерон (106-43 р. до н.е.)

Особливо системними і ґрунтовними були вчення Марка Тулія Цицерона і римських юристів. Цицерон свої наукові роздуми виклав у творах "Про державу", "Про закони", "Про обов'язки" та інших. Цицерон наголошував, що основою держави є прагнення людей жити разом, а осередком є сім'я. Держава – це узгоджене правове утворення, здобуток народу, це об'єднання багатьох людей, що пов'язані між собою, перш за все, погодженістю в питаннях права і спільності їх інтересів. Разом з тим, він підкреслює особливий зв'язок держави та власності і зауважує, що основною метою держави є охорона власності народу в цілому й окремо кожного громадянина. Отже, на думку Цицерона, причина походження держави в природній потребі людей жити разом, бути об'єднаними в суспільстві. Але це не будь-яке об'єднання людей, а правове, де діє загальний правопорядок.

Мислитель піддавав аналізу різні форми державного устрою і зазначав, що вони розрізняються залежно від кількості правлячих. Це може бути царська влада, влада оптиматів (аристократії) або народна влада (демократія). Всі вони, на його думку, не досконалі. Найбільш вдалою може бути лише держава, що має поєднані кращі ознаки всіх згаданих форм. Прикладом такої форми держави, на його думку, є римська державність, в якій функціонували магістрати, сенат і народні збори. Держава, на думку Цицерона, це самоврядне корпоративне об'єднання, членство в якому належить усім громадянам. Основне завдання її полягає у забезпеченні умов справедливого урядування, які виділяв Цицерон:

- влада делегується народом;
- влада повинна функціонувати лише на підставі закону;

- влада може бути виправданою винятково моральними чинниками.

Значну увагу мислитель приділяв особам, які управляють державою і визначенням обов'язків ідеального громадянина. Управляти державою повинна людина, яка наділена добродійністю і здатна оволодіти знаннями про державу та право, застосовувати їх на практиці. Без таких знань державний діяч не може бути мудрим і справедливим. Ідеальному громадянину повинні бути властиві такі риси: прагнення до пізнання істини, справедливість і величність духу, виконання приписів законів, не завдавати нікому зла, не зазіхати на чужу власність.

Розвиваючи попередні природно-правові уявлення, Цицерон апелює до закону природи і права як основи спілкування людей у державі. Право, що спирається на справедливість і розумний закон природи і є вирішником загальної користі кожного учасника правового спілкування – це природне право. Таке право, за його вченням, виникає раніше держави, бо право встановлюється природою, а не людськими веліннями чи рішеннями. Основою права є справедливість, а його істинним змістом є те, що воно встановлюється для блага всіх людей. Справедливість у суспільстві настане лише тоді, коли всі учасники спілкування будуть діяти згідно з приписами законів. Рівноправними учасниками спілкування Цицерон бачив тільки вільних людей. Саме по собі рабство – виправдане, воно обґрунтоване природою, воно доцільне і рабам їхнє становище корисне.

Сенека (бл. 4 р. до н.е. — 65 р. н.е.)

Представник нової Стої Сенека найбільш послідовно відстоював ідею духовної свободи всіх людей, незалежно від їх суспільного стану у творах "Будів", "Медея" та ін.

Він зауважував, що рабство не розповсюджується на всю особистість, її краща частина – дух вільна від рабства. Тому всі люди, незалежно від їхнього походження чи майнового стану повинні стати суб'єктами права. Тільки тоді чиняє у суспільстві право буде відповідати справедливості. Адже ж, на думку Сенеки, всесвіт - це природна держава зі своїм природним правом. З тих підстав, громадянами такої держави є всі люди, незалежно від того, визнають вони це чи ні. Щодо окремих державних утворень, то вони - творіння окремих груп людей, а тому є випадковими і не мають значення для всіх людей.

Подальший розвиток уявлень про сутність права у Стародавньому Римі пов'язаний з творчістю видатних юристів II - III століть — Ульпіана, Гая, Модестіна, Павла.

Аналізуючи категорію "право", Ульпіан рекомендував тому, хто вивчає право, необхідним насамперед знати звідки походить слово право. Воно отримало свою назву від слова "justitia" (правда, справедливість). Відмінність природного права і позитивного права в тому, що "право народів" (jus gentium) — це те, чим користуються тільки люди у відносинах між собою; а "природне право" (jus naturale) є загальним для всіх живих істот.

Римські юристи розробили багато правових концепцій. Це — поділ права на приватне і публічне, вчення про юридичні особи, права і обов'язки громадян, вони внесли суттєвий вклад у розробку проблематики співвідношення права і свободи. Їхніми зусиллями було створено нову науку — юриспруденцію, основні положення якої були скомпановані в Дигестах імператора Юстиніана і за його наказом видані у 529 р. Як бачимо, в полі зору юристів знаходилося широке коло проблем загальноюридичного і галузевого характеру, де особлива увага приділялась приватній власності та юридичній основі права особи на власність.

Поняття "право" трактувалось римськими юристами узагальнено і включало в себе природне право і позитивне. Крім цього, вони розрізняли три основні види права:

- цивільне право, тобто позитивне місцеве право, яке включало в себе звичаєве, преторське право та рішення народних зборів;
- природне право (право божественне);
- "право народів".

Важливо наголосити на тому, що природне право визнавалось юристами як реальна і невід'ємна складова частина діючого права. Воно застосовувалось не як теоретико-правова конструкція, а як категорія для обґрунтування в діючому праві обов'язковості дотримання таких моральних принципів, як: рівність усіх перед законом; дотримання слова; чесна поведінка у спілкуванні; захист від жорстокої поведінки з рабами їхніх господарів.

Вчення і теоретичні розробки римських юристів в подальшому знайшли відображення та інтерпретацію в творчості представників правової думки Європи, а окремі терміни, юридичні конструкції їхніх праць залишились і в сучасному праві.

Особливості вчень про державу і право в епоху Середньовіччя

Починаючи з середини першого тисячоліття нашої ери, теоретичні концепції про державу та право набувають нового забарвлення, з'являються нові підходи до з'ясування сутності держави і права, їх ролі у суспільстві. Цьому в значній мірі сприяли економічні відносини, пов'язані з розвитком феодалізму, який привів до суттєвих змін у відносинах власності і сприяв подальшому розпаду суспільства на стани та появі нових державно-правових інститутів для реалізації функцій держави. Важливим фактором, що вплинуло на зміст державно-правових поглядів середньовічного суспільства була християнська релігія. В основі права християнство вбачало правду, справедливість, які йдуть від Бога. Пронагуються ідеї божественного походження влади та беззаперечне її підкорення. Воля людини вважається свobodною тільки в межах Божого закону, в служінні йому. Християнство зробило людину відповідальною за своє життя, свої дії та думки.

Таким чином, упродовж століть зміст поглядів на державу і право зазнав змін. Річ в тім, що в суспільному житті на протигагу державі з'являється церква — вагомий соціальний інститут. З цього часу починається боротьба за з'ясування питання: яка влада є головною — світська чи духовна?

Аврелій Августин (Блаженний) (354-430 рр.)

Системно-християнське та державно-правове вчення єпископ Аврелій Августин виклав у книзі "Про град Божий".

Його концепція ґрунтувалась на тому, що всі соціальні і державні інститути, а також правові норми є наслідком гріховності людей. Бог наділив людину свободою не для того, щоб користуватися нею як зманеться, а для того, щоб жити за приписами Святого Письма. А. Августин робить висновок, що гріховність земного життя, державно-правових порядків проявляється у пануванні людини над людиною, у відносинах управління і підкорення. Такий порядок є "природним", як наслідок покарання Божого.

У цілому ж Августин у своєму вченні обґрунтовував ідею про те, що пізнати сутність держави та права, свободи і справедливості можливо лише за допомогою Святого Письма. Також наголошував, що держава з її законами не може відповідати істинній справедливості, які відповідають тільки приписи Закону Божого. Августин прагнув

применшити роль держави, проголошував її не як Боже творіння, а як творіння людських рук. Держава, на думку А.Августина, це організація нижчого порядку відносно до церкви, тобто він обстоював зверхність церкви над державою, церковної влади над світською.

Впродовж багатьох років служителі церкви відстоюють відому і раніше ідею про те, що влада дається Богом, а могутності правителів сприяє церква, авторитет якої встановлений Богом.

Фома (Тома) Аквінський (1225/26-1274)

Ф.Аквінський засновник теологічної школи томізму, офіційної релігійної ідеології, італієць, монах. Найвідоміші його твори: "Сума істини католицької віри проти язичників", "Сума теології", "Про правління можновладців".

Аквінський використав вчення Арістотеля у розробці своєї християнської державно-правової концепції. Він поділяє думку Арістотеля про те, що людина є політичною істотою, в її природі є прагнення жити разом з іншими людьми для забезпечення своїх потреб. Як наслідок цього прагнення є держава. Влада у державі, як стверджує Аквінський, від Бога, він радить їй беззастережно підкорятися. Тому роль правителя у державі порівнює з роллю Бога у світі.

Найкращою формою правління Ф.Аквінський вважав монархію, бо вона є більш сталою і надійною, ніж інші форми, а також здатною гарантувати щасливе життя. За своєю будовою вона схожа на всесвіт, який створив і яким править Бог, як і монарх у своїх володіннях.

Фома Аквінський поділяє монархію на абсолютну і політичну. Саме політична монархія є більш прогресивною, оскільки влада в ній регламентується законом. У своєму вченні Аквінський піднімає питання про зверхність у суспільстві духовної влади над світською. Аналізуючи світську владу, він приходять до висновку, що вона складається із трьох аспектів: сутності влади, форми влади (походження); використання влади. Сутність – це порядок відносин панування і підкорення, в яких воля правлячих приводить до руху підданих. Походження влади, на думку Ф.Аквінського, не завжди співпадає з приписами закону Божого, оскільки заволодіти владою люди можуть шляхом обману або із застосуванням сили. Щодо третього аспекту, то тут Аквінський зазначає, що в житті має місце зловживання владою, несправедливе її використання, що теж порушує заповіді Бога. Отже, світська влада не може претендувати на верховенство у суспільстві. Тому єдиною, що

відповідає заповідям Бога, є церковна влада, завдяки якій у суспільстві може бути встановлена справедливість.

Смерідний підхід Ф.Аквінського і до розуміння права, яке він, перш за все, розглядає через категорію справедливості. Право – це дії справедливості у божественному порядку людського спілкування, що означає надання кожному того, що йому належить. Аквінський виділяє два види справедливості: розподільну і порівняльну. Отже, відповідно до цього існують і види права: природне і позитивне. Своє вчення про право Ф.Аквінський будує, виходячи із того, що всі закони випливають із Вічного закону. На основі цього він виділяє таку піраміду законів: вічний закон, природний, людський та божественний. Вічний закон – це універсальні норми, якими керується Всесвіт, всі інші закони випливають із нього. Природний закон – це відображення вічного закону в розумі людини, ним вона керується у своїх прагненнях до продовження роду, самозбереження, пошуку істини. Позитивний (або людський) закон теж конкретизує природний закон і за допомогою сили і страху примушує людей досягти добродетельності і відмовитись від зла. Ф.Аквінський зазначає, що природний закон розповсюджується на всіх людей, а норми позитивного закону у різних країнах можуть суттєво відрізнятися. Але є багато таких норм, що за своїм змістом співпадають. Аквінський називає їх "правом народів", за допомогою якого повинні вирішувуватися міжнародні відносини.

Мислитель зазначає, що люди, внаслідок своєї розумової недосконалості, не можуть усвідомити сутність правди. Позитивний закон також є недосконалим і не може бути справедливим, тому правда може бути відновлена завдяки Закону Божому (Святому Письму), який є критерієм істинної справедливості.

Треба сказати, що католицька церква гідно оцінила державно-правові вчення Ф.Аквінського, який був непримиренним її захисником. У 1323 році він був долучений до лику святих під іменем Аквінат. Пізніше (майже через півстоліття) у 1879 році Палою Римським XIII його державно-правові вчення були оголошені "єдиною істинною філософією католицизму", яка дала початок такій течії в державно-правовій думці як неотомізм.

Марсилій Падуанський (між 1275/ 1280 - 1343)

Вчення італійського мислителя, ідеолога нового стану міщан Марсилія Падуанського викладене у творі "Захисник миру". Він один з перших в історії європейської державно-правової думки створив нове вчення про державу, а саме висунувши ідею виникнення держави в

результаті суспільного договору. Тому він вважав, що світська влада є вищою за духовну, бо церкву вважав винною у багатьох вадах суспільства. Мислитель вважав, що держава з'являється в результаті поступового ускладнення форм людської спільності: від сім'ї до роду, від роду до племені, від племені до міста і остання стадія — суспільний договір про утворення держави.

З точки зору мислителя, держава — виразник політичної влади, її джерелом є народ, він є носієм суверенітету і верховним законодавцем. Від нього походить як світська, так і духовна влада. Падуанський до категорії "народ" відносив не всіх людей, а тільки кращих представників: військових, державних службовців і священнослужителів. Аналізуючи форми державного правління, найбільш вдалою, здатною забезпечити безпеку людей і їхні інтереси, Падуанський вважав монархію з поділом влади на виконавчу та законодавчу, де монарх обирається.

Право, на думку М.Падуанського, виникає разом із державою, не існує поза державою. Загальне право він поділяв на божественне та позитивне. Божественне право складається із приписів Нового Заповіту. У позитивному праві втілюється воля держави. Падуанський вважав, що позитивне право (людський закон) - це правила, що регулюють поведінку людей на засадах наказу, заборони, дозволу і здійснюються шляхом примусу. Його завдання полягає в регулюванні відносин у державі та контролі над владою, стримуванні її від сваволі та зловживань. В цьому мислитель досить близько підійшов до визначення права як юридичної категорії, яке застосовується в сучасній теорії права.

М.Падуанський розрізняв соціальні норми, що регулюють суспільні відносини, а саме: релігійні, моральні та правові норми. Правові норми держави відрізняються від інших формальною визначеністю і конкретними санкціями за їх невиконання. Важливою була думка мислителя про верховенство закону у державі. Йому повинні підкорятися всі громадяни, а також законодавці й правителі. Головною метою закону мислитель вважав встановлення правди та загального блага, а джорядна — це міцність влади.

Вчення М. Падуанського про природне походження держави, народ як джерело суверенної влади, верховенство закону і розподіл повноважень різних інститутів держави мали велике значення для формування і розвитку буржуазних державно-правових концепцій.

Державно-правові вчення в Західній Європі в XV-XVII ст.

У XIV-XV ст. у країнах Західної Європи починається занепад феодалного устрою, посилюється боротьба проти політики церкви у суспільстві, створюється ідеологічний фундамент для Реформації — руху, спрямованого проти монополізму католицької церкви в суспільному житті. XVI ст.— час розквіту мистецтва, науки, розвитку торгівлі, час великих відкриттів. Цей період називають добою Відродження, Ренесансу, епохою Нового часу або Гуманізму. Основою Відродження був гуманізм, бо людина визнавалась найвищою цінністю. Це був час пробудження до стародавніх суспільних цінностей, людських справ, відродження античної мудрості: людина є мірою всіх речей.

Державно-правову думку ранньобуржуазного періоду можна розділити на два етапи.

Для першого етапу (XV—XVI століття) була характерною критика феодалного устрою й обґрунтування переваг сильної централізованої монархії; а для другого (XVII століття) — перевага раціоналістичного підходу до політико-правових явищ, подальша розробка ідеї природного права, з'ясування проблем співвідношення свободи і права, права і закону, особи і держави. Крім цього, в політико-правовій думці Нового часу формуються і обґрунтовуються ідеї громадянського суспільства, правової держави, природного права, сильної світської влади, закладаються принципи міжнародного права.

Нікколо Макіавеллі (1469 - 1527)

Світську державно-правову концепцію цього часу розробляє італійський мислитель, політичний діяч, дипломат Н.Макіавеллі. Свої державно-правові концепції він виклав у творах: "Державець", "Історія Флоренції", "Міркування про першу декаду Тита Лівія", "Про воєнне мистецтво".

Макіавеллі заперечує теологічний підхід до з'ясування сутності держави та права й обґрунтовує концепцію фортуни (долі). Фортуна визначає тільки половину дій людини, в іншому людина обирає свій шлях самостійно, відповідно до своїх інтересів і прагнень.

Щодо форми держави, то вона залежить від кількості правлячих. Це республіка або монархія, яка може бути успадкованою або здобутою за допомогою зброї. Мислитель виділяв правильні форми правління (монархія, аристократія, демократія), метою яких є загальне благо,

та неправильні (тиранія, олігархія, оклократія), метою яких є власна користь правителів. Найбільшою заслугою Макіавеллі в історії вчень про державу і право є наповнення поняття "держави" тим змістом, який воно має в сучасній юридичній науці. На думку філософа, держава – це спільність людей, пов'язаних політичними відносинами, це політичний стан суспільства (стан владарювання та підлеглості), політичних відносин (відносин панування і підкорення) з органами влади, юстицією, правом, своїми законами.

Розмірковуючи про монархію, Макіавеллі віддає перевагу абсолютній монархії. Мудрий монарх повинен своєчасно сконцентрувати владу в своїх руках і робити все, щоб народ весь час відчував необхідність в державі та її правителі. Необхідною умовою сильної централізованої держави, на думку Макіавеллі, є хороше законодавство, хороше військо і хороші союзники. Міцність і велич держави, на думку Макіавеллі, це ідеал, для досягнення якого політики повинні використовувати будь-які засоби, порушуючи при цьому моральні норми. Звідси і походить термін "макіавеллізм", який трактується як досягнення мети, нехтуючи нормами моралі.

Пропонуючи абсолютну монархію, Макіавеллі, викладає ряд цікавих положень, які б сприяли розвитку держави: це створення умов для праці обдарованим людям; сприяння розвитку торгівлі, землеробства і ремесла; встановлення розумних податків; забезпечення захисту приватної власності. Мислителем відстоюється думка і про те, що абсолютна монархія припустима на етапі об'єднання й укріплення держави, після цього він допускає встановлення республіканської форми правління (змішана республіка), але такої, яка б поєднувала у собі елементи монархії, демократії й аристократії.

Право Н.Макіавеллі розглядав як засіб досягнення державних цілей.

Жан Боден (1530 - 1596)

Ідея сильної централізованої монархії відстоювалася також політичним мислителем Франції Жаном Боденом. Свою політико-правову концепцію він виклав у творі "Шість книг про республіку".

Ж.Боден вважав, що держава — це сукупність сімей. Проте основна відмінність держави від сім'ї в наявності державної влади, тобто суверенітету, яка і є головною ознакою держави. Верховна влада є визначальною ознакою, яка відрізняє державу від усіх інших утворень, які виникають внаслідок об'єднання родин. Суверенітет, за його вченням, — це необмежена влада над громадянами і підданими. Мислитель виділяє такі ознаки суверенітету:

- право суверена (верховної влади) одноособово прийматиме закони;
- право оголошувати війну і мир;
- здійснювати судочинство, призначати посадових осіб;
- карбувати монету і запроваджувати мито та ін.

Ж. Боден найкращою формою правління вважав монархію, бо тут тільки можливе чітке функціонування всіх елементів державного механізму. Єдиним сувереном у державі, носієм верховної влади може бути лише монарх, обмеження суверенітету якого можливе тільки сферою державних відносин. Відносини приватної власності, особисте життя громадян знаходяться поза сферою впливу суверена, вони недоторкані і священні. Найгіршою формою є демократія, бо безмежна свобода призводить до анархії та занепаду держави.

Ж. Боден зазначав, що запорукою хорошого життя є дотримання підданими приписів закону. Закон – це воля суверена. Право відрізняє державу від додержавних утворень, бо регулює дотримання угод і вимагати шанобливого ставлення до приватної власності. У той же час мислитель зазначав, що позитивне право, яке встановлює в державі суверен, не повинно суперечити вимогам божественного і природного права, справедливості.

Гуго Гроцій (1583-1645)

Погляди про сутність та призначення права й держави голландський юрист, державний діяч, письменник Гуго Гроцій виклав у своїй праці "Про право війни і миру" та інших творах з історії та теорії держави і права.

Процес виникнення права Г.Гроцій виводить із людського спілкування. На його думку, право – це сума соціальних норм, які забезпечують належний порядок у суспільстві, об'єднаному на основі добровільної угоди.

Основою права є прагнення індивідів до спокійного спілкування з іншими. Г. Гроцій розрізняє природне право і право, встановлене волею Бога або людей. Право, що встановлюється волею людей, повинно відповідати вимогам природного права і має бути спрямоване на захист або відновлення справедливості. Г. Гроцій відрізняє категорію "закон" від категорії "право". Закон, на його думку, це засіб, за допомогою якого здійснюється право. За виконанням закону слідує держава, змушуючи

людей дотримуватися норм права. Джерелом же природного права є сама природа людини.

В основу виникнення держави Гроцій поклав суспільний договір (договірна теорія походження держави). Люди об'єднуються у державу добровільно, задля особистого захисту і протистояння насиллю, для підтримки порядку в суспільстві. Об'єднуючись добровільно у державу, люди зобов'язуються виконувати цей договір, а також норми права, що встановлюються для підтримання порядку. Отже, згідно із Гроцієм, держава – це досконала угода вільних від природи людей, укладена заради дотримання права і спільного інтересу. У державі панує громадянська влада, яка є верховною і суверенною.

Томас Гоббс (1588 - 1679)

Проблеми державності, права, законності, миру і порядку досліджувались англійським мислителем Томасом Гоббсом у працях "Про громадянина", "Левіафан..." та ін.

Т.Гоббс порівнював державу з політичним організмом, з штучною людиною, тільки більшою за розміром. Органи держави подібні до людських: верховна влада подібна до душі, представники виконавчої та судової влади – це своєрідні суглоби, мир у державі – здоров'я, конфлікти – хвороби та ін. Мислитель розглядав три моменти становлення держави: природний стан, перехід до держави, державний стан. У природному стані немає законів і немає справедливості. У цьому стані немає власності, кожен має право на все, у тому числі і на життя іншої людини, тому має місце "війна всіх проти всіх". У пошуках виходу з такого становища людина приходить до усвідомлення необхідності домовитись про створення держави, яка б забезпечила суспільний спокій. Таким чином, перехід до держави здійснюється за допомогою самих людей, які укладають між собою угоду. Носієм державної влади є суверен (правитель). Державний стан, на думку Гоббса, є результатом суспільного договору. Договір між людьми увінчується вибором правителя або верховного органу. Від цього залежить форма правління в державі. Суверен — одна особа чи група людей — не може втратити владу, підлеглі не можуть протестувати або засуджувати дії суверена. Він володіє владою, правом оголошення війни і укладення миру, здійснення правосуддя. Влада суверена в державі має бути абсолютною. Держави не вічні. Вони ослабляються й занепадають через недосконалість їхніх законів, недостатність абсолютної влади.

У вченні Гоббса про право лежить аксіома про природну рівність людей: від природи люди всі рівні і вільні. Природне право надає

людині право вибору і свободу вчинку. Людина має підкорятися природному (божественному) закону, а, отже, і громадянському закону; вона підпорядковується законові суверена, бо саме суверен (правитель) гарантує природні закони. Позитивні закони Т.Гоббс поділяв на такі: розподільні (визначають права підданих), каральні (визначають покарання за порушення), основні (визначають державний лад та обов'язки підданих) та неосновні (приватноправні).

Джон Локк (1632 - 1704)

Свої погляди на державу і право англійський філософ Джон Локк виклав у праці "Два трактати про державне правління". Він також вважав, що в додержавному стані панував природний закон. Але у природному стані людина, задовольняючи свої інтереси та потреби, відстоюючи своє життя, свободу і майно, прагне не завдати шкоди іншій людині. Тобто цей стан відповідав закону природи, який вимагає миру, а не війни всіх проти всіх.

Держава, на думку Дж.Локка, це добровільне утворення сукупності людей на основі угоди, які підкоряються законам, ними ж створеними. Відповідно до цієї угоди люди не відмовляються від своїх природних прав, закон природи продовжує діяти в державі, визначаючи мету і межі повноважень політичної влади. Людина у державі не є безправною, а є добровільним членом держави, ця добровільність передбачає взаємні права та обов'язки сторін договору. Основними правами людини є право на життя, свободу, власність. Тому основним обов'язком держави є забезпечення приватної власності, особистої свободи, безпеки. Форма правління похідна від верховної влади, тобто залежить від того, хто утримує владу, це може бути монархія, демократія або олігархія. Мислитель не віддавав перевагу жодній із форм правління.

Дж. Локк один із перших розробив концепцію поділу влади на законодавчу, виконавчу та федеративну, поклавши в її основу ідею змішаного правління. Сувереном у державі є народ, якому належить законодавча влада, яка забезпечується громадською довірою. Виконавча влада належить монархові або кабінету міністрів. Вона підпорядковується законодавчій владі і в разі необхідності парламент може її замінити. Король є частиною обох гілок влади, оскільки він не тільки керує своїми міністрами, а й санкціонує закони. Він царює, але не править. Інтереси держави в міждержавних стосунках відстоює федеративна влада, їй належить право вирішувати питання війни і миру, союзів і договорів з іноземними державами. Федеративна влада, з одного боку, знаходиться в руках парламенту, а з іншого – здійснюється урядом.

Держава є єдиним джерелом влади і законів. Дж. Локк підкреслював, що закон – це не будь-які приписи, які випливають з волі суспільства чи з волі законодавчого органу держави. Законом можуть називатися лише такі приписи, які регулюють поведінку індивіда, відповідають його власним інтересам і не суперечать загальному благу. Всі інші норми-приписи, які не витримують цієї вимоги, не можуть називатися законом.

Закон – це норма справедливості, він тісно пов'язаний із свободою. Закони, що встановлюються державою, повинні, на думку Локка, відповідати вимогам природного права. Якщо громадянські закони відповідають природному праву, то вони стають правовими, а якщо ні, то в державі діє деспотизм і свавілля. Хто б не володів законодавчою владою, він зобов'язаний управляти відповідно встановлених законів, а не за допомогою імпровізованих указів, для досягнення миру, безпеки та суспільного блага народу.

Державно-правові концепції представників французького Просвітництва

В історії суспільного розвитку Просвітництво постає як ідейний рух, що мав місце в країнах Західної Європи і Північної Америки з кінця XVII століття, головною метою якого була боротьба проти багатьох феодальних антидемократичних порядків. Просвітництво пропагувало ідеї буржуазної демократії, суспільного прогресу, рівності, праці на благо суспільства, свободи особистості, республіканського державного устрою.

Просвітители тогочасну дійсність розглядали їх як наслідок обману народів владою і церквою, виходили з того, що в громадянському суспільстві, якщо воно побудоване розумно, людина стає цивілізованою. Основним засобом розвитку суспільства просвітники вважали поширення освіти та пропаганду наукових знань серед широких мас населення. Найвишого рівня Просвітництво досягло у Франції напередодні Великої французької революції. Згодом ідеологія Просвітництва стала домінувати в інших країнах, набула розповсюдження в Німеччині, Іспанії, Італії, у слов'янських народів, відіграла значну роль у формуванні політико-правових концепцій у практичному переустрої держав та їхніх правових систем. Найвідоміші представники Просвітництва були Ф. Вольтер, Ш. Монтеск'є, К. Гельвецій, П. Гольбах, Ж. Руссо, Д. Дідро та ін.

Вольтер (Аруе Франсуа Марі) (1694-1778)

Основні погляди Вольтера щодо державності і права були викладені в його працях "Філософські листи", "Досвід загальної історії та про звичай і дух народів", "Філософський словник" та ін.

Вольтер був переконаний, що соціальною основою нерівності є неосвіченість, якій сприяє церква зі своїми жорсткими настановами, що суперечать природній сутності людини. Тому Вольтер підтримував концепцію природного права. Гарантом реалізації природного права людини повинна стати держава.

Вольтеру належить першість у створенні оригінальної концепції "освіченого абсолютизму", переконуючи, що іститут абсолютної монархії ще не вичерпав своїх можливостей. Абсолютизм можна подолати за умови правління державою високоосвічених, високоморальних монархів або монархією, що обмежена законом. Перебудова державного устрою повинна відбутися шляхом реформ зверху, які здійснюються під керівництвом і контролем монарха.

Вольтер визнавав рівність людей як біологічних істот, але суперечував рівність соціальну. Під свободою він розумів не свободу суспільства загалом, а свободу індивіда, основою якої є свобода слова, віросповідання, праці, підприємництва. Мислитель був прибічником сильної державної влади, обмеженої законом, засуджував абсолютну монархію, віддавав перевагу не формам правління, а принципам реалізації влади, яка б забезпечувала свободу, порядок і законність.

Природними законами він називав закони розуму, що диктують людям рівність і свободу, остання, за його вченням, є головним природним правом людини. Вольтер виступав правозахисником несправедливо засуджених та проти страти і катувань, критикував безпрямотність суддів, був прибічником законності, справедливості та відкритості судового процесу.

Шарль Луї Монтеск'є (1689-1775)

Державно-правова концепція Монтеск'є була викладена в творах "Роздуми про причини величчя та падіння римлян", "Персидські листи", "Про дух законів" та ін.

Монтеск'є пов'язував виникнення держави з об'єктивними процесами розвитку суспільства. На його думку, держава виникає тоді, коли утверджується приватна власність, розподіл багатств, намагання індивідумів привласнити чуже багатство, що веде до антагонізму в суспільстві. Виникнення таких війн і підштовхують людей до

встановлення законів. Форму правління Монтеस्क'є визначає, виходячи з того, скільки людей знаходиться при владі. Це може бути республіка, монархія або деспотія. Республіканська форма правління там, де влада належить всьому народу; монархія — де правління здійснюється одноособово монархом на підставі закону; деспотична — де управління державою здійснюється однією особою, яка керується власними амбіціями. Монтеस्क'є віддає перевагу монархії, яка функціонує на підставі закону. В такій державі, на його думку, гарантується політична свобода людей, тобто свобода — це право робити все, що дозволено законом. В той же час, він також вважає, що республіканська форма правління також може забезпечити політичну свободу людей. Розмірковуючи про форми правління та причини, що їх обумовлюють, Монтеस्क'є вважає, що вони залежать від розмірів території держави. Республіка, на його думку, можлива в невеликих за територією державах; в середніх за величиною державах встановлюється монархія; а в державах, які мають значні території, що ускладнює управління, можлива деспотія.

Монтеस्क'є приходять до дуже важливого висновку, що політична свобода в державі може бути реалізована тільки при умові відсутності зловживання владою. А оскільки кожна людина, що володіє владою, має схильність до зловживання нею, то Монтеस्क'є запропонував побудувати її за принципом розподілу на законодавчу, виконавчу і судову. Ці три гілки влади, на думку Монтеस्क'є, повинні бути контролювати одна одну, попереджувати зловживання і створювати умови для реалізації громадянами політичної свободи.

Монтеस्क'є був прибічником теорії природного права. Вважав, що все в світі відбувається у відповідності з природною закономірністю. Право розглядається ним як загальнолюдська цінність, бо метою права є свобода, рівність, безпека і щастя всіх людей. Мислитель виділяє такі види законів: природні, політичні, суспільні, церковні, міжнародні, сімейні та ін. Природні закони за своєю суттю не змінюються. Монтеस्क'є до природних законів відносить такі: прагнення людей жити в мирі з іншими; прагнення добувати собі їжу; потяг однієї людини до іншої; намагання жити в суспільстві. Мислитель переконує, що законодавець не може створювати закони довільно, а повинен урахувати природні умови, в яких історично сформувався народ. В цьому і полягає дія "духу законів". Монтеस्क'є пов'язує дію закону не з самим лише розумом, а й з певними природними та географічними факторами. Крім цього, законодавець, створюючи закони, повинен керуватися також такими правилами: стислість, простота, однозначність термінів, уникнення поверховості та ін.

Жан-Жак Руссо (1712 - 1778)

Актуальні державно-правові проблеми Ж.Руссо виклав у таких творах: "Про суспільний договір", "Міркування про причини і підстави нерівності між людьми", "Роздуми про вічний мир" та ін.

Першоджерело зла Руссо вбачав у нерівності, яка породжує багатство. Приватна власність стала основою майбутнього громадянського суспільства і причиною майнової, а пізніше й політичної нерівності, що виникла в ньому. Інститут приватної власності призвів до появи протилежності інтересів, антагонізму поміж людей.

Виникнення держави також пов'язано з соціальною нерівністю. Посилаючись на потребу встановити мир, багаті запропонували бідним утворити державну владу. Держава, таким чином, виникла на основі суспільної угоди, найголовнішою метою якої було забезпечення кожному спокійного використання власності, що йому належить. Однак в результаті такої угоди не було досягнуто договірної мети, тобто досягнення рівності і свободи. Навпаки, створились при допомозі державної влади передумови для нових поневолень. Насправді, майнова нерівність почала швидко поглиблюватись, була втрачена політична рівність. Щоб подолати такий суспільний стан, особливо, політичне відчуження більшості громадян держави, Руссо вважає, що створення політичного організму (держави) повинно відбуватись на зовсім інших умовах. Тобто, суспільна угода про створення держави повинна укладатись між рівними членами суспільства, заради інтегрального єднання "загальної волі", яка була б неподільним і невідчужуваним суверенітетом народу, і уряд отримував би виконавчу владу з рук народу і виконував його волю, виражену в законах, які приймаються народом і відображають його загальні інтереси. Коли ж буде порушена ця воля, то винні заслуговують насильницького усунення. Таким чином, на думку Руссо, суверенітет народу виявляється у здійсненні ним законодавчої влади. Законодавча влада як суверенна державна влада, може і повинна здійснюватись самим народом-сувереном безпосередньо. Отже, єдиною справедливим урядуванням Руссо визнавав пряму демократію, де сувереном і керівником держави є народ. Він сформулював основні риси і ознаки народного суверенітету — неподільність і невідчужуваність.

Руссо припускав також існування трьох основних форм правління — демократію, аристократію, монархію. Найкращою формою правління є республіка, під якою потрібно розуміти будь-яку державу (навіть монархію), що управляється за допомогою законів. Демократична форма правління прийнятна для невеликих держав; аристократична — для середніх; монархічна — для великих. Руссо вважав, що в майбутньому

ідеальному державному устрої будуть панувати громадянська свобода та право приватної власності.

Розробляючи концепцію права, Руссо послідовно проводив ідею свободи. Вона розглядалась ним як природна сутність людини, бо природна свобода полягає в незалежності. Згідно з Руссо, свобода можлива у справедливій правовій державі майбутнього, в конституції якої природні відносини і закони завжди збігаються. Ж.Руссо виділяє такі види законів: політичні, громадянські, кримінальні, а також звичай та громадську думку.

Своєрідний підхід до розвитку державно-правових вчень виявили представники французької Просвіти:

Дені Дідро (1713 -1784), Поль Гольбах (1723 - 1789) і Клод Гельвецій (1715-1771)

Своє бачення держави і права Д.Дідро виклав у творах "Енциклопедії", "Історичний нарис про представницькі установи" та ін.

Д.Дідро був прихильником природного права людини. Люди прагнуть жити спільно з подібними собі і тому об'єднуються у суспільство для задоволення своїх потреб. У процесі розвитку суспільства виникає приватна власність, відносини людей ускладнюються, що потребує управління і встановлення порядку. Це приводить до створення держави і появи писаних законів. Продуктом суспільного договору є державна влада, в основі якої лежить воля народу. Метою держави є забезпечення невід'ємних прав громадян і їхнього добробуту.

Розмірковуючи про форми держави, Дідро вважав, що кращою є та, яка забезпечує, спокійне і довговічне правління і віддавав перевагу монархії, що обмежена законом. Д.Дідро вважав, якщо монарх не забезпечує реалізацію прав громадян і порушує їхні природні права, то народ може розірвати договір і укласти новий. Мислитель вважав, що право бути обраними в представницькі органи влади повинні мати лише громадяни, які володіють власністю. З іншого боку, мислитель виступав проти надмірного багатства і крайньої бідності, вважав необхідною функцією держави надання допомоги бідним.

Значну роль в державі, за вченням Дідро, відіграє право. Воно регулює всі сторони життєдіяльності людей за допомогою законів. Всі члени суспільства рівні перед законом в своїх правах та обов'язках.

Поль Гольбах виклав свої державно-правові погляди у творах "Система природи", "Природна політика", "Суспільна система" та ін.

Поль Гольбах вважав, що люди живуть за законами природи, і вони є добрими, а суспільні вади – це результат недосконалих відносин в суспільстві через невміле, несправедливе врядування правителів, які задовільняють свої інтереси, експлуатуючи народ. Для забезпечення щасливого суспільного життя необхідно дбати про освіту народу і переконати правителів в тому, що треба чинити добро, а не зло, як велить здоровий глузд.

Гольбах дотримувався ідеї, що при об'єднанні в державу особисті інтереси людей мають відігравати визначальну роль, бо на ранніх стадіях існування люди живуть за природними законами. Ці закони випливають з людської природи і встановлюють принципи суспільних відносин. Тому природні права людини є незмінними і мають перевагу над волеустановленими законами. Основні природні права – це свобода, власність і безпека громадян. На його думку, закони є продуктом суспільного договору, вони регулюють і суспільні відносини, і відносини між носієм влади (сувереном) і народом, визначають межі повноважень суверена й межі підкорення йому народу, спрямовують дії суверена на охорону природних і майнових прав громадян.

Гольбах, як і Дідро, був прибічником обмеженої монархії, в якій забезпечено участь народу в управлінні державними справами. Правда, право бути обраними до представницьких органів влади повинні мати тільки власники землі.

Державно-правові погляди К.Гельвецій виклав у таких працях: "Про розум", "Про людину, її розумові здібності та виховання" та ін.

Держава, на думку Гельвеція, – це закономірний продукт суспільного розвитку. Вона утворюється для задоволення особистих інтересів людей. Саме вони підштовхують людей до необхідності укладення суспільного договору і встановлення закону для охорони приватної власності, яка входить в основі суспільного договору. Природу форми держави Гельвецій виводив з її мети. Якщо метою держави є гарантія свободи і добробуту людей – це добра форма правління; якщо ж мета – задоволення лише особистих інтересів правителів, то таку форму правління мислитель називав недоброю. З огляду на це оптимальною державою є федерація з республіканською формою правління. Основою суспільного ладу та поділу суспільства на класи є власність, а тому її потрібно всіляко захищати. Усі зміни в суспільстві повинні бути поступовими та здійснюватися через реформи. Закони суспільства повинні мати на меті загальне благо та забезпечувати інтереси більшості громадян.

Політична думка у США періоду боротьби за незалежність

Великий вплив на формування державно-правової думки в США мали ідеї європейського Просвітництва. Тому розвиток ідей про державу і право розділилися на два напрями. Представники першого напрямку (Б.Франклін, Т.Пейн, Т.Джефферсон) відстоювали ідеї демократичної республіки, народного суверенітету, прав і свобод людини, самостійності штатів та ін., а представники другого (Дж.Адамс, А.Гамільтон, Дж.Медісон) виступали за сильну централізовану федеральну владу, відстоюючи верховенство влади народу. Варто відзначити, що всі мислителі США періоду боротьби за незалежність були прибічниками природного права та суспільного договору походження держави.

Томас Пейн (1737 - 1809)

Свої державно-правові погляди Т.Пейн виклав у працях "Здоровий глузд", "Права людини", "Епоха розуму".

Пейн вважав, що проблема незалежності Америки є питанням тільки доцільності й економічної вигоди. Якщо такий підхід буде покладений в основу цієї проблеми, то відповідаючи інтересам простих людей, вона буде вирішена. Він був прибічником природного права та суспільного договору, захищав ідею суверенітету народу і його право на революцію.

Мислитель пропонував встановити в Американській колонії республіканську форму правління. На відміну від багатьох своїх сучасників, Т. Пейн розрізняв суспільство і державу з її владними інститутами, бо вони відрізняються не тільки своєю соціальною роллю, а й походженням. Суспільство створюється потребами людей, сприяє їхньому щастю, а державна влада є результатом вад людей, її мета – стримування негативних прагнень, забезпечення свободи та безпеки своїх громадян. Існуючі форми правління він поділяв на два види: виборно-представницькі та спадкові. Держави, в основі правління яких закладено принцип виборності і представництва, є республіками, а там, де влада успадковується — монархії, аристократії. Як і інші представники утилітаризму, Т. Пейн був прибічником приватної власності, як основи процвітання держави, однак виступав за скасування рабства в США. Т.Пейн обґрунтував ідею народного суверенітету, захищав право народу на повстання, революцію та на створення власної держави.

Т. Пейн відстоював ідею свободи і рівності прав людини. Природними правами він називав свободу слова, друку, совісті тощо. Одним із основних прав людини Т.Пейн вважав право на власну думку, відстоював рівноправність чоловіків і жінок. Позитивне право повинно відповідати вимогам природного права. Природними правами людей є також право на самовизначення і право управління державними справами. Народ є єдиним джерелом влади, тобто він створює законодавчі і виконавчі органи. Закони повинен був приймати однопалатний парламент, який обирається на підставі Конституції, до складу якого повинні обиратися представники всіх верств населення.

Томас Джефферсон (1743 - 1826)

Основні державницькі і правові погляди мислитель виклав у "Примітках про штат Вірджинія" та "Декларації незалежності". Як прибічник природного права він вважав, що треба повернути народу права, передбачені законами природи, серед яких право на життя, свободу, свободу совісті і власність. Т.Джефферсон зазначав, що всі люди є рівними від природи, вони наділені вищезазначеними невід'ємними правами, для забезпечення цих прав вони створюють уряди. Якщо влада порушує ці принципи, то народ може змінити або скасувати її і встановити нову владу, яка спроможна забезпечити безпеку і щасливе життя для громадян. У зв'язку з цим, монархію й олігархію Т. Джефферсон вважав не здатними забезпечити права людини, їх реалізація можлива тільки в республіці. Тільки республіка може дати народу можливість брати участь в управлінні державними справами через своїх представників, які обираються на обмежений термін і знаходяться під постійним народним контролем. Республіканська форма правління має ґрунтуватися на загальному виборчому праві, виборності виконавчих органів влади та суддів на широкому самоврядуванні. Законодавча, виконавча та судова влада повинні бути відокремленими одна від одної.

Т. Джефферсон значну увагу приділяв проблемі приватної власності, випереджував крайню бідність і безмежне багатство, основним соціальним прошарком суспільства він вважав фермерів і середній стан виробників. Дотримання законів – це один з найважливіших обов'язків громадян, а право, на думку мислителя, це відображення волі нації.

Джон Адамс (1735 - 1826)

Свої погляди на державу і право він виклав у працях "Думки про уряд", "На захист конституцій урядової влади в США" та ін.

Дж. Адамс був федералістом, який виступав проти правління більшості і обґрунтовував необхідність незалежності законодавчої, виконавчої і судової влади. Після завоювання незалежності в роботі "На захист конституцій урядової влади в Сполучених Штатах Америки" виклав основні принципи державного устрою і висловив оригінальну думку про необхідність так званої системи стримувань і противаг при розподілі державної влади. Він вважав, що ця система дає можливість існуванню монархії, де знать контролює короля, а міністри – контролюють знать і т.д. Але його соціальним ідеалом була змішана форма правління, де аристократія є панівним елементом у державі; законодавчим органом має бути двопалатний парламент (або легіслатура) (верхня палата — аристократична; нижня — демократична). В публічну владу також входить виконавча і судова. Існування законодавчої влади у такому вигляді він обґрунтував тим, що в суспільстві існують різні соціальні групи і класи. Аристократія, за вченням Дж. Адамса, є панівним елементом всякого суспільства, починаючи з давніх часів. Можлива також і монархічна форма правління за умови стримування та взаємного урівноваження влад.

Олександр Гамільтон (1757 - 1804)

Автор серії статей "Федераліст", державний діяч США О. Гамільтон був прибічником сильної централізованої федеральної влади. Він засуджував самостійність місцевої влади штатів, не погоджувався з думкою про конфедерацію, вважав їх державою в державі, виступав за державу з сильною внутрішньою і зовнішньою політикою. Тобто він вважав за потрібне створити сильну президентську владу і наявність одноособової виконавчої влади.

Обіймаючи посаду міністра фінансів за часів Вашингтона, О. Гамільтон втілював у життя свої політичні погляди. Був засновником державного банку, сприяв введенню митних тарифів, здійснював кредитно-фінансові реформи. Вважав, що його позицію підтримували купці, підприємці, а також широкі верстви інтелігенції.

Погляди О. Гамільтона стосовно сутності і соціального призначення влади перекликалися з поглядами Ш. Л. Монтеск'є, а також Дж. Адамса. Щоб не було зловживання владою, необхідно втілити в практичне політичне життя принцип стримувань і противаг. Тільки

розподіл гілок влади на законодавчу, виконавчу і судову може забезпечити стабільність держави й інтереси її громадян.

На його думку, парламент повинен бути двопалатним, виконавча влада — централізованою, а судді — незалежними з довічним призначенням на свої посади. Стосовно форми правління О. Гамільтон не мав чіткої позиції. Спочатку він був за обмежену монархію, а пізніше більш вдалою вважав президентську республіку з широкими повноваженнями президента. Головну мету держави мислитель бачив у забезпеченні безпеки приватної власності.

Ідеї сильної централізованої федеральної влади О. Гамільтона були реалізовані в Конституції США 1787 року.

Політико-правові вчення в Німеччині (кінець XVIII – поч. XIX ст.)

У цей період у Німеччині розповсюджуються ідеї рівності, вдосконалення державного устрою і правової системи.

Іммануїл Кант (1724-1804)

Свою державницьку і правову концепцію І. Кант виклав в багатьох працях: "Ідеї загальної історії з космополітичної точки зору", "До вічного миру", "Метафізичні засади вчення про право", "Критика чистого розуму", "Критика практичного розуму" та ін.

В основу державно-правової концепції Канта покладена етика. Він писав, що, кожна особа є абсолютною цінністю, володіє гідністю і не може бути засобом здійснення ніяких планів. Людина є суб'єктом моральної відповідальності і у своєму житті повинна керуватись моральними законами, які є обов'язковими для всіх, це — "категоричний імператив". Свобода — це якість волі людини, вона притаманна її внутрішній природі. Тому людина сама собі хазяїн, визначає собі мету і відповідно до неї свою поведінку.

Із моральної філософії Кант виводить вчення про право і державу. Він стверджує, що право і мораль мають спільне джерело — практичний розум людини, а їх метою є забезпечення свободи. Сферою права, за вченням Канта, є діяльність і вчинки людини, а сферою моралі — внутрішній світ людини. Проблема тільки в тому, що не кожна людина чинить морально. Тому моралі потрібний захист у особі права. Право повинно забезпечувати соціальний простір для моральності, в якому змогла б вільно реалізуватися свобода індивіда. Звідси він формулює

висновок, що право – це сукупність умов, за допомогою яких свавілля однієї особи збігається із свавіллям іншої під кутом зору загального закону свободи.

Право має загальнообов'язковий характер, що забезпечується примусом. Носієм цього примусу і є держава. Держава – це об'єднання людей, що підкоряються правовим законам. Отже, в цьому визначенні підкреслюється, що найважливішим принципом держави є верховенство правових законів. Кант відзначав, що він має на увазі державу в ідеї, такою, якою вона повинна бути у відповідності з принципами права. Кант розрізняє природне і позитивне право. Останнє повинно відповідати загальним вимогам природного права. Волевстановлене право може бути приватним або публічним. Приватне регулює відносини людей стосовно власності, а публічне – відносини між громадянами.

Походження держави Кант розглядає як договір між людьми, який й укладається з метою взаємної вигоди і у відповідності з категоричним імперативом для забезпечення індивідуальної свободи людини. Своєрідними у Канта були погляди на форми правління. Піддавши аналізу абсолютизм, аристократію і демократію, робить висновок, що демократичною є та влада, яка побудована за принципом її розподілу на законодавчу і виконавчу. Якщо цей принцип не витриманий, то така форма правління є деспотичною. Держава, за вченням Канта, повинна мати три влади: законодавчу, яка належить народу; виконавчу, яка на підставі закону надана правителю і є підзвітною законодавчій гілці влади; та судову, що призначається виконавчою владою.

Йоган Готліб Фіхте (1762 - 1814)

Свій підхід до з'ясування проблем сутності держави і права Фіхте виклав у працях: "Замкнена торгова держава", "Призначення людини" та ін.

Мислитель вважав, що об'єктивна дійсність не існує за межами свідомості людини. І правові відносини визначаються самосвідомістю, коли одна особа повинна визнавати і свою особисту свободу, і свободу інших в суспільстві. Щоб реалізація особистої свободи не виходила за межі загальної свободи, узгоджувалася з нею, необхідна правова спільність людей, основою якої повинен бути юридичний закон, який випливає із взаємовідносин розумних людей.

Такий правовий закон має за мету врегулювати дії і вчинки людей у зовнішньому світі, у взаєминах з іншими людьми для реалізації особистої свободи.

Фіхте зазначає, що в реальному житті індивідуальна свобода людини може порушуватися, і щоб встановити панування закону, потрібний примус. Отже, ця обставина і викликає до життя апарат примусу — державу. У примусі держави концентрується єдина колективна воля, яка утворюється в результаті державного договору. Разом з тим, Фіхте зауважує, що правопорушень буде значно менше, якщо закони, що приймаються, будуть мати такі гарантії свободи, які кожна особа могла сприймати як свої особисті.

Стосовно влади Фіхте відкидав ідею своїх попередників про необхідність побудови її за принципом розподілу на законодавчу, виконавчу і судову. Зловживання владою можна виключити за допомогою вищою контрольною інстанцією — ефорату, який призначається народом, стоїть над владою і володіє правом заборони незаконних дій влади. Для досягнення стабільності в державі необхідно три типи суспільних відносин:

- договір про власність;
- договір про захист;
- договір про об'єднання.

Держава повинна створювати умови для праці, щоб люди могли набувати власність, без якої не може бути справжнього громадянина. У цілому, економічне життя та майнові відносини повинні регулюватися державою. Договір про захист означає не зазіхати на майно чи власність інших і захищати свою власність і власність інших людей від злочинних посягань. Договір про об'єднання поєднує означені вище договори в одне ціле, забезпечує їх гарантію.

У праці "Замкнена торгова держава" Й. Фіхте запропонував проект держави з надмірним одержавленням всіх сфер суспільного життя. Йдеться про три стани суспільства: селян, ремісників, купців.

Держава контролює всі сфери життєдіяльності: виробництво, торгівлю, майнові відносини, особисте життя людей. В "ідеальній державі" Фіхте існує замкнена торгова система, грошові одиниці мають право обігу тільки на внутрішньому ринку. Він вважав, що держава є злом, а тому існуватиме доти, поки люди не розвинуться морально настільки, що зможуть жити без держави.

Горг Вільгельм Фрідріх Гегель (1770-1831)

Погляди щодо сутності права і держави він виклав у працях "Філософія права", "Феноменологія духу" та ін.

Проблема права, свободи, моралі і моральності знаходилася в центрі уваги Гегеля протягом всього його життя. Право, у розумінні Гегеля, є наявне буття свободи. Він відкинув ідею природного стану і договірної походження держави. Філософ вважав, що договір має місце тільки у відносинах, які регулюються приватним правом, і не може бути джерелом державності.

Основою філософії права є поняття свободи волі. Свобода як конкретно-історичне явище – не ідеал (до якого має прагнути людство), не пройдений етап в житті суспільства (його прекрасне минуле), а сьогодення, теперішній стан суспільного життя. Сутність свободи становить розум, оскільки природа наділила розумом лише людину, то саме людина поєднує в собі розум і свободу. Усе, що суперечить розумові, це свавілля.

Гегель обгунтовував ідею громадянського суспільства. Державноорганізований народ має всі підстави для створення громадянського суспільства, що гармонізує інтереси своїх членів, надає їм характеру загальності. Основними принципами громадянського суспільства є захист своїх громадян, їхніх прав.

Вчення Гегеля про право ми знаходимо у "Філософії права". В цій праці мислитель також висвітлює свої погляди на державу. До речі, філософію права він вважає філософською наукою, бо "наука про право є частиною філософії". Філософський підхід до розуміння права і держави полягає в тому, щоб осягнути ці феномени як результат розумної діяльності людей, як реальний їх вираз в суспільних інституціях. Тому завдання філософії права полягає не в тому, щоб розглядати діюче законодавство або займатись проектуванням ідеальних конституцій чи іншого законодавства. Її завдання осягнути істину про право і моральність. Інакше кажучи, предмет філософської науки про право є ідея права. А ідея права – це свобода, буття свободної волі.

Джерела права Гегель шукає у людській свідомості, у сфері духу. Людина "усередині себе має мірило правового", "її внутрішня сутність завжди говорить їй, як повинно бути, і вона у собі самій знаходить підтвердження чи не підтвердження того, що має силу закону". Нормативна сила права у наступному: "У законах права розпорядження має силу не тому, що воно існує, а кожна людина вимагає, щоб воно відповідало її власному критерію". Філософія права повинна осягнути право і державу як продукт розумної діяльності людини. Вона повинна розглядати розумність права, знайти істину про право і моральність. Відправними точками його вчення є такі поняття як свобода і воля. Свобода волі – саме той принцип, на якому ґрунтується все його вчення про право. Право – не що інше, як здійснення волі. Свобода

повинна стати дійсністю через право, тобто вона повинна знайти своє відображення в житті і в законі. Важливо відмітити, що саме воля повинна набути свої права у вигляді закону. І лише тоді, як зазначає Гегель, людський розум досягне своєї реалізації у вигляді права. Людині повинні надаватись не лише її права, але і повинна бути здійснена воля.

Яке ж розуміння в ідею права вкладає Гегель? В ідеї права мислитель бачить триєдну єдність, а саме поняття права, його здійснення і наявне буття, що в кінцевому рахунку є ідеєю свободи. Якщо більш конкретно сказати, то ідеєю права є свобода, буття свободної волі і вияв природного права, однак треба зауважити, що у відповідності з його вченням справжньою свободою володіє лише загальна воля, а не індивідуальна. Тому свобода особи (індивіда), як узгоджена необхідність, повинна бути підпорядкована моральному обов'язку. Гегель визначає систему оформлення свободної волі та відповідно три основні ступені розвитку права. Це – абстрактне право, мораль і моральність. Цими трьома формами Гегель конкретизує поняття свободи і права.

Абстрактне (формальне) право – не що інше як лише гола (абстрактна) правоздатність або абстрактна свобода. Тут основна роль відводиться приватній власності. Саме завдяки праву приватної власності абстрактна особа реалізує свою свободу. Тобто це – виявлення окремим індивідом своєї свободи у зовнішньому світі і отримання можливості людині стати собою. Таким чином, створюються умови сукупності відносин індивідів уже як приватних власників. Отже, далі у опосередкованій формі власність проявляється в договорі осіб-власників, предметом якого може бути лише річ.

До сфери абстрактного права відносяться і форми неправди (обман, примус, злочин). Як бачимо, Гегель злочин відносить до одного з видів неправди, під яким він розуміє свідоме порушення права. Тому покарання є одночасно і відновленням права, і правом злочинця як свободної особи, оскільки воно є актом його власної волі, яка направлена проти права і його поновлення через покарання.

Друга ступінь і форма свободи – це сфера моралі. Мораль – це суб'єктивне розуміння добра і зла. Це стадія, коли особа абстрактного права стає моральним суб'єктом і її свобода проявляється в здатності здійснювати усвідомлені дії (мотив, умисел), ставити перед собою відповідні цілі і прагнути до щастя, співставляти свою поведінку, дії, враховуючи обов'язки перед іншими людьми (совість, справедливість), навірші, творити добро – як основний критерій реалізації свободи. Вища третя ступінь розвитку свободи – моральність, де абстрактне право і мораль набувають конкретності і реальності (дійсності).

Гегель відзначає, що моральність має ще три ступені розвитку, а саме: сім'я, громадянське суспільство і держава. Це означає, що розшарування сім'ї, утворення великої кількості людей ведуть до громадянського суспільства, де взаємодіють вільні індивіди. Але в той же час, ця взаємодія нерідко породжує різні конфлікти, неузгодження між ними. Тут ще не досягнуто справжньої свободи. Громадянське суспільство (під ним Гегель розуміє буржуазну державу) – це сфера реалізації власних інтересів і цілей людей. Це необхідний стан, де наглядно продемонстровано взаємозалежність і взаємозв'язок особливого і загального.

Але за логікою речей загальні вищі інтереси громадянського суспільства, де діють суди, поліція, де повинно забезпечуватись дотримання законодавства – ведуть за межі такого суспільства, а саме, в царину держави, як найуніверсальнішого творіння, в якій єдність правового змісту і морального переконання досягає своєї найвищої форми, як ідея розуму і дійсної конкретної свободи людини.

Держава за Гегелем – це синтез родини і цивільного суспільства. Вона розгортається у тріаді:

- відносини держави до всіх громадян (внутрішня політика);
- відносини держави з іншими державами;
- перехід держави у світову історію.

Держава – це не зовнішня влада, пов'язана з особистістю, а результат реалізації універсального характеру самої особистості. Вона є результатом раціональної, розумної волі, а не волі більшості. Держава має бути особою з правами, обов'язками, розумом, волею. Звідси, повний "розквіт" індивідуальної свободи, можливий лише у тому разі, якщо індивід може реалізувати себе в інституціях, які обмежують його права. Держава – це втілення найвищих цінностей. Держава, на думку Гегеля, не займається буденними справами, виконанням поліцейських обов'язків і т.д. Ці функції належать до громадянського суспільства, бо держава в міру потреби може лише спрямовувати й регулювати ці функції. Держава і громадянське суспільство взаємопов'язані. Держава є засіб, а не мета. Вона створює громадянське суспільство для досягнення своїх власних цілей. Отже, громадянське суспільство є царством сліпої стивильності і причинної необхідності. А держава діє на основі того, що ставиться перед її свідомістю.

Таким чином, основні положення концепції держави Гегеля можна викласти у наступному:

- держава цього часу – це конституційна монархія, що має сильну виконавчу владу, яка врівноважується участю в управлінні громадян;
- правова та інституційна структура держави знаходиться в процесі змін, що викликаються наміром пристосувань теоретичних передумов з традиційними умовами;
- політичне життя кожної епохи формується і зумовлене домінуючими духовними і матеріальними силами даної епохи, всією культурою і цивілізацією;
- повне пояснення характеру кожної епохи слід шукати в природі метафізичного буття, що зветься Духом або Розумом.

Політико-правові вчення в Росії (друга пол. XVIII – поч. XX ст.)

У другій половині XVIII ст. відбувалися подальші зміни у політико-правовій думці. Росія зробила спробу стати країною "освіченого абсолютизму", при якому самодержавство як захисник і виразник інтересів панівного класу, намагалося виробити таку систему влади, яка б відповідала назрілим потребам часу, зуміла б зберегти та посилити визначну роль держави в державно-правовій думці та правових реаліях.

У цей час в Росії став формуватися плюралізм політико-правової ідеології. Державницькі та правові погляди другої половини XVIII століття можна поділити на три основні течії: а) офіційна ідеологія; б) консервативно-аристократична ідеологія; в) політико-правова ідеологія Просвітництва. Ідеологія Просвіти значно вплинула на формування й подальший розвиток політико-правових концепцій. Виразниками цих ідей були представники передового дворянства й демократично орієнтованої інтелігенції. Серед них автор новітньої теорії Семен Десницький (1740 – 1789)

Свої погляди щодо держави і права він виклав у праці "Подання про заснування законодавчої, судової та каральної влади Російської імперії" у 1768 році. Професор права Московського університету Семен Десницький пропонував здійснити реформи державного правління і правової системи. С.Десницький відкидав договірне походження держави. Походження держави він розглядав у взаємозв'язку з розвитком сім'ї та власності. У становленні держави Десницький виділяв чотири стадії:

- це первісний стан, у якому сім'я відсутня, поняття власності теж відсутнє;
- на цій стадії люди починають впорядковувати свій промисел, займаються скотарством.; починає складатися сім'я, в якій один чоловік має декількох жінок; виникають перші уявлення про колективну власність;
- на зміну скотарству прийшло хліборобство; роль жінки значно підвищується, виникає моногамна сім'я; формується уявлення про приватну власність;
- остання стадія – комерційна, на цій стадії шляхом об'єднання сімей виникає держава (феодална держава); остаточно формується поняття приватної власності; відносини між людьми починають регулюватися законом.

С. Десницький пропонував реформувати форму держави, її правову систему. Він вважав, що закон повинен зайняти панівне місце у суспільстві і обмежити владу монарха. За проектом С. Десницького передбачалося обмежити компетенцію монарха і в правотворчому процесі. Законодавчу владу він повинен був розділити з сенатом, однопалатним представницьким органом, до якого обиралися б представники всіх станів і прошарків суспільства. Монарх наділявся правом вето на закони, що приймалися сенатом. Заслуговують уваги проекти зміни в організації судової влади і здійсненні правосуддя. Судді повинні були призначатися імператором довічно і зміщуватися з посади тільки за порушення законів. Підвищувалися вимоги до кваліфікаційного рівня суддів. Разом з цим, у своєму проекті державних перетворень С. Десницький передбачав організацію місцевого самоврядування з широкими повноваженнями.

Олександр Радищев (1749 -1802)

Державно-правові погляди викладено у творах "Подорож із Петербурга до Москви", "Про законодавство".

Російський письменник О.Радищев був прибічником договірної теорії походження держави, що утворюється в результаті мовчазної згоди громадян. В основі виникнення держави - приватна власність. Метою держави повинно бути благо громадян, охорона їхніх прав і власності. Він вважав за необхідне законодавче обмеження монархії, піддавав критиці абсолютизм як такий, що базується на свавіллі й порушує

природні права людини. О. Радищев не поділяв ідею освіченої монархії, вбачаючи в ній маскування царства свавілля і насилля над особою. Підійшов до ідеї народного суверенітету, вважаючи що, вищою і єдиною владою є соборна влада народу. О.Радищев засуджував монархію, був прибічником демократичної республіки. В селянській общині Росії він вбачав елементи демократії. Найбільш прогресивною формою держави для Росії, за вченням О. М. Радищева, є федерація з широкою участю народу в управлінні державними справами.

О. М. Радищев вважав, що принципи природного права повинні бути покладені в основу позитивного законодавства, гарантуватися й забезпечуватися державою. В суспільстві повинні бути створені умови для реалізації людьми своїх природних прав. Якщо в державі не створено таких умов, то люди можуть змінити форму державного устрою й управління.

Михайло Сперанський (1772-1839)

Російський державний діяч, радник Олександра I своє бачення держави виклав у творах "Записка про основні закони", "Записка про устрій урядових і судових установ у Росії".

М. Сперанський пропонував обмежити законодавчу монархію й створити умови для участі різних станів суспільства в управлінні державою. Запропонував нову форму правління, яку назвав "істинною монархією", створеною за допомогою реформ "зверху", яка повинна ґрунтуватися на ряді юридичних принципів:

- законності, де закони мають бути стійкими і непорушними, щоб ніяка влада їх не змогла порушити;
- поділу державної влади.

У своєму державницькому проекті М. Сперанський зробив спробу втілити відому концепцію розподілу влади, але робив це з оглядом на імператора. Монарх уособлює "єдину державну владу", він об'єднує всі три гілки влади і є верховним законодавцем, виконавцем і гарантом правосуддя. Влада монарха має бути спадковою.

За вченням М. Сперанського, законодавчу владу повинна була представляти Державна Дума. Виконавчу владу в державі повинні були здійснювати галузеві міністерства під контролем Думи, тобто виконавча влада повинна бути під контролем влади законодавчої. Систему судової влади мав представляти Сенат, склад якого за поданням губернських

дум затверджувався б імператором. Загальне об'єднання всіх гілок влади повинна була здійснювати Державна Рада, членів якої мав призначати імператор, якому вони підпорядковувалися. Над всією цією конструкцією владної піраміди повинна бути державна влада монарха, яка наділялась правом загального керівництва. Влада монарха має бути спадковою. Проект М. М. Сперанського припускав деякі аспекти місцевого самоврядування, базою якого мали стати п'ять областей Росії (Сибір, Кавказ, Оренбурзький та Новоросійський край, Дон), а також губернії.

В "істинній монархії" немає місця рабству (кріпацтву). Для ліквідації кріпосного права Сперанський пропонував запровадити особисту свободу (звільнити всіх кріпаків від особистої залежності). В кінцевому результаті - встановити рівність громадянських прав (особистих і майнових) для всіх підданих і ліквідувати станові відмінності. В результаті здійснення реформ, вважав мислитель, російське суспільство поділиться на три класи:

- дворянство, якому надавались загальногромадянські права, а права політичні - за наявності власності;
- середній стан, який володів усіма загальногромадянськими правами, а також і політичними за майновим принципом;
- третій клас був представлений "робітничими людьми", які отримували загальні права громадянські, але були позбавлені прав політичних.

Радикальний напрям державно-правової ідеології був представлений декабристами, які розглядали соціально-політичні проблеми під кутом зору права. Можливість проведення в державі суспільних та державних перетворень пов'язувалась із зміною правової системи, точніше знищення кріпосного права. У проектах конституційних перетворень декабристи закладали:

- ідею верховенства права;
- рівність усіх перед законом;
- запровадження гласного судочинства;
- свобода совісті, слова, друку;
- створення умов для свободи господарської діяльності.

Декабристи були прибічниками ідеї природного права. Всі люди від природи мають рівна права і відповідно до цього всі позитивні закони повинні відповідати природним законам. Декабристи ототожнювали свободу і законність. Вони вважали, що там, де немає однакових для всіх законів, там відсутня політична рівність, а також і свобода. Що стосується майбутнього державного устрою, то тут погляди декабристів розійшлися: частина їх схилилася до республіканської ідеї, решта вважала найкращою формою правління конституційну монархію.

Павло Пестель (1793 -1826)

Свою державно-правову концепцію П.Пестель виклав у роботах "Руська правда..." та "Конституція. Державний заповіт".

Монархічну форму державності Росії мислитель вважав неефективною, вона стримує суспільний прогрес, сковує особистість і обмежує свободу народу. Тому монархія повинна бути знищена силовими методами, а їй на зміну має прийти диктатура тимчасового верховного привління. Диктатура повинна була забезпечити в перехідний період суворий порядок у державі і здійснити виважені всебічні політичні, соціальні та економічні зміни: скасування станового поділу суспільства, кріпосного права, земельна реформа. Поступово під час диктатури створюються умови для переходу до республіки.

У проекті конституції передбачалось, що державна влада повинна формуватися за принципом чіткого розмежування компетенцій між гілками влади. Законодавчу владу має здійснювати Народне віче, виконавчу владу має здійснювати Державна дума, якій підпорядковувалися всі міністерства і їх керівники. Для здійснення контролю за виконанням законів у державі за проектом П. Пестеля передбачався Верховний Собор, який наділений наглядом за діяльністю законодавчого та виконавчого органів, затверджувати і оголошувати чинними закони, що приймалися.

П. Пестель пропонував вирішити долю неросійських народів, які входили до складу імперії. Він вважав, що російському народу підвладні чисельні народи, які завжди прагнуть бути незалежними в політичному житті. Це природне право кожної народності. Скористатися своїм природним правом на політичну незалежність може, на його думку, тільки той народ, який у змозі зберегти свій суверенітет. Таким П. І. Пестель вважав тільки польський народ, а інші, серед них і український, повинні складати тільки один народ, який має назву російський. Автор пропонував законодавчо закріпити російську мову державною (пануючою), скасувати всі назви народів і племен,

які мешкали на той час у Росії. Пестель вважав неприпустимість федеративного устрою держави і пропонував поділити територію майбутньої держави на десять областей (які в свою чергу повинні бути поділені на п'ять губерній кожна) і три повіти.

Микита Муравйов (1796-1843)

Декабрист М.Муравйов був прихильником конституційної монархії. Він пропонував відмовитися від тогочасної форми держави, що віджила свій вік, скасування кріпосного права, визначити права суб'єктів федерації, запровадити демократичну виборчу систему, здійснити реформу правової системи. Єдине джерело влади у державі — це народ, який є вільним від природи і володіє виключним правом встановлювати основні правові засади функціонування суспільства.

М.Муравйов був прихильником природного права, і реалізувати це право людина може за умови побудови влади у державі за принципом її поділу на законодавчу, виконавчу й судову. Законодавча влада — це двопалатне Народному віче. Виконавчу гілку влади, за проектом М.Муравйова, мають очолювати імператор та федеральні міністерства. У суб'єктах федерації, в тому числі і в Україні, та областях виконавчу владу повинні були репрезентувати двопалатні Урядові збори, до функцій яких входило б прийняття законодавчих й підзаконних актів у межах конституції і федерального законодавства.

Основними принципами судочинства повинні були стати такі, як: верховенство закону, рівність всіх перед судом, захист особистих, майнових і деяких політичних прав людей. У проєкті зазначалося, що притягнення до юридичної відповідальності могло здійснюватися тільки за порушення діючих норм права і на підставі закону, причому закон не повинен мати зворотної сили.

З кінця XIX - початку XX сторіччя розвиток державницьких і правових концепцій у Росії продовжили В. С. Соловйов, В. М. Чичерін та П. І. Новгородцев.

Володимир Соловйов (1853 -1900)

Основні праці, в яких виклав В.Соловйов свої погляди, були такі: "Критика абстрагованих засад", "Виправдання добра: моральна філософія".

За концепцією російського філософа, право є свободою, яка обумовлена рівністю. Вона є основою людського існування. Під рівністю мислитель розумів тільки формальну рівність всіх перед

законом, "розподіл інтересів" або справедливість. Але формальний підхід до розуміння права, який використовував В.Соловйов, виключає можливість пошуку творчої ролі права і не дозволяє зробити висновок про його позитивний зміст.

Пізніше В.Соловйов, як і багато його попередників, з'ясування сутності права починає з питання про його ідейні підвалини, які походять в сфері моральності. Порівнюючи моральність з правом, філософ зазначає, що право є визначеним мінімумом моральності, а принципом права є справедливість. Людина, на думку мислителя, може реалізувати свою свободу тільки в суспільстві, тому особиста свобода не повинна вступати в протиріччя з умовами життя суспільства. Там, де стикаються особистий інтерес й загальне благо, зароджується право у його філософському розумінні. Філософ мав на увазі природне право, яке в процесі реалізації, стає позитивним правом. Синтезуючим підґрунтям права є рівність, що передбачає поєднання індивідуальної свободи й загального права — безпеки й благополуччя.

Борис Чичерін (1828-1904)

Основні праці — "Філософія права", "Історія політичних вчень".

Борис Чичерін у своїх державно-правових вченнях значну увагу приділяв філософським підходам до розуміння права, характеристиці форм держави, шукав причини виникнення держави. Держава — це показник найвищого рівня розвитку людства, втілення моральності, духовності, єдності території, народу і верховної влади. Держава, на його думку, це організація загального благоденства. Загальне благо є метою держави, тобто в розвитку та гармонійному поєднанні всіх її елементів. Держава є об'єктивним організмом, закономірним явищем, що втілює в собі світові ідеї, які були присущі в розвитку людської історії. Тому він не погоджувався з марксистською та договірною теоріями держави. Але в той же час, Чичерін вважав, що теоретичною основою походження держави є веління людського розуму і вона появляється як результат відповідного акту між людьми, який за своїм змістом був єднанням ідеї, що склали народ, наділений верховною владою. Тобто вчення мислителя про походження держави має двоїстий характер, де з одного боку держава виникає об'єктивно, а з другого як договір волі людей.

Що стосується форм держави, то Чичерін розрізняв такі як абсолютизм, аристократію, демократичну та конституційну монархію. Але ідея держави досягає найвищого розвитку лише у конституційній монархії.

Право Чичерін розумів як зовнішню свободу. Критерієм оцінки законодавства є вимоги природного права. Таке право не є примусовим, бо воно є системою норм, що випливають з розуму і слугують мірилом для позитивного права. Необхідно, щоб природне право перетворилося на позитивне і набуло обов'язкової юридичної сили.

Вчення про державу і право представників лібералізму у Англії та Франції (XIX ст.)

У першій чверті XIX ст. у політико-правовій думці домінували інтереси особистості над інтересами держави. Цей напрямок набув свого подальшого розвитку у творчості представників французького та англійського лібералізму. В основу державно-правових вчень ліберальних мислителів був покладений утилітаризм. Ідеї особистої свободи, свобода приватної власності, обмеження впливу держави на економічне життя, відстоювання ідеї розподілу влади, що пропагувалися цими мислителями, мали непересічне значення для формування теоретичних основ громадянського суспільства і правової держави.

Бенжамен Констан (1767-1830)

Свої державно-правові погляди французький мислитель Б.Констан виклав у праці "Курс конституційної політики" та ін.

Мислитель робить висновок, що свобода особи може бути реалізована тільки завдяки праву. Права громадянина, на його думку, впливають із свободи, вони не підвладні державі. Б. Констан розрізняє свободу громадянську (особисту) і політичну. Політична свобода була притаманна тільки народам Стародавньої Греції і Риму, яка проявлялася в правовій участі в колективному здійсненні політичної влади. Але в такому стані людина не знала громадянської свободи, вона була повністю підкорена владі всього суспільства. Більшу цінність, на думку Б. Констана, мають громадянська свобода, яка полягає в повній незалежності від політичної влади, та наявність таких прав: свобода слова, совісті, зборів і друку, вибору місця проживання, свобода підприємництва та приватної власності.

У своєму вченні Б. Констан аналізує такі категорії, як особистість, держава і громадянське суспільство, і зазначає, що тільки особиста свобода є умовою формування основ правової держави і громадянського суспільства. Значну увагу він приділяє функціям держави, які повинні бути підпорядковані інтересам індивіда. Б.Констан висловлює дуже

важливий принцип, що права людини мають служити критерієм обмеження державної влади незалежно від того, кому вона належить.

Держава має бути на службі у суспільства. Вона повинна отримати від суспільства чіткий обсяг повноважень, який встановлюється з точки зору суспільної доцільності. Її завданням є, перш за все, забезпечення безпеки громадян.

Б.Констан вважає, що політична влада повинна бути обмежена, а соціальна роль держави полягає в забезпеченні особистої свободи людей. Державна влада не розповсюджується на особисте життя людей, а повинна сприяти розвитку індивіда. Мислитель погоджувався із думкою Монтеск'є про те, що в державі має місце зловживання владою. Щоб цього уникнути цього потрібно втілити принцип розподілу гілок влади. З цього приводу Б. Констан пропонував розмежувати функції королівської влади; виконавчої влади; влади палати перів і виборної нижньої палати; судової влади; влади муніципальної. Ідеалом Констана була конституційна монархія. Децентралізація державного управління, виділення муніципальної влади в окрему гілку повинні були сприяти розвитку нових соціальних і економічних відносин, а також особистої свободи людей.

Алексіс де Токвіль (1805-1859)

А.Токвіль був одним із перших представників французького лібералізму, який досягнув значення і важливості демократії. Свої погляди він виклав у працях "Демократія в Америці", "Старий режим і революція" та ін.

А. Токвіль приділяв значну увагу організації державної влади. Вчений підкреслював, що за умов демократії необхідно забезпечити незалежність судової влади, яка, спираючись на принцип верховенства конституції перед іншими законами, захищає основи громадянської та політичної свободи від посягань з боку законодавців. Особливу увагу А.Токвіль приділяв гарантіям свободи особи в демократичній державі, а гарантією збереження свободи особи є децентралізація влади.

Токвіль убачав коріння свободи і американського демократизму у системі громадського самоврядування. На його думку, свобода - це необхідність постійно робити вибір у чомусь і нести відповідальність за його наслідки. Токвіль висловив цікаву думку, що в демократичних республіках рівність має більшу соціальну цінність, ніж свобода, оскільки потреба у свободі є життєво важливою для небагатьох, тоді як рівність робить щасливим кожного. Однак рівність породжує індивідуалізм, а це є негативним явищем, бо може призвести до

поступової відмови громадян від участі в суспільному житті. Небезпека деспотичного переродження демократії особливо велика у тих країнах, де відсутні традиції політичної свободи.

Важливим у поглядах Токвіля є проблеми централізації та децентралізації. Він підкреслював, що централізація паралізує все громадське життя. Як прихильник демократії та свободи, то Токвіль був переконаний, що вони є цінністю самі по собі. Люди, які вбачають у свободі виключно засіб досягнення матеріальних благ, ніколи не зможуть утримати її надовго. Згідно з Токвілем, прагнення свободи — це властивість аж ніяк не всіх народів, а лише тих, котрі створені для неї. Вчений відмічав демократичні якості самих американців: індивідуалізм, здоровий консерватизм, повага до закону, відсутність соціальних конфліктів у суспільстві, оскільки перед усіма прошарками суспільства відкриваються рівні можливості у самоутвердженні і досягненні власної мети.

Іреємія Бентам (1748-1832)

У "Принципах законодавства" та в інших працях мислитель зазначав, що основою та метою суспільного існування людини є особиста користь. Життя людей має бути побудоване в такий спосіб, щоб отримати якомога більше користі, задоволень і виключити страждання. Дуже важлива на сьогодні думка І. Бентама щодо соціальної ролі та призначення держави й законодавства — це створення умов для досягнення користі й щастя кожної людини. Гарантією свободи особи є децентралізація влади.

Держава повинна дбати про збільшення кількості власників, сприяти зміцненню середнього прошарку суспільства, що дозволить зменшити рівень бідності і збільшити загальну користь. Цьому повинні сприяти, на думку І. Бентама, вільні ринкові відносини й конкуренція, відсторонення держави від впливу на економіку, ефективна боротьба зі злочинністю. Це можливо лише в демократичній державі. Монархія та аристократія не можуть забезпечити реалізації принципу загальної користі. Він стверджував, що усі держави утворені силою і закріпилися завдяки звичкам людей підкорятися уряду, і відкидав договірну теорію її утворення.

І.Бентам також зазначав, що ніякого права чи прав, у тому числі й природних, що передують державам, немає. Природними у людини є тільки почуття, здібності й нахили. Позитивним правом, на думку мислителя, є встановлена юридичним законом можливість і гарантія дозволених вчинків. Закони — це воля суверена, особи, групи людей,

що здійснюють верховну політичну владу. Вони забороняють або дозволяють певні дії, покладають на громадян права чи обов'язки.

І.Бентам зазначає, що право - це сукупність знаків (символів), виданих і затверджених сувереном для забезпечення належної поведінки підданих. Закон має бути ясним, простим і доступним для розуміння всіх, тому важливим засобом для досягнення законів є кодифікація права. Всі закони мислитель-юрист поділяв на такі:

- досконалі - ті, які містять санкції;
- недосконалі - які не містять санкції;
- ординарні - які містять приписи громадянам;
- трансцендентні - які містять приписи суверену.

Джон Стюарт Мілль (1806—1873)

Основні його праці — "Про свободу", "Роздуми про представницьке правління", "Основи політичної економії" та ін.

На думку Дж.Мілля, кінцева мета дій людини — прагнення до щастя і зменшення страждання. Він був переконаний у неминучості зростання соціальної солідарності й рівності та можливості мирними засобами уникнути вади тогочасного суспільства. Для цього треба удосконалювати формальні політичні інститути, розвивати ідеали конституціоналізму та встановлювати межі влади держави стосовно індивіда.

В концепції Мілля значну увагу приділено правам людини, вони розглядаються:

- як сфера, вільна від втручання держави;
- вважав необхідним звузити коло випадків, коли втручання держави й суспільства у справи індивіда є допустимим.

Головний принцип ставлення суспільства й держави до індивіда має полягати в тому, що люди індивідуально чи колективно можуть несправедливо втручатися в дії індивіда тільки заради самозбереження. Індивідуальна свобода – це абсолютна незалежність людини у сфері дій, які безпосередньо стосуються тільки її самої. Аспекти цієї свободи – думки й переконання, взаємодія з іншими людьми, вибір і досягнення життєвих цілей та влаштування власного життя. Виступаючи за невтручання держави у сферу індивідуального життя особи, він в той же час називав і низку винятків, що їх держава може й повинна регулювати:

- захист психічно хворих і дітей;
- гарантія договорів;
- регулювання трудових відносин, зокрема, робочого часу в усій країні;
- державна соціальна допомога та організація заходів, вигідних для всього суспільства.

Мислитель відкидав погляд на державу як на природне зло, від якого потерпає суспільство. Держава є не інакшою, яким є суспільство в цілому. Тому головна умова існування гідної держави – це самовдосконалення народу, високі якості людей.

Становлення і розвиток вітчизняної державно-правової думки

З'ясування сутності права й держави в Київській Русі

Становлення державницької і правової думки в ранньофеодальній Київській Русі проходило під впливом християнської релігії. Одним із ранніх літературних творів того часу, де розглядаються проблеми державності, було "Слово про закон і благодать" першого київського митрополита Іларіона. Суспільний прогрес, на думку мислителя, відбувається завдяки зміні принципів релігії. Він протиставляє два етапи історії людства: епоху Старого Заповіту, яка основана на законі, коли відносини між людьми будувалися на принципах безмежного підкорення і рабства, та епоху Нового Заповіту, де панує свобода, істина і благодать. Ці етапи послідовно змінюють один одного в процесі історичного розвитку людства. Благодать — це прогрес людства. На думку митрополита, закон розділяє народи, звеличує одних і принижує інших. У згаданому творі йдеться про прагнення Іларіона і його сучасників до зміцнення зовнішнього суверенітету давньоруської держави, яке впливає з бажання звільнитися від впливу візантійської церкви. Іларіон зводить історію Русі до історії великих самодержавців, прославляє тих князів, які дбали про єдність і міцність держави, особливо підкреслює роль князя Володимира, вважає його заслугою, рівною заслугі імператора Костянтина, який оголосив християнство державною релігією Римської

імперії. Іларіон пропонує визнати Володимира святим, що сприяло б підвищенню авторитету і незалежності держави.

Проблеми зміцнення державності, централізації влади в той час були провідними в політичній думці. Ця ідея висвітлена у "Повісті минулих літ" (1113 рік). Тут висвітлені думки про необхідність єдиної держави з централізованою політичною владою, що можливо на основі добровільної домовленості народу з князями. Найбільш раціональним державним устроєм був устрій, встановлений Ярославом Мудрим. Автор "Повісті..." вважав, що єдність держави має бути гарантована верховенством церковної влади.

Великий князь Київської Русі Володимир Мономах у творі під назвою "Повчання" підкреслює необхідність єдності Русі, засуджує князівські міжусобиці, інтереси держави вважає головними, але тут же підкреслює необхідність піклуватися про бідних і слабких, поважати старших і менших. Гарантом усіх соціальних благ у такій державі, на його думку, має бути ідеальний князь, який один реалізує владні функції, приділяючи при цьому значну вагу усуненню протиріч між багатими і бідними.

В першій пам'ятці права — "Руській правді" були встановлені норми, які регулювали ранньофеодальні відносини, зміцнювали князівську владу, вирішували питання власності, встановлювали відповідальність за злочини. Головною рисою кодифікованого збірника є відсутність смертної кари, відсутні тілесні покарання, заповідання каліцтва, хоча церковними судами вони застосовувались. Багато статей "Руської Правди" захищають честь, гідність людини, що свідчить про визнання в державі особистості, автономності індивіда.

Феодальна роздробленість, яка почалася на землях Київської Русі і загрожувала розладнанням держави, була основною проблемою твору "Слова о полку Ігоревім". У цьому творі, зважаючи на згадану політичну ситуацію в руських землях, обстоювалася думка про необхідність концентрації влади в руках сильного князя і збереження цілісності першої слов'янської держави. Ідея одновладдя проходить через весь твір, прославляється верховенство єдиного князя над князями в підлеглих землях.

Станіслав Оріховський-Роксолан (1515 - 1567)

Видатний мислитель першої половини XVI століття своє бачення походження та сутності держави, аналіз форм державного правління виклав у творах "Про турецьку загрозу", "Про природне право", "Настанови польському королю..." та ін.

Ідеалом С.Оріховського була освічена монархія, яка обмежена законом. С. Оріховський-Роксолан виступив проти теологічної теорії про божественну основу держави і влади, вважав неприпустимою підлеглість світської влади духовній. Він зробив спробу розділити їхні функції. С. Оріховський-Роксолан вважав, що влада королю надається народом і основним його обов'язком є захист підданих, піклування про них. В основі підкорення королю повинні лежати не страх, а повага і любов, без яких не може бути сильної влади. Метою держави С. Оріховський-Роксолан вважав гарантію прав і користі кожного індивіда, відносно якого держава має цілий ряд обов'язків. С. Оріховський-Роксолан міркував, що король обирається задля держави, а не держава існує заради короля.

С. Оріховський-Роксолан був прибічником теорії природного права. Людські закони повинні відповідати природним. Діяльність монарха у державі повинна бути спрямована на створення умов життя, які б відповідали природному праву. У своїй державно-правовій концепції С. Оріховський-Роксолан значну увагу приділяв закону, його суспільному значенню. Він ставив закон на найвищий щабель суспільних відносин, робив спробу доказати, що закон у державі вище короля.

Петро Могила (1574 - 1646)

Питання співвідношення церкви і держави знаходять своє відображення у політичних поглядах визначного діяча православної церкви Петра Могили. Свої погляди щодо держави і права він виклав у творах "Книга душі", "Номоканон" та ін.

П. Могила пропагує ідею верховенства в суспільстві духовної влади — влади православної церкви. Стосовно перспектив розвитку Української держави, то він мріяв про самостійну державу. Щодо походження влади П. Могила робить висновок, що вона дається від Бога, правитель звітується про свою роботу тільки перед Богом. Верховна державна влада, за П. Могилою, діє у трьох напрямках: політичному, мирському та духовному. Політичні та мирські справи він ставить на перше місце, сюди ж відносить управління, суд, вирішення питань зовнішньої політики, захисту суверенітету країни. П. Могила виклав концепцію "ідеального володаря", маючи на увазі перспективи розвитку Української держави і здобуття нею самостійності. Він виклав вимоги до монарха: ідеальний правитель повинен бути носієм політичних і морально-духовних функцій; повинен бути втіленням чесності, правди і справедливості, сприяти добру підлеглих.

Закон у політико-правовому вченні П. Могили — дар божий. Закону повинні підкорятися всі, в тому числі і цар, який їх створює. У цілому у своєму вченні П. Могила викладає концепцію самостійної держави, яку очолює ідеальний правитель.

Богдан Хмельницький (1595-1657)

У витоків гетьманської держави стояв Богдан Хмельницький — державний діяч, полководець, перший гетьман Української держави. Перспективи розвитку України він виклав у "Договірних статтях".

Його постать вважається суперечливою. Справа в тому, що ідея державності не була головною для Б. Хмельницького, коли він розпочав війну з Польщею. М. Грушевський констатував з цього приводу, що свідомість Б. Хмельницького була занадто козацькою, на перше місце так чи інакше виходили козацькі інтереси.

Політико-правові погляди Б. Хмельницького детально викладені у його статтях, які були написані в березні 1654 року. Аналізуючи їх, можна зробити висновок, що в сучасному розумінні мова йде про автономію України: за громадянами України залишаються їхні майнові права, більше того, цар повинен дати на володіння майном жалувані грамоти. Б. Хмельницький вважав, що вся влада на території України повинна зосереджуватися в руках гетьмана, який обирається демократичним шляхом без участі представників царя. Російський цар інформується про вибори, які відбулися, і приймає присягу гетьмана. На місцевому рівні владні функції мають здійснювати земські і міські уряди, які також обираються демократично. Правосуддя повинне здійснюватися незалежними військовими судами, які мав очолювати виборний старшина.

Незалежною і недоторканою у своїх правах залишалася духовна влада — православна церква. У міжнародних зносинах Україна залишалася вільною. Прийом послів інших держав і переговори з ними гетьман повинен був вести самостійно, інформуючи царя про міжнародну діяльність. Але зносини з Туреччиною і Польщею можливі були лише з попереднього дозволу монарха Росії.

Таким чином, під керівництвом Б.Хмельницького український народ у Визвольній війні повалив польське панування в Україні, створив Козацьку республіку майже на всій території українських земель, поклав початок у розбудові державності України.

Іван Мазепа (1640-1709)

І. Мазепа мріяв замінити демократичний порядок устрою в українських землях на монархію в особі гетьмана. Він вів таємні переговори зі шведським королем Карлом XII і закликав його об'єднати зусилля для боротьби з Петром I. Саме І. Мазепа першим висунув ідею незалежної української держави, підняв цю ідею на висоту загальнонаціональної історичної мети. Українсько-шведський договір, укладений І.Мазепою, гарантував Україні збереження існуючого державного ладу, єдність і недоторканість її території. Ним також передбачалося підвищення авторитету правителя України — гетьмана.

І.Мазепа був одним із найбагатших феодалів Європи, тому значну частину своїх особистих прибутків направляв на розвиток релігії та культурних установ України. По всій Гетьманщині побудував низку церков, завдяки його підтримці були розбудовані нові корпуси Києво-Могилянської академії, він заснував багато нових шкіл і друкарень.

Пилип Орлик (1672-1742)

Політико-правові погляди П.Орлик виклав в працях "Вивід прав України", а також у "Пакті й Конституції законів та вільностей війська Запорізького" (Конституції Пилипа Орлика 5 квітня 1710 року).

П. Орлик був сподвижником І. Мазепа і прибічником ідеї незалежності Української держави. Разом із І. Мазепою в липні 1709 року перебрався до Бендер, де після смерті І. Мазепа став гетьманом в еміграції. П. Орлик передбачав повне звільнення України і встановлення своєї державності. Перша в світі Конституція визначала державний статус України, її внутрішній устрій та міжнародне становище. Конституцією визначався національно-державний суверенітет України, до неї повинні були увійти всі історичні землі по обидва боки Дніпра. Гарантом незалежності України виступав шведський король, а сам він та його нащадки наділялися титулом протекторів України.

У державі передбачалося три гілки влади: законодавча, виконавча і судова. Законодавча влада повинна була належати Генеральній раді, до якої мали входити не тільки генеральна старшина, городові полковники, полкова та сотенна старшина, а й по одному депутату від кожного полку з числа заслужених козаків, а також депутатів від запорозького козацтва. Виконавча влада мала належати гетьману, але обмежувалася б генеральною старшиною, з якою він повинен радитися при прийнятті рішень.

За Конституцією, всі державні посади в незалежній Україні повинні бути виборчими і затверджуватися гетьманом. Правосуддя відправляв би Генеральний Суд, який мав слідкувати за виконанням законів. У Конституції розділяється навмисний злочин і злочин з необережності, викладається важливий аспект кримінальної політики — відповідність покарання характеру злочину. У Конституції викладається ще один важливий правовий принцип — верховенство закону в державі. Його виконання — основний обов'язок гетьмана, інших керівних осіб і пристих громадян. П.Орлик акцентує увагу на особистості, робить спробу законодавчо врегулювати соціальні відносини. Старшинам заборонялося зловживати службовим становищем і використовувати кияків і посполитих селян на своїх господарських роботах, відбирати у них землі або примушувати їх продавати, забирати у них майно та інше. Варто зазначити, що у Конституції П.Орлика наголошувалось на таких аспектах:

- визнання природних прав і свобод людини, натуральних прав народу;
- договірного походження держави;
- необхідності обмеження абсолютної влади монарха;
- прав громадян на участь у політичному житті, на зайняття виборних посад, на захист особистих і майнових прав у суді, на приватну власність;
- Конституція визначала державний статус України, її внутрішній устрій та міжнародне становище;
- в державі передбачалися три гілки влади: законодавча, судова і виконавча.

Становлення ліберального і демократичного напрямків політичної і правової думки в Україні пов'язане з діяльністю таємного Кирило-Мифодіївського товариства (1846—1847 р.), до якого входили Микола Костомаров, Тарас Шевченко, Георгій Андрузький та інші.

Микола Костомаров (1817—1885)

Ідеологом лібералізму в Україні був Микола Костомаров. Основу його політико-правової концепції складали думки про федерацію, республіканський лад, громадянські свободи. Ці ідеї він виклав у

програмах кирило-мефодіївців, а також в окремих статтях і працях. Серед них потрібно назвати "Думки про федеративний принцип у старій Русі", "Дві руські народності", "Книги буття українського народу" та інші.

Розглядаючи форми правління, М. Костомаров критикував монархію, відмічав, що український народ завжди мав прагнення до демократичних форм державного устрою. Автор висловив критичне ставлення до самодержавства, пропонував відмінити кріпосне право, встановити юридичну рівність, скасувати смертну кару. Необхідною умовою демократичного устрою вважав свободу господарської діяльності, свободу совісті, освіту народу. Політичним ідеалом вченого була панслов'янська федерація, фундатором якої мав стати український народ. Суб'єктами федерації повинні стати рівноправні республіки всіх слов'янських народів, які проживають в Росії і за її межами. Християнське слов'янське об'єднання повинно було складатися з незалежних республік, побудованих на демократичних засадах, на чолі з президентом, який репрезентує виконавчу владу, і сеймом — законодавчим органом. В автономних республіках мали бути однакові основні закони, однакова грошова система, координовані зносини з іншими державами, а також спільне військо. Програмою передбачаюся утворення спільних керівних органів, обрання президента і конгресу на чотирирічний термін.

Складовою частиною такого союзу мала бути й Україна, яка б підтримувала ідейно-культурні і релігійні зв'язки з іншими республіками, виходячи з принципів християнської моралі.

Михайло Драгоманов (1841 - 1895)

Значний внесок у розвиток політичної і правової ідеології ліберального і демократичного руху в Україні зробив Михайло Драгоманов — талановитий філософ, публіцист, історик і вчений. Автор праць: "Чудацькі думки про українську національну справу", "Що таке українофільство", "Вільна спілка та сучасний конституціоналізм" та ін.

М. Драгоманов створив концепцію суспільства, що ґрунтується на ідеї асоціації гармонійно розвинених особистостей. Реалізація цього ідеалу, як вважав він, можлива при федералізмі з максимальною децентралізацією влади та при самоврядуванні громадян і областей. М. Драгоманов розробив проект конституційного перетворення Російської імперії на децентралізовану федеративну державу. Найкращою формою держави, на його думку, є організована федерація. У його проекті йшлося про державу, де б панувала політична свобода,

яка гарантує права людини і громадянина, скасування тілесної і смертної кар, недоторканість житла без судової постанови, таємність приватного листування, свободу слова, друку, совісті і віросповідання. Церква відділяється від держави. На сторожі прав і свобод стоїть суд. Всі громадяни, які досягли 21-річного віку, наділяються виборчими правами, а з 25-річного віку вони можуть бути обрані до складу зборів, а також на державні посади. У державно-правовій концепції М. Драгоманова передбачається три гілки влади: законодавча, виконавча і судова. Головою держави може бути імператор, який одержує владу в спадщину, або голова Всеросійського державного союзу, який обирається. Глава держави призначає міністрів. Разом з державною ланкою влади на місцевому рівні передбачалось самоврядування.

До функцій обласних дум і їхніх управ входять вирішення місцевих господарських проблем, питань благоустрою, нагляд за економічною діяльністю, організацією освіти тощо. До третьої гілки влади — судової, окрім верховного суду (сенату), входять судові палати обласних, повітових і міських дум. Статус суддів визначається законом. Члени верховного суду призначаються довічно главою держави. Вони повинні мати вищу юридичну освіту і практику роботи в судових палатах.

Таким чином, у своїй державно-правовій концепції М. Драгоманов пропонує парламентську державу із засадами самоуправління. Цінність політичного вчення Драгоманова полягає в тому, що воно спрямоване на захист прав і свобод людини, на пріоритет особи перед державою, на відповідальність держави перед громадянином у випадку порушення його прав.

Іван Франко (1856-1916)

Питання політики, права, держави й особи знайшли відображення в таких його творах: "Формальний і реальний націоналізм", "Що таке поступ?", "Про соціалізм", "Наука і її взаємини з працюючими класами", "Дві конституції" та інших.

За І. Франком із появою приватної власності виникає і держава з притаманними їй апаратами управління і примусу. І. Франко — категоричний противник необмеженої монархії. Він вважав, що людина споконвіку прагне до єдиної мети — щастя. А щоб досягти цього, треба змінити суспільний лад — монархію. Переустрій суспільства, як вважав І. Франко, можливий за допомогою народної революції. І. Франко мріяв про такі закони, які б відображали справедливість в усіх сферах суспільного життя. Поняття право і закон він розглядав як генетично пов'язані, але не тотожні інститути. До законів він відносив укази уряду

Австрії, а також нормативно-правові акти парламенту і Галицького сейму. Існуюче в Австрії законодавство він вважав таким, що оберігає інтереси приватних власників. Разом з цим, І.Франко вважав правову систему Австрії такою, що не відповідає принципу справедливості, бо в її практиці мали місце арешти, обшуки та інші дії слідства без санкції прокурора, а також утримання під арештом без вироку суду.

І.Франко підкреслював, що кожна нація має природне право на політичну самостійність. Він висунув ідею української самостійної соборної держави.

Подальшому розвитку політико-правової ідеології в Україні (кінець XIX - початок XX століття) в значній мірі сприяв Михайло Грушевський.

Михайло Грушевський (1866-1934)

Голова Центральної Ради, перший Президент Української народної Республіки, автор праць: "Якої ми хочемо автономії та федерації", "Хто такі українці і чого вони хочуть?", "На порозі нової України", "Історія України-Руси".

Основою політико-правової концепції М. Грушевського як історика, політичного діяча та першого президента України було українське питання. Він вважав, що автономія — це основа входження України в Росію, але цей принцип не був реалізований. Вирішення цієї проблеми він бачив в децентралізації влади в Росії й утворенні федерації, під якою розумів об'єднання в одній державі декількох. Важливим моментом у концепції федерації було те, що її суб'єкти не тільки зберігають свою державність, але й мають можливість виходити з її складу.

У федерації, яку пропонував М.Грушевський, центральні органи повинні були займатися нормуванням загальних основ державного і суспільного ладу, розпоряджатися ресурсами, які необхідні для утримання органів центрального і загальнодержавного управління, вирішувати питаннями війни і миру, міжнародних відносин, управляти військовими силами, встановлювати правила митниці, нагляд за поштою, телеграфом і залізницями. Передбачалася єдина грошова система. Автор політико-правової концепції пропонував встановити демократичну виборчу систему, яка передбачає участь у виборах усіх соціальних груп. На місцевому рівні планувалося мати три органи самоуправління:

- самоуправління общин;
- виборні управи волостей і управи повітів;

- обласні сейми і центральний парламент, що утворюється ними.

Важливим кроком на шляху до такої федерації М.Грушевський вважав прийняття закону про мови, який би регламентував статус національних мов і гарантував їх вільний розвиток. Україна у складі федерації повинна бути демократичною республікою, якій би гарантувалися політичні свободи; свобода слова, зборів, громадських організацій, совісті, рівне виборче право при таємному голосуванні. Реалізуючи свою автономію, Україна повинна бути вільною у вирішенні політичних, економічних, культурних питань, самостійно розпоряджатися своїми багатствами та ресурсами. Разом з цим, автономна Україна повинна була мати свою адміністрацію і судову систему, свою армію.

Однак у своїй подальшій діяльності М.Грушевський як громадський і державний діяч відійшов від ідеї федерації до реалізації ідеї національної незалежності, суверенітету і самостійності України. Цей процес почався в 1917 році зі створенням Центральної Ради і знайшов втілення в її Універсалах та Конституції УНР.

Володимир Винниченко (1880-1951)

В. Винниченко — політичний діяч, один із керівників Української Центральної Ради підготував цілий ряд декларацій і декретів УНР, в яких проводив ідею суверенітету України в майбутній федеративній державі. Він вважається одним із авторів проекту Конституції України та Універсалів.

Ідею суверенітету України В. Винниченко відстоював на переговорах членами тимчасового уряду Росії після лютневої буржуазної революції 1917 року, а пізніше — з керівниками більшовицької влади. У своєму щоденнику він писав, що відродження національної державності — дуже непросте справа, яка ускладнюється тим, що українська нація історично не підготовлена до державності.

27 січня 1918 року був розроблений з його участю четвертий Універсал, в якому Україна проголошувалася незалежною державою, в якій влада належить лише народу. Передбачалося мирне співіснування із сусідніми державами: Росією, Польщею, Австрією, Румунією і Туреччиною. В.Винниченко брав участь у розробленні проекту Конституції УНР. За цим документом суверенне право в республіці мало належати народові та реалізуватися ним через Всенародні Збори, передбачався розподіл влади на законодавчу, виконавчу і судову. Верховним органом УНР мали бути Всенародні Збори, які безпосередньо

здійснюють вищу законодавчу владу і формують вищі органи виконавчої і судової влади. Вищу виконавчу владу здійснює Рада Народних Міністрів, а судову — Генеральний Суд УНР. На місцевому рівні передбачалося функціонування виборних рад і управ громад, волостей і земель. Вони повинні були діяти самостійно, але під контролем Ради Народних Міністрів. До всенародних зборів на трирічний термін мали обиратися громадяни, які досягли двадцятирічного віку.

Заслугує уваги також ідея рівності всіх перед законом — як для громадян, так і для законодавців. Судова влада в УНР — незалежна, рішення суду не могли бути змінені ніякими державними інститутами, включаючи законодавчі і виконавчі органи влади.

Статус про державний устрій, права і вільності УНР визначав за громадянами рівність в усіх правах і свободах. Громадянин УНР не міг бути громадянином іншої держави, позбавляв громадянства лише суд. Повна дієздатність громадян встановлювалася з 20 років. Ніхто не міг бути затриманий без відповідного судового наказу, за виключенням випадків затримання при вчиненні злочину. Смертна кара Основним законом скасовувалася, заборонялися також інші покарання, які принижували людську гідність.

В'ячеслав Липинський (1882-1931)

Видатний український історик, політолог і публіцист В'ячеслав Липинський не вбачав ніяких позитивних моментів в автономізації України у складі Росії і неухильно відстоював українську політичну незалежність у праці "Листи до братів-хліборобів".

Липинський вказує на три можливих варіанти державного будівництва в Україні: демократична республіка, охлократична диктатура і класократична монархія. Класократична монархія — це така форма правління, де активна меншість приходить до керівництва шляхом вибору кращих представників усіх класів суспільства, а об'єднуючим центром держави є спадковий монарх. Значну увагу приділяв Липинський аналізу причини краху спроб створення в минулому незалежної Української держави. Головне — відсутність єдності. Саме тому єдиним практично застосовним в Україні варіантом державного будівництва Липинський вважав спадковий гетьманат.

Майбутня Українська держава, за Липинським, — це незалежна монархія із спадковою передачею влади. Монарх в Україні — це гетьман. Але ця монархічна форма повинна радикально відрізнитися від абсолютної монархії. Монархія повинна бути обмежена особливою політико-соціальною структурою, яку Липинський називає

класократією, тобто гетьман очолює державу і кабінет міністрів, керує обороною країни; дві (нижня і верхня) законодавчі палати представляють інтереси регіонів України і об'єднань громадян.

В.Липинський, розуміючи недоліки монархів, а також, виходячи із традицій українського народу, запропонував модель "трудової монархії" в формі гетьманату, в основі якої лежали основні принципи конституціоналізму і демократії.

Микола Міхновський (1873-1924)

Харківський адвокат свої погляди щодо держави і права виклав у праці "Самостійна Україна".

М.Міхновський висуває гасло: "Україна для українців" і власний проєкт конституції, яка поділяє Україну на 9 спілок вільних і самоврядних громад (тобто 9 земель). Серед прав і свобод українців, гарантованих федерацією українських земель, він виділяє:

- право на громадянство;
- скасування станового поділу суспільства;
- рівноправність чоловіків та жінок; недоторканість особи і житла;
- свобода совісті, слова; визнання офіційною мовою держави української мови при праві на національну мову інших народів та ін.

М.Міхновський дотримувався класичного розподілу влади на законодавчу, виконавчу та судову. Законодавча влада здійснюється двопалатним парламентом (Радою представників і Сенатом), який формується шляхом загальних, прямих, рівних, виборів при таємному голосуванні. Виконавча влада має належати Президенту Всеукраїнської спілки, який обирався голосуванням на 6 років з громадян із 35-річного віку на один термін. Він призначав і звільняв міністрів, якими могли бути лише українці.

Судова влада належала судам і суддям. Встановлювався суд присяжних, який розглядав усі кримінальні справи. Самоуправління на місцях здійснювалось, за проєктом мислителя, виборчими земськими і громадськими радами. Конституція Міхновського визначала жовто-синій прапор і столицю — Київ.

Дмитро Донцов (1883-1973)

Свої погляди на державу і право юрист, публіцист, політичний діяч виклав у працях "Націоналізм", "Дух нашої давнини", "Історія розвитку української державної ідеї" та ін.

Д. Донцов розробляє ідею нового націоналізму. Які ж вимоги нового, інтегрального, вольового націоналізму? Перш за все, головним "фактором" націоналізму вважає Д. Донцов, є воля і прагнення до боротьби, на яких повинна бути побудована українська національна ідея. В центрі його уваги була нація. Тому потрібно перетворити українця на людину, яка горіла б релігійною любов'ю до своєї нації, створити творчу еліту. Таким чином, передумовою становлення незалежної України Д. Донцов вважав створення національної еліти, інтелектуальної меншості, яка б об'єднувала інших на побудову незалежної національної держави. Ідею нації Донцов розглядав як головну рушійну силу народу. Українська нація як самосвідома, суспільна, культурна, правова і політична одиниця є передумовою створення власної держави.

Державно-правові ідеї соціалізму та марксизму

Серед світових державно-правових концепцій певне місце займають теорії утопічного соціалізму і комунізму. Розгляд цих державно-правових вчень дасть змогу з'ясувати їх позитивні аспекти і недоліки, оцінити їх під кутом зору місця серед інших державно-правових концепцій.

Томас Мор (1478 - 1535)

Державний діяч Англії Томас Мор у своїй державно-правовій концепції "Утопія" піддав критиці монархію та її економічну основу — приватну власність, запропонував політичний устрій майбутньої ідеальної держави, у якій ліквідація приватної власності приводить до встановлення рівності усіх громадян, де має бути обов'язковість праці.

Мислитель пропонував, щоб усі посадові особи держави обиралися і були підзвітними народу. Томас Мор пропонував чітко визначити основні функції держави, якими мали бути:

- організація виробництва товарів і продуктів та їх розподіл;
- боротьба із злочинами;

- забезпечення миру.

Томазо Кампанелла (1568-1639)

Італієць Томазо Кампанелла у своїй праці "Місто Сонця" визначав приватну власність як першоджерело суспільної нерівності й кривди, а ідеальним бачив такий державний устрій, який ґрунтується на загальній власності людей і спільній власності на засоби виробництва. В проекті ідеальної держави передбачається загальна власність на одяг та особисті речі. Праця носить загальнообов'язковий характер, але робочий день складає всього чотири години. Виховання й навчання тут також тісно пов'язані з працею. Головою держави є самий мудрий з її жителів, якому у здійсненні владних повноважень допомагають три соправителі. Функцією першого із них — Міці — є право війни й миру; другого — Мудрості — вирішення питань ремесел, мистецтва, науки, навчальних закладів; третього — Любові — питання шлюбу, виховання дітей, піклування, землеробства та скотарства. Посади розподіляються між жителями згідно з практичними здібностями й освіченістю. Кожен може обіймати посаду тільки в тій сфері, в якій він має особисті досягнення. Пропонуючи державу з жорсткою регламентацією усіх сторін життя та насильницькою рівністю, Т. Кампанелла зазначає, що такий суспільний устрій, створений за допомогою філософських роздумів, має велике значення як зразок для наслідування і може бути реалізованим.

Анрі де Сен-Сімон (1760-1825)

Французький мислитель Анрі де Сен-Сімон увійшов в історію суспільної думки, бо зробив першу спробу дати наукове обґрунтування соціалістичному ідеалу. Погляди мислителя на державу і право визначалися його концепцією історичного прогресу: людське суспільство закономірно розвивається по висхідній, від однієї стадії до іншої, прямує до свого "золотого віку".

У своєму розвитку суспільство проходить три стадії:

- теологічну;
- метафізичну;
- позитивну.

Стадія теологічна охоплює добу античності і феодалізму. Метафізична стадія є пануванням буржуазного порядку. Слідом за

нею повинна розпочатись стадія позитивна. Тут установлюється справедливий суспільний лад, який надасть людському життю щастя, максимум засобів і можливостей для задоволення особистих потреб. Зауважимо, що у Сен-Сімона головним рушієм історичного прогресу є розум, ідея, прогрес знань і моральності. Новий рівень ідей, на думку мислителя, може створити надійний фундамент для постфеодального, індустріального порядку. Це станеться тоді, коли на зміну правлячому класу феодалів і духовенства прийде клас учених, художників, промисловців і підприємців. Лише всесвітній розвиток промисловості на основі ефективного використання наукових принципів організації праці може позбавити основну масу народу злиднів, страждань, спричинених підневільним становищем і тяжкою фізичною працею. При системі індустріалізму, вважав мислитель, відпаде необхідність в обтяжливих для суспільства різноманітних політичних інститутах з їх численними посадами. Така система зведе діяльність центральних органів переважно до простого адміністрування, управління речами і виробничими процесами.

Шарль Фур'є (1772-1837)

Видатним соціалістом-утопістом був Шарль Фур'є, який створив вчення про соціалістичний лад, де розуму як регулюючому важелю в суспільстві відводилась другорядна роль. Основні його праці: "Теорія чотирьох рухів і загальних доль", "Теорія світової єдності" та ін.

На думку мислителя, рушійною силою соціального прогресу є пристрасті людей, виявляючи і класифікуючи які, можна домогтися виправлення суспільства і встановити повний суспільний порядок. Фур'є піддав критиці сучасну йому державу, вважаючи, що досягнення людства завдали їй шкоди. Розвиток індустрії і торгівлі призвів до обмеження свободи, до стану війни між індивідом і колективом, до встановлення тиранії індивідуальної власності.

У своєму історичному розвитку суспільство проходить ряд етапів: первісного раю, варварства і цивілізації. Але сучасна цивілізація недалеко відійшла у своєму розвитку від варварства. Тому мислитель розробив ідеал організації майбутнього суспільства (ладу гармонії), у якому відсутні суперечки, панує гармонічний лад. Тогочасна державно-правова система буржуазного суспільства захищає інтереси багатих, а знедолені відчужені від влади і позбавлені політичної та соціальної свободи. Волеустановлені закони захищають інтереси в державі привілейованої меншості, яка зосередила в своїх руках всю повноту влади, як вихід з такого стану. Фур'є пропонував створити общини

(фаланги) типу промислово-споживчих товариств. Тут за взаємною угодою установлюються прийнятні норми співжиття, утверджуються необхідні умови для всебічного розвитку людини.

Карл Маркс (1818-1883) та Фрідріх Енгельс (1820-1895)

Держава і право розглядалися Марксом і Енгельсом як історичні, тобто обмежені часовими рамками категорії. Однак детально теорія походження держави розроблена в основному Енгельсом, який намітив такі етапи становлення держави та права:

- поділ суспільної праці та виникнення сім'ї;
- виникнення приватної власності;
- поява класів та держави, одночасно з якими виникає і право.

На думку Маркса і Енгельса, держава виникла в результаті розколу суспільства на класи із протилежними економічними інтересами. Отже, держава виникає там, де існують класові суперечності, між якими не може бути примирення. Згідно із вченням Маркса, держава є орган класового панування, орган пригніблення одного класу іншим, створення порядку, який узаконює і зміцнює це пригніблення, стримуючи зіткнення класів. В цілому в марксистській державно-правовій теорії виникнення держави і права розглядається як об'єктивний процес. Суспільний поділ праці, поява приватної власності, розшарування суспільства на класи унеможливили існування родової системи влади і управління. В результаті виникла політична організація влади - держава з апаратом примусу

Виходячи із марксистської політико-правової теорії, держава - це політична організація, яка закріплює насилля одного класу над іншим; право - це державна воля панівного класу.

Володимир Ульянов (Ленін) (1870 -1924)

Ленінізм (більшовизм) - національний різновид марксизму. Соціальним ідеалом В.Леніна було суспільство рівних, формування якого він пов'язував з насильницькою революцією, утвердженням диктатури пролетаріату та знищенням буржуазного державного устрою. З точки зору Леніна, головною і, по суті, єдиною значимою рисою держави є класова природа. Держава виникла через класове

розшарування суспільства; державний апарат формується в основному за рахунок представників панівного класу, держава проводить політику, яка вигідна виключно панівному класу. Ніяких загальносоціальних чи загальнолюдських цінностей держава не захищає і не переслідує ніякої мети, крім захисту інтересів панівного класу. Демократія в капіталістичному суспільстві є виключно демократією для багатих. При такому розумінні ролі держави робиться цілком логічний висновок про непотрібність для пролетаріату як самої держави, так і її елементів - парламентаризму, загального виборчого права, поділу властей тощо. На його думку, буржуазна державна машина має потребу лише в одному - у рішучому зламі та знищенні. Це завдання повинна виконати диктатура пролетаріату - політична влада робітничого класу, який здійснив революцію. Ленін був най-рішучішим прихильником терору як до справжніх, так і потенційних противників диктатури пролетаріату, аж до прямого виправдання взяття заручників, класових чисток і смертної кари без суду і слідства.

На думку Леніна, найкращою формою диктатури пролетаріату є ради. Вони формувались винятково на класово-корпоративній основі, а не на базі територіального представництва. Виборчим правом користувались лише трудящі. Депутатство в радах не передбачало постійного, професійного виконання обов'язків: воно було лише громадським обов'язком поряд з основною професійною діяльністю. Ради поєднували в собі законодавчі і виконавчі функції і тим самим створювали благодатний ґрунт для концентрації влади.

Західноєвропейські державно-правові концепції ХХ століття

Державно-правова думка другої половини ХІХ - ХХ ст. розвивалась під впливом економічних і політичних чинників суспільного життя країн Західної Європи. Характерним для неї є велика різноманітність течій і поглядів.

Юридичний позитивізм.

Цей напрям сформувався в державно-правовій думці в середині ХІХ століття

У позитивістських вченнях держава визнається верховною юридичною особою, правовою формою колективного життя народу, яка історично і логічно передре право. Позитивісти заперечують теорії

природного права, визнаючи існування тільки позитивного права, матеріалізованого у прийнятих державно-правових нормах. Йдеться про ототожнення права і закону. Норма права розглядається ними як стала догма, а єдиним джерелом права визнається державна влада.

Позитивність права означає, що воно фактично є дійсним, чинним, існуючим явищем. Ототожнення права і закону із законом мало чітко виражені ідеологічні і практичні цілі. Це означало відмову від оцінки і критики чинного законодавства з позицій природного права. В основі позитивізму лежали не ідеї права, не щось вище, ніж закон (Цицерон), а нормативно-правовий акт, установлений державною владою, наділеною силою примусу. Прибічники юридичного позитивізму:

- не визнавали теорій природного права і стверджували, що існує лише позитивне право;
- заперечувати поширені в той час концепції про те, що поряд із позитивним правом існує вище за значенням природне;
- вважали за необхідне і можливе вивчення лише позитивного права.

Своїм соціальним призначенням право має забезпечити соціальний компроміс.

Державно-правові теорії позитивізму започаткував французький мислитель Огюст Конт (1798-1857). Він заперечував можливість пізнання сутності речей, в тому числі держави і права, їх, на його думку, можна лише описувати. В своїй праці "Система позитивної політики" Конт спробував систематизувати соціальне життя. Розвиток суспільства і таких його явищ, як політична влада, держава і право мислитель пов'язував з еволюцією людської свідомості. Необхідність держави обумовлена необхідністю об'єднання окремих сил для загальної мети - цілісності суспільства, суспільної солідарності. Тому за людиною необхідно визнавати лише одне право - виконувати обов'язки перед суспільством.

Філософський позитивізм О.Конта мав значний вплив на розвиток політико-правової думки другої половини ХІХ-ХХ століття. Появилась емпірична наука про право і державу - юридичний позитивізм. Одним із перших засновників юридичного позитивізму вважається англійський правознавець Джон Остін (1790-1859). Предметом юриспруденції має бути виключно позитивне право незалежно від його досконалості. Походження права він пов'язував з волею суверена (держави), його наказом. Саме влада, на думку мислителя, є джерелом права. Згідно із вченням Остіна, позитивне право - це наказ особи або групи осіб,

наділений суверенною владою. Але норма позитивного закону є не лише наказ суверена, а й забезпечення його санкцією.

Таким чином, норма права, на думку правознавця, це норма владного примусу, наказ суверена, наділений санкцією. Сутність такого підходу до розуміння права можна виразити формулою "закон є закон". І немає якогось розумнішого правила, ніж законодавство, "пов'язане з державою". Отже, його вчення було спрямоване на довір'я до держави та зміцнення зв'язку права з державною владою.

У ХХ ст. позитивізм поширювався в країнах Західної Європи у вигляді нормативізму. Представником даного напрямку був австрійський юрист Г.Кельзен (1881-1973). Його головна праця, в якій викладено теорію нормативізму має назву "Чиста теорія права". Наука про право є нормативною наукою, її завданням є дослідження втіленого в нормах належного. Кельзен підкреслював, що про право можна говорити тільки як про норму. Адже ж воно якраз є цінним тому, що є нормою. Норма, з його точки зору, – наказ. Це не норма рівності, свободи, справедливості. Тобто право є форма належного. Функцією юридичних норм є встановлення обов'язків.

Кельзен пояснює, що чисте вчення про право є теорія позитивного права, а не якогось конкретного правопорядку. Воно називається "чистим" тому, що вивчає лише право. Його нормативний зміст і очищує пізнавальний предмет від усього, що не є правом, у чіткому сенсі. Ця теорія передбачає звільнення правознавства від усього йому чужого. Іншими словами, це спроба відповісти на питання, "що є право і яким воно є, але не на питання, яким воно повинно бути".

За чистою теорією права Кельзена право розглядається у відриві від соціального буття, його аналіз не може виходити за межі правових норм. Юриста повинна цікавити тільки норма права. Вчений визначає право як "нормативний примусовий порядок", як "систему норм, що регулюють людську поведінку". Систему норм Кельзен розуміє як піраміду узгоджених між собою норм. Основна норма, яка знаходиться на вершині цієї піраміди, є джерелом для всіх норм. В основній нормі здобуває свою значимість Конституція як вищий ступінь права. Право конкретизується від конституції через закон і інші нормативні акти до нижнього ступеня - судові рішення і взагалі акти застосування права.

Держава, з точки зору Кельзена, є не що інше, як система правових норм. Це правопорядок, персоніфікація правопорядку, або іншими словами, правопорядок, який досягнув певного рівня централізації. Ототожнюючи державу і право, вчений підкреслював, що сила держави - це сила права, а державна влада є результат дії правопорядку, тобто результат дії певної системи правових норм.

Психологічна школа права – один з напрямів правової науки, який сформувався на початку ХХ ст., одночасно з появою психологічного напрямів у соціології та інших соціальних науках.

Загальною ідеєю, яка об'єднує представників психологічної школи права є те, що з їх точки зору причини, які обумовлюють існування і дію права базуються в психології особи або соціальної групи. Право розглядалося представниками даного напрямку, як продукт різного роду психологічних настанов, інстинктів, емоцій. Основою суспільства є психологія індивіда, а ключовими процесами соціального життя, поряд з наслідуванням, є конфлікти і пристосування. Наслідування властиве всім індивідам і служить їх пристосуванню до природних та суспільних умов життя. Індивід засвоює в процесі наслідування, як вже існуючі норми і цінності, так і нововведення.

Найбільш глибоким та оригінальним представником психологічної школи права в праві був випускник юридичного факультету Київського університету Лев Петражицький (1867-1931), творець психологічної теорії права, яка викладена в працях "Теорія права і держави в зв'язку з теорією моральності".

Психологічна теорія права побудована на тому, що правові явища слід розглядати під кутом зору психічних переживань індивіда. Тому наука про право повинна базуватись на психологічних явищах. Л.Петражицький як найвідоміший представник цієї теорії вважав, що право існує не в суспільстві, а його як психічне явище треба "шукати" в психіці людини. Адже ж рушійними силами поведінки людини, на його думку, є емоції, які можуть спонукати її до моральних або правових дій. Отже, емоції можна поділити на моральні і правові. Л.Петражицький підкреслював, що емоції в житті людини є головними факторами пристосування до умов життя. Саме емоції є завжди мотивами поведінки людини. Етичні переживання чи емоції поділяються на правові та моральні. Головна відмінність між правом і мораллю в тому, що моральні імпульси мають суто імперативний характер, а право має імперативно-атрибутивний характер. Під "імперативністю" Петражицький розуміє індивідуально-особистісне усвідомлення обов'язку, під "атрибутивністю" - усвідомлення "свого права", яке виступає назовні, як вимога. Правові емоції - це комплексне переживання, в якому поєднуються обов'язок і право вимоги. Результатом правового переживання є правова норма (але це не законодавча норма, а психічна), яка виражає зв'язок, що з'єднує обов'язок і правомочність, і який знаходиться у правовому переживанні. На думку Петражицького право має, у порівнянні з мораллю, визначальне значення для життя суспільства. Правові

переживання є основними ланками, що об'єднують суспільство, без них існування останнього є неможливим.

Цікавою є його думка щодо зв'язку права і держави. Він вважав, що обов'язком державної влади є служіння праву, правам громадян. Тому держава служить праву, забезпечує його дію і змінюється у відповідності з вимогами правової системи.

Таким чином, психологічна теорія Л.Петражицького розширила сферу досліджень праворозуміння. Вона, повторимось, виходила із того, що право закорінене в психіці індивіда, висвітлила емоційні регулятори людської поведінки, розірвала об'єктивний зв'язок права і держави, дала поштовх щодо розвитку соціологічної юриспруденції.

Соціологічна юриспруденція (школа вільного права). Одним з головних ідейно-теоретичних джерел сучасної юриспруденції є так званий рух за "вільне право", що виник наприкінці XIX - на початку XX ст. у Західній Європі. Цей напрям охоплював численні течії, які не сприймали нормативне розуміння права.

На межі XIX-XX століття юридичний позитивізм почав втрачати своє значення із-за його беззаперечним культом позитивного закону. Було поставлено під сумнів "чисте вчення про право" Кельзена, неокантівську методологію, яка абсолютизувала закон. Ідеологічною протилежністю позитивного підходу до розуміння права став новий напрям - соціологічна теорія права. Це було адекватне реагування новітніх тенденцій у розвитку суспільства, його відносна, які не спроможне було відобразити позитивне право. Тобто фактичні відносини вважались нормами, а не існуючі формальні закони. Це означало, що реалізація права відбувається лише в реальних суспільних відносинах, його виводять не з ототожненням законодавства, а з конкретних фактичних життєвих ситуацій, соціальних процесів. Сутність такого підходу призводила до важливого логічного висновку, а саме, що волеустановлені норми, щоб стати правом, мають бути визнані суспільством як правові, тобто об'єктивовані у суспільстві.

Соціологічна юриспруденція виходить з того, що право - це правові суспільні відносини, реальна практична діяльність держави щодо їх охорони. Соціологічна теорія вивчає питання законодавства, правовідносин, правопорядку, функціонування права під кутом зору не як юридичних явищ, а як соціологічних. Право визначається як "живий порядок", реальний елемент суспільних відносин, а не як система юридичних норм.

Вченим, який одним з перших найбільш ґрунтовно розробив і висунув головні програмні засади цього напрямку був творець "школи вільного права" Євген Ерліх (1862-1922). Наш вітчизняний вчений,

основоположник соціології права розробив свою теорію "вільного суддівського знаходження права". Головні праці вченого - "Вільне знаходження права і вільна наука права" та "Основи соціології права".

Вчений намагався дати нове теоретичне обґрунтування права і виходив з основоположного принципу про те, що право визначається через суспільство. Тому недоцільно обмежувати правову науку дослідженням лише тексту закону. Він приділяв увагу не тільки законодавству, а й дослідженню звичаєвого права, судової практики, мнущ господарського життя, зазначаючи, що "центр ваги розвитку права знаходиться не в законодавстві, не в юриспруденції, а у самому суспільстві". В цьому і полягає зміст будь-якої основи соціології права. Суспільне право проявляється безпосередньо через суспільні сили, а правові положення виникають завдяки судовим рішенням і закону. Правопорядок, який створюється самостійно, суперечить правопорядку, який утворюється через правові норми тільки через діяльність суду та державних установ впроваджується в життя.

Під суспільством вчений розумів сукупність людських об'єднань, які він поділяв на самотні (генетичні) і нові. До перших належать рід, сім'я, родина. Вони зароджуються усередині самого людського суспільства і їхня поява зумовлена певними природними прагненнями. Суспільство з точки зору вченого це не сукупність окремих індивідів, а взаємозв'язок людських спілок. Тому, підкреслює він, щоб зрозуміти сутність права, слід, перш за все, вивчити порядок, який існує у спілках.

Право завжди соціальне. Правом є норми, які самі по собі формуються у суспільстві, воно твориться не тільки законами, а й громадською самодіяльністю. Водночас, він відзначав роль держави у суспільстві, стверджуючи неможливість розвитку суспільства при повній анархії.

Роско Паунд (1870-1964) - один з найбільш яскравих представників соціологічної теорії права, яка була висвітлена в його п'яти томній монографії "Юриспруденція". Він був продовжувачем поглядів Ерліха, але суть нового підходу в соціології права бачив в інструментальному прагматичному підході до права. Отже, сутність нового підходу полягала в тому, що право розумілось в основному як інструмент соціального контролю і знаряддя для досягнення компромісу в конфліктах та цивілізованих відносин між людьми.

Завдання права полягає у забезпеченні таких суспільних інтересів:

- загальна безпека, тобто правові норми, які гарантують безпеку і публічний порядок;

- суспільний інтерес, який полягає у забезпеченні таких суспільних установ, як сім'я, релігія і політичні права громадян;
- охорона почуття суспільної моралі;
- збереження суспільних благ; цей інтерес виражається у правах, які захищають необхідні для життя людини блага;
- суспільний інтерес, який виражається в загальному прогресі, у правовій підтримці економічного, політичного і культурного прогресу;
- суспільний інтерес, який полягає в охороні життя особи.

Паунд виділив три аспекти у понятті права:

- право як правопорядок;
- право як вся сукупність юридичних приписів (правил і норм) в даному політично-організованому суспільстві;
- право як судовий і адміністративний процес, здійснення правосуддя.

Сучасні концепції природного права. На початку ХХ століття в державах особливо гостро проявляються соціальні суперечності, що спонукало вчених звернутись до активного пошуку нових підходів, як уже зазначалось, до розуміння держави і права. в тому числі і до відродження концепцій природного права, які супроводжували усю розумову історію людства. Однак "природне право" є, можна сказати, збірним поняттям, під яким розуміють різні за змістом і сутністю варіанти природного права. Адже ж природне право черпало свої ідеї із законів світопорядку (вічного природного закону, волі Бога), атомізму, абсолютної справедливості, раціоналізму. Як бачимо, абсолютне природне право ґрунтувалось на переконанні в існуванні незмінних і загальних законів світового питання, людських відносин і, що кожна жива істота має природні властивості, які виявляються в її поведінці. Щодо людини, то це – прагнення до спільності, самозбереження, добробуту, свобода, любов, моральна і політична рівність, справедливість. Тому норми поведінки людей повинні ґрунтуватись на основі цих властивостей, їм потрібно слідувати у повсякденному житті, вони є також вимогою і орієнтиром для держави.

Подальший розвиток ідея раціоналізму, а з ним і новий підхід до розуміння природного права знайшли у вченні І.Канта. Право

виводиться не із об'єктивної природи речей, відносин, а із законів розуму, автономної волі, що належить індивіду в силу його людяності – у вигляді свободи. Але найважливішим питанням такого підходу є те, що користуватись зовнішньою свободою людина може лише згідно з розумом, точніше з усвідомленням того, що її свобода повинна узгоджуватись із свободою інших людей відповідно до загального закону, а внутрішній прояв свободи залишається за мораллю. Тому природне право не просто безпосередній регулятор поведінки людей в суспільстві, а як ідеал, вища моральна мета, відповідний критерій. Звідси, природне право виступає моральною основою позитивного права, як критерій, кінцева мета, до якої треба прагнути.

Сучасне розуміння природного права полягає в акцентуванні на його ролі в перетворенні правового життя суспільства, яке відповідало б справедливості, соціальним ідеалам та споконвічним устремлінням людей, з чим не може справитись позитивне право. І в першу чергу, йде мова про забезпечення і реалізацію невід'ємних прав і свобод людини (особистісних, фундаментальних, соціально-економічних, політичних, культурних; прав народів, націй, національних меншин). Звичайно, це не означає, що ідеї, принципи природного права є діючим правом, воно не є видом позитивного права, не має його атрибутів. Але в той же час, головний акцент робиться на практичному значенні природного права, а саме, на вдосконаленні чинного права у відповідності з моральними і духовними цінностями конкретного суспільства або народу, вимагати рівності, свободи і справедливості (правильність, добросовісність, безпристрасність).

Сучасне розуміння природного права відрізняється від розуміння його в попередні епохи. Це особливо пов'язано із зміною поглядів на людину, як носія природних прав і учасника різноманітних суспільних зв'язків. Послідовник І.Канта, неокантіанець Рудольф Штаммлер (1856-1938р) абсолютне природне право розумів як початок вимоги справедливості і пристосування права до моральних і духовних цінностей існуючого суспільства.

Французький філософ і громадський діяч Жан Марітен (1882-1973) визначає природне право як неписаний закон, бо він існує як наслідок самої людської природи. Адже ж людина як розумна може пізнати його положення, і у відповідності з якими повинна діяти, щоб бути в гармонії з цілями людського існування. Природній закон має стати еталоном справедливого закону.

Подібні ідеї щодо призначення доктрини природного права висувують сучасні вчені – англійський правознавець Лон Фуллер і американський юрист Рональд Дворкін. В природно-правовій концепції Л.Фуллера

правова норма є моральною цінністю і набуває конкретного характеру. Р.Дворкін підкреслює, що визначальним принципом права є право на рівність та інші фундаментальні суб'єктивні права, які створюють принципи і критерії, і повинні бути покладені в основу морального виміру права з позицій справедливості.

Підсумком різноманітних підходів щодо розуміння специфіки і сутності природного права може стати визначення цього поняття, яке сформулював відомий російський філософ права В. С. Нерсесянц. З точки зору вченого, природне право – це скрізь і завжди наявне, ззовні надане людині, вихідне для цього місця й часу право, що, як вираз об'єктивних цінностей і вимог людського буття, є єдиним та абсолютним критерієм правового характеру всіх людських установ, зокрема, позитивного права і держави.

Підсумовуючи вищевикладене, можна сказати, що сутність ідеї природного права полягає в тому, що є щось вище, ніж право, встановлене людьми, волею законодавця і виражене в нормативно-правових актах, що крім цього права існує природне право, без прямої людської участі в його творенні. Таке право – це сукупність положень, джерелом яких є природа, людина та її буття, реалії суспільства, "природа речей", здоровий глузд та інші об'єктивні цінності. Тому в основі вчення про природне право закладена основоположна ідея про те, що правові норми повинні будуватися на вказаних вище об'єктивних вимогах і цінностях, взірцем яких є природа. Отже, таке право, яке не встановлюється волею людей, було назване природним.

В ХХ столітті знайшли подальший розвиток і концепції держав. Значно збагатилась теорія правової держави. Як відомо, становлення ідей правової держави має тривалий час. Ще у античні часи мислителі наголошували, що обмежити свавілля державної влади, направити її зусилля в інтересах держави можна тільки при допомозі права. Підкреслювалось, що державні закони повинні бути втіленням вищого розуму, слугувати загальному благу і не суперечити законам природи. Якщо волеустановлене право не відповідає цим вимогам, то це призводить до загибелі держави. Ідея обмеження правителів законом і моральними цінностями знаходить розвиток в державно-правових вченнях Середньовіччя. Револьюційні рухи XVIII та XIX століття, ідеї верховенства права доповнюють концепцію прав і свобод людини.

Поняття правової держави знайшло формулювання у працях німецьких та англійських філософів на початку XVIII, а вже наприкінці XIX ст. розвиток цієї теорії набув широкого розмаху у більшості європейських країн. На сучасному етапі поняття правової держави потужно поглиблюється, уточнюються її принципи та ознаки.

Теорія правової держави ґрунтується на розвинутому громадянському суспільстві, на верховенстві права, реальному забезпеченні прав і свобод людини, відповідальності держави за свою діяльність перед народом.

Поняття "соціальної держави" було сформульоване в 1929 році державознавцем Х.Хеллером. Після Другої світової війни ідея соціальної держави набула особливого значення, це означало, що держава здійснює одну зі своїх основних функцій – соціальну, бере на себе турботу про матеріальний добробут громадян, їх соціальний захист, регулює економіку з обов'язковим урахуванням захисту економічних і соціальних прав людини. Соціальною стали вважати державу, яка не лише розробляє програми допомоги матеріально незабезпеченим громадянам, але і насамперед бере на себе відповідальність за підтримку стабільного економічного становища громадян, збереження в суспільстві соціального миру. Ідея соціальної держави знаходить закріплення в конституціях країн Західної Європи (Німеччина, Іспанія та ін.). Соціальна держава ґрунтується на розвинутому громадянському суспільстві та здатна відповідно до принципів верховенства права і соціальної справедливості забезпечити усім громадянам гідний рівень життя, гарантувати соціальну стабільність, соціальну безпеку і соціальну допомогу, громадянський мир і злагоду в суспільстві.

Теорія плюралістичної демократії. Виникнення ідей політичного плюралізму було пов'язано з ускладненням соціальної структури срілого буржуазного суспільства, формуванням багатопартійних систем в індустріально розвинених країнах. Автори теорії підкреслюють, що держава може бути демократичною лише за наявності багатоманіття організацій чи автономних груп, які беруть участь в здійсненні державної влади. Сучасне суспільство є сукупністю соціальних груп і прошарків, які виникають на підставі схожості людей за різноманітними ознаками. Для вираження та захисту інтересів таких груп створюються різноманітні об'єднання громадян: професійні союзи, релігійні організації, об'єднання інвалідів, пенсіонерів, які повинні виражати інтереси певних соціальних груп, впливати через так звані "групи тиску" чи "зацікавлені групи" на державний апарат чи інші групи і, таким чином, захищати інтереси своїх груп.

Теорія еліт виникла в кінці XIX – на початку XX століть в працях Г.Моска і В.Парето та набула подальшого розвитку в середині XX ст. в працях Х. Лассуєла, Д.Сарторі, Т.Дая та інших. Суть цієї теорії полягає в тому, що народні маси не здатні керувати державою, демократія розглядається як утопія, малокомпетентні маси населення стають інструментом у руках демагогів і покладають шляхи до диктатур. Саме тому Г.Моска пов'язував свободу людства не з демократією, а з

компетентною правлячою елітою, яка є верхівкою суспільства. Кожна правляча еліта рано чи пізно заспокоюється на досягнутому, втрачає свої прогресивні якості, творчу енергію і вироджується. Тому у суспільстві з'являється нова потенційна еліта, що прямує до влади. Зміна еліт відбувається шляхом насильства, переворотів і революцій, хоча можлива зміна еліт мирним, еволюційним шляхом. Основоположники цієї теорії вважали, що в цілому для суспільства кориснішою є насильницька зміна еліт, що забезпечує швидкий прихід до влади нової, прогресивної еліти, а отже, і швидке втілення в суспільне життя нових досягнень науки, техніки, технологій тощо.

Тематика семінарських занять

Державно – правові вчення в Стародавньому світі (Індія, Китай, Греція, Рим)

Питання для обговорення:

1. Характеристика уявлень про державу і право у Стародавній Індії.
2. Розвиток правового вчення у Стародавньому Китаї. Концепція даосизму.
3. Розвиток політико-правової думки в Стародавній Греції (Гомер, Піфагор, Геракліт, Демокріт, Протагор, Сократ).
4. Філософська основа вчень про державу і право Платона:
 - справедливість за Платоном.;
 - проекти ідеальної держави в трактатах Платона "Держава", "Законои";
 - класифікація мислителем форм держави.
5. Вчення про політику, державу і право Арістотеля:
 - держава – продукт природного розвитку;
 - правильні і неправильні форми держави;
 - вчення про право та види справедливості.
6. Ідея природного права Цицерона.

Контрольні питання:

1. В чому суть вчення Заратустри?
2. В чому полягає суть ідеї брахманізму?
3. Яка розбіжність між державно-правовою думкою Стародавньої Індії та Стародавнього Китаю?
4. Що таке "ідеальна держава" для піфагорійців?
5. В чому суть вчення софістів?
6. Чому Сократа називають принциповим поборником законності?
7. Якою бачив державу у майбутньому Платон?
8. Які засоби пропонував Арістотель для подолання державних переворотів і забезпечення стабільності суспільства?
9. Які два види справедливості розрізняв Арістотель?
10. Розкрийте суть вчення стоїків і Полібія.
11. На які категорії поділяв людей Геракліт?
12. Хто з давньогрецьких філософів вперше сформулював концепцію договірних відносин між державою і громадянином?
13. Який еволюційний шлях виникнення держави у Арістотеля?
14. Назвіть три ознаки конституційного правління у вченні Арістотеля?
15. Назвіть принципи справедливого врядування за Цицероном.
16. В чому суть вчення Сенеки?

Реферати

1. Політична і правова думка давнього Китаю.
2. Політико-правова думка давньої Індії.
3. Платон та його правова доктрина в працях "Держава", "Закони", "Політика".
4. Державно-правові погляди римських юристів (Гай, Модестін, Павел, Ульпіан)

Державно-правові вчення в Західній Європі (XV- XVII ст.)

Питання для обговорення:

1. Характеристика епохи та її відображення в політичній та правовій свідомості.
2. Вчення про політику і державу Макіавеллі:
 - природні вади людини;
 - походження і форма держави;
 - нове вчення про політику;
 - суть маківеалізму.
3. Правові ідеї Ж. Бодена:
 - характеристика ознак держави;
 - Ж.Боден про державний суверенітет;
 - право у характеристиці Ж.Бодена.
4. Державно-правові погляди Гуго Гроція:
 - поняття і джерела природного права;
 - походження держави;
 - суверенітет влади та його носії.
5. Вчення Гоббса про державу і право в трактаті "Левіафан":
 - особливості його поглядів на природу людини;
 - договірне походження держави;
 - поняття суверена та його права і обов'язки;
 - недопустимість розподілу влад.
6. Вчення Дж. Локка про державу і право:
 - співвідношення природних і громадянських прав;
 - законність як основна діяльність державних органів;
 - теорія розподілу влад.
7. Ідея природного права і суспільного договору Б. Спінози.
8. Державно-правові ідеї Д. Юма.

Контрольні питання:

1. Охарактеризуйте епоху Відродження. Звідки походить цей термін?
2. Звідки походить слово "реформація"?
3. В чому суть державно-правового вчення Н. Макіавеллі?
4. Як розглядав державу Н. Макіавеллі?
5. Чому Макіавеллі давав правителям аморальні поради? Чи можна назвати аморальною політику, яку пропонував Макіавеллі?
6. Які три моменти становлення політичного організму розглядав Гоббс?
7. Яка, на думку Бодена, визначальна ознака відрізняє державу від інших суспільних утворень?
8. Назвіть ознаки суверенітету за вченням Ж.Бодена.
9. Які три моменти становлення держави як політичного організму визначив Т.Гоббс?
10. Прихильником якої форми правління був Т.Гоббс?
11. Що було основоположним моментом у вченні Гоббса про право?
12. В чому полягала новизна державно-правових ідей Б.Спінози?
13. Яка форма правління, на думку Спінози, найкраще забезпечує свободу людини?
14. На які гілки поділяв державну владу Д.Локк?

Реферати

1. Правові вчення епохи Відродження та Реформації. Загальна характеристика.
2. Вчення Ж.Бодена про державний суверенітет.
3. Тріада невід'ємних прав людини та гарантії їх реалізації.
4. Політико-правова доктрина Дж.Локка.
5. Природно-правова доктрина Гуго Гроція.

Державно-правові концепції представників французького Просвітництва

Питання для обговорення:

1. Загальна характеристика Просвітництва.
2. Політико-правові погляди Вольтера:
 - природні закони як закони розуму;
 - його ідеал та шляхи досягнення.
3. Державно-правова доктрина Монтеск'є:
 - поняття суспільного договору та суспільного стану;
 - природні закони;
 - форма держави;
 - поняття політичної свободи;
 - теорія поділу влади.
4. Державно-правове вчення Руссо:
 - природа людини;
 - походження і сутність держави;
 - особливості його договірної теорії;
 - теорія народного суверенітету;
 - право, поняття "загальної волі" і "волі всіх".
5. Державно-правові погляди Д. Дідро, Г. Гольбаха, Гельвеція.

Контрольні питання:

1. Які ідеї пропитували представники французького Просвітництва?
2. Як класифікував форми держави Монтеск'є?
3. В чому суть державно-правових поглядів Монтеск'є?
4. Які основні фактори називав Монтеск'є, які впливають на законодавство країни?

5. В чому суть концепції поділу влади Монтеस्क'є?
6. В чому полягає дія " духу законів" Монтеस्क'є?
7. Який механізм проти зловживання владою був запропонований Монтеस्क'є?
8. Як виникла держава за вченням Ж. Руссо?
9. В чому суть політико-правових поглядів Д. Дідро?
10. Як трактував Дідро участь народу у справах управління державою?

Реферати

1. Політико-правові погляди Монтеस्क'є.
2. Теорія народного суверенітету Ж.Руссо.
3. Політико-правова доктрина Вольтера.

Політико-правові вчення в Німеччині (кінець XVIII - поч. XIX ст.)

Питання для обговорення:

1. Вчення про державу і право І. Канта:
 - вчення про людину;
 - зв'язок його вчення з етикою;
 - поняття та призначення права;
 - поняття походження держави та її призначення
2. Державно-правове вчення Гегеля:
 - історичний розвиток суспільства як процес в усвідомленні свободи;
 - філософія права: ідея права, абстрактне право, мораль і моральність;
 - поняття держави і громадянського суспільства, їх взаємозв'язок.

3. Відмінності поглядів на право німецьких мислителів І. Канта та Гегеля.
4. Політико-правова теорія Й. -Г. Фіхте.

Контрольні питання:

1. В чому суть вчення Канта про державу і право?
2. Як Кант підходив до проблеми вічного миру в міжнародному праві?
3. Чому Кант значну увагу приділяв міжнародному праву?
4. Назвіть важливі фактори збереження самобутності й оновлення нації за вченням Фіхте?
5. Як розглядає Гегель абстрактне право?
6. Чий погляди розділяв Гегель у створенні своєї державно-правової теорії?
7. В чому сутність гегелівської державно-правової концепції?
8. Яку форму правління відстоював Гегель?
9. Чим і яким було в уяві Гегеля, громадянське суспільство?
10. Дайте трактування Гегелем дійсної свободи особи.
11. Як відомо, Фіхте заперечував ідею поділу влади в державі. Який механізм запобігання зловживання владою він запропонував?
12. Який "рецепт" запобігання правопорушенням запропонував Фіхте?
13. Охарактеризуйте ставлення Фіхте до приватної власності.

Реферати

1. Історична школа права.
2. Політико-правова теорія Й. Фіхте.
3. Вчення про право Гегеля та Канта. Порівняльний аналіз.

Вчення про державу і право представників лібералізму в Англії та Франції (XIX ст.)

Питання для обговорення:

1. Сутність класичного лібералізму.
2. Державно-правове вчення Ієремії Бентама:
 - теорія утилітаризму;
 - якомога більше щастя для якомога більше людей”;
 - види законів.
3. Погляди Джона Стюарта Мілля на державу, владу, право, закон:
 - межі свободи;
 - співвідношення індивіда і держави.
4. Політико-правові погляди Бенжамена Констана:
 - два поняття свободи;
 - свобода і право.
5. Державно-правове вчення А. Токвіля:
 - про демократію;
 - про співвідношення свободи і рівності.

Контрольні питання:

1. Дайте загальну характеристику основних напрямків політико-правової думки в Західній Європі в першій половині XIX ст.
2. В чому суть вчення І. Бентама – основного ідеолога лібералізму?
3. Принцип користі у державно-правовому вченні І. Бентама. Як ставився філософ до цього принципу?
4. Назвіть основні ознаки французького лібералізму.
5. Яку форму правління відстоював у своєму вченні Констан?

6. Як трактував Б. Констан проблему індивідуальної свободи?
7. Що вкладав Токвіль у поняття свободи?
8. Як визначав І. Бентам головну мету держави?
9. На які групи поділяв закони І. Бентам?

Реферати

1. Теорія реформ держави і права Вільгельма Гумбольдта.
2. Проблема індивідуальної свободи в політико-правових поглядах А.Токвіля.
3. Лібералізм як напрям у політичних і правових вченнях. Загальна характеристика.

Становлення і розвиток вітчизняної державно-правової думки

Семінарське заняття №1.

Питання для обговорення:

1. Становлення поглядів на державу і право в Київській Русі:
 - питання взаємовідносин світської і церковної влади;
 - концепція єдинокоронації митрополита Іларіона;
 - трактування верховенства світської влади в "Збірнику Святослава" та "Повчанні" Володимира Мономаха;
 - ідея централізації держави у "Повісті минулих літ" та "Слові о полку Ігоревім”;
 - ідеї правового регулювання суспільних відносин за "Руською Правдою”.
2. Політико-правові погляди Б. Хмельницького.
3. Зміст та значення конституції Пилипа Орлика.
4. Ідея незалежної держави у політико-правових поглядах І. Мазепи.

5. Погляди на державу і право фундатора вітчизняного лібералізму та основоположника сучасного українського конституціоналізму М. Драгоманова.

6. Ідея політичної національної самостійності в творчості видатного українського мислителя І. Я. Франка.:

- сутність суспільно-політичного ідеалу І. Франка;
- основні принципи побудови громадсько-федеративного суспільства.

Контрольні питання:

1. Які теоретичні концепції взаємовідносин духовної і світської влади домінували в Київській Русі?
2. Хто є родоначальником "богоугодного господаря" в державі?
3. Хто у Київській Русі започаткував ідею єдинодержавності?
4. Назвіть автора ідеї суспільного договору як першопричини виникнення Давньоруської держави.
5. В чому полягає історична заслуга І. Мазепи як українського державотворця?
6. Окресліть поділ державної влади в Україні за Конституцією П.Орлика.
7. Яку форму держави Драгоманов вважав найкращою?
8. Назвіть гілки влади та їх органи за концепцією Драгоманова.
9. В чому полягала цінність політичного вчення Драгоманова?
10. Дайте загальну характеристику особливостей та рис державно-правової думки України з урахуванням рис ментальності українського народу.
11. Проаналізуйте поетапно процес формування державно-правової думки в Україні і з'ясуйте, які концептуальні засади домінували, як розв'язувались проблеми взаємозв'язку держави і особи.
12. Які проблеми державного характеру піднімав Б. Хмельницький у "Договірних статтях"?

13. Що мріяв змінити І. Мазепа на українських землях?

14. В чому геніальність державно-правових поглядів І. Франка?

Семинарське заняття №2.

Питання для обговорення:

1. Вчення про походження держави та механізм утримання влади видатного українського вченого, історика М. Грушевського:

- концепція української національної держави М. Грушевського;
- його значення як політичного діяча у становленні української державності;
- концепція М.Грушевського про самостійне політичне буття українського народу.

2. Соціал-демократична модель української національної держави і права в програмних документах В. Винниченка.

3. Погляди В. Липинського на походження держави:

- В. Липинський про варіанти державного будівництва в Україні;
- класократична теорія В. Липинського.

4. Націоналізм як напрямок в українській державно-правовій думці. Загальна характеристика.

5. Основні положення праці М. Міхновського "Самостійна Україна":

- проблема національного самовизначення України;
- конституційний проект Міхновського.

6. Д. Донцов – теоретик та ідеолог українського національного руху та його державна доктрина.

Контрольні питання:

1. Чому політико-правове вчення М. Грушевського не було втілено в життя?
2. В чому суть вчення М. Міхновського?
3. Сутність доктрини В. Липинського щодо побудови української національної держави.
4. В чому полягало політичне забарвлення історичних досліджень М. Грушевського?
5. Які погляди М. Грушевський назвав "національним злочинством"?
6. Які варіанти державного будівництва в Україні запропонував В. Липинський?
7. Яким уявляв майбутнє правління Української держави В. Липинський?
8. Охарактеризуйте погляди Д. Донцова на державу і право як теоретика та ідеолога українського націоналістичного руху?

Реферати

1. Політико-правове вчення Я.Козельського.
2. Політико-правова доктрина С.Подолінського.
3. Націонал-державницькі погляди Д.Донцова.
4. М.Козачинський та його внесок в розвиток української політико-правової думки.
5. Самостійницькі та монархістські погляди В.Липинського.
6. Автономно-федералістична концепція М.Драгоманова.

Західноєвропейські державно-правові концепції ХХ ст.

Питання для обговорення:

1. Державно-правові ідеї епохи та їх характеристика.

2. Поняття теорії позитивізму:

- юридичний позитивізм, прагматичний позитивізм;
- позитивістський нормативізм Кельзена;
- неопозитивістська концепція права Г. Харта.

3. Сутність соціологічної юриспруденції:

- теорія "живого права" Ерліха;
- вчення про право Р. Паунда;
- погляди на право Л. Дюгі(теорія солідаризму)

4. Психологічна теорія права Л. Петражицького.

5. Від ідеї до теорії природного права та сутність сучасних концепцій "відродженого" природного права.

6. Сучасні теорії держави:

- теорія соціальної держави;
- теорія держави "загального блага";
- теорія правової держави;
- теорія еліт, бюрократії і технократії.

Контрольні питання:

1. Хто започаткував державно-правові теорії позитивізму?
2. Під яким кутом зору розглядав розвиток держави, права, суспільства О. Конг?
3. Як визначав позитивне право Джон Остін?
4. Вкажіть, як трактували значення закону позитивісти.
5. В чому суть позитивізму Кельзена?
6. Що таке юридичний позитивізм?
7. Які Ви знаєте сучасні концепції природного права?
8. Яка історична роль доктрини природного права?

9. Які фактори обумовили появу соціологічної державно-правової концепції?
10. Дайте мотивацію положення Євгенія Ерліха, про те, що "право укорінене не в законах, а в суспільстві".
11. Коротко сформулюйте суть концепції прагматизму Р. Паунда.
12. На які три аспекти сучасного права робить наголос Р.Паунд?

Реферати

1. Відродження теорії природного права. Ж.Марітен.
2. Ідея природного права. Р.Штаммлер.
3. Правова доктрина солідаризму Леона Дюгі.
4. Школа "вільного права". Загальна характеристика.

Самостійна робота

Крім лекцій та семінарських занять, студенти повинні привчатися і до самостійної роботи, самостійно шукати відповіді на поставлені до тем запитання, розкривати їх зміст, роз'яснювати певні поняття, вести дискусії. Зрозуміло, що тільки самостійна робота студента під керівництвом викладача веде до успіху.

Історія вчень про державу і право як наука і навчальна дисципліна

Питання для вивчення:

1. Закономірності виникнення та розвитку вчень про державу і право.
2. Поняття предмету та об'єкту дисципліни.
3. Історія вчень про державу і право як самостійна дисципліна та її місце в системі навчальних дисциплін.
4. Джерела та структура курсу.
5. Теоретичне і практичне значення історії політико-правових вчень.

Державно-правові вчення в Стародавньому світі (Індія, Єгипет, Китай)

Питання для вивчення:

1. Зародження вчень про державу і право в Стародавньому Єгипті.
2. Учення даосизму про державу і право.
3. Учення Конфуція про державу і право.
4. Погляди на державу і право Мо-цзи.

Вчення про державу та право в Стародавньому Римі

Питання для вивчення:

1. Загальна характеристика державно-правової концепції римських мислителів.
2. Ідея природного права Цицерона.
3. Вчення Сенеки про державу і право.
4. Державно-правові погляди римських юристів (Гай, Модестін, Павел, Ульпіан)

Особливості вчень про державу і право в епоху Середньовіччя

Питання для вивчення:

1. Загальна характеристика цієї доби та політико-правової ідеології. Виникнення християнських державно-правових ідей.
2. Теологічна теорія походження держави за Ф. Аквінським:
 - пріоритет духовної влади над світською;
 - види законів
3. Світська теорія держави М. Падуанського:
 - походження держави, виборна і спадкова монархія;
 - верховенство закону в державі та його значення в суспільстві;
 - розмежування законів світських і церковних.

Державно-правові ідеї соціалізму та марксизму

Питання для вивчення:

1. Загальна характеристика ідей утопічного соціалізму.
2. Ідеальна держава Томаса Мора.

3. Вчення Сен-Сімона про державу і право.
4. Суспільний ідеал Р. Оуена.
5. Державно-правове вчення Ш. Фур'є.
6. Державницькі ідеї Маркса та Енгельса.
7. Державно-правова теорія В. Леніна.

Погляди на державу і право представників німецького та італійського Просвітництва

Питання для вивчення:

1. Загальна характеристика вчень про державу і право німецького та італійського Просвітництва.
2. Політико-правові ідеї Дж. Віко.
3. Кримінально-правові ідеї Беккарія.
4. Вчення про державу і право С. Пуффендорфа.
5. Державно-правові ідеї Х. Томазія.
6. Політико-правове вчення Х. Вольфа.

Політико-правові вчення в Росії (друга пол. XVIII - поч. XX ст.)

Питання для вивчення:

1. Політико-правова концепція В. Татищева.
2. Політико-правова ідеологія Просвітництва в Росії (С. Десницький, О. Радищев, М. Сперанський).
3. Концепції держави і права в Росії у другій пол. XIX – на поч. XX ст. Анархізм М. Бакуніна.
4. Політико-правова концепція В. Соловйова.
5. Вчення про право Б. Чичеріна.

Становлення і розвиток вітчизняної державно-правової думки

Питання для вивчення:

1. Вчення про державу і право С. Оріховського.
2. Державно-правові погляди І.Вишенського.
3. П. Могила та його погляди на державу і право.

Політична думка у США періоду боротьби за незалежність

Питання для вивчення:

1. Загальна характеристика цього періоду.
2. Державно-правові погляди Франкліна та Т. Пейна.
3. Політико-правові погляди Т. Джефферсона та їх втілення в Декларації Незалежності.
4. А. Гамільтон та Медісон, їх правові погляди.

Словник термінів та понять

Абсолютизм (від лат. *absolutus* — необмежений, самодержавство, абсолютна монархія) — форма правління державою, за якої верховна влада (суверенітет тощо) належить одній особі (царю, імператору, королю тощо), та для якої характерний найвищий ступінь централізації державної влади.

Аверроїзм - вчення арабського філософа Ібн Рушді, яке заперечувало акт одночасного божественного творіння світу і визнавало Бога як першопричину всього сущого.

Автохтонне населення - (грец. — місцевий, корінний) племена та народи, які споконвічно проживали у тій чи іншій місцевості, на певній території, тобто корінні жителі країни, або етнічні спільноти, що виникли на даній території.

Адекватний — рівний, цілком відповідний, тотожний. Адекватне пізнання — пізнання, яке точно відображає реальну дійсність.

Анархізм — суспільно-політична течія, що прагне до максимально можливого визволення особистості, виступає за негайне знищення всякої державної влади шляхом стихійного бунту мас і створення федерації дрібних автономних асоціацій виробників і споживачів (союзи громад). Мета анархізму — створення вільної організації суспільства з інститутами громадського самоуправління, яке обходиться без влади людини над людиною. Ідеї анархізму остаточно сформувалися в 19 столітті.

Анархія — (від грец. — безвладдя) — політичний устрій, в якому індивіди вільно співпрацюють як рівні. Слово анархія часто вживається в сенсі повного хаосу і безпорядку, хоча в теорії це не так.

Апологетика - система раціоналістичних аргументів, що має на меті довести істинність тієї чи іншої релігії, системи вірувань чи поглядів. Апологет — особа, що розробляє таку систему, захищає певну систему поглядів за допомогою логічної, раціоналістичної аргументації.

Апріорі (лат. — первісно) — наявне у свідомості людини знання, що передре досвіду, є філософським терміном.

Апробація – (від лат. – схвалення, визнання) перевірка життям, практикою.

Аристократія (від грецького — найкращий і — правити, тобто влада найкращих) — форма державного ладу, за якої правління здійснюється представниками родової знаті. Аристократією називають форму правління, при якій державна влада зосереджена в руках привілейованої освідченої знатної меншості.

Аскет - особа, яка вдовольняється у житті мінімальним, без претензій на багатство і задоволення забаганок.

Аскетизм — релігійно-етичне вчення, за яким придушення людиною своїх фізичних потреб наближує її до божества, до "царства небесного". Аскетизм проповідує відлюдництво, безшлюбність, самотуртури, зречення радощів життя і тому подібне.

Аскетичний спосіб життя - відмова від життєвих благ і спокус.

Асоціація (суспільство) — союз, спілка, товариство, об'єднання для досягнення спільної мети.

Баскак — представник влади на місцях у Золотій Орді, який відав питаннями зібрання податей, данини, володів військовою, адміністративною та судовою владою.

Брахмани — найпривілейованіша суспільна група стародавньоіндійського суспільства, яка складалася із священнослужителів та жреців. Браhmани мали велике значення в розвитку індійської думки та індустської філософії.

Варни - замкнуті соціальні групи стародавньоіндійського суспільства, на які поділялось вільне населення за своїм походженням. Традиційно існує чотири варни: жреці-браhmани, воїни-кшатрії, торговці-вайшії, землероби-шудри.

Веди - священна книга давніх індійців, яка була створена в II-I тис. до н.е. і записана ведичним санскритом.

Гетьман (від нім. — начальник) — назва вищих воєначальників у таких державних і військово-державних утвореннях як Велике князівство Литовське, Королівство Польське. В умовах сьогодення вживається метафорично у відношенні до сучасних можновладців.

Даосизм — китайське традиційне вчення, в якому присутні елементи релігії, містики, гадань, шаманізму, медитацій, а також традиційна філософія і наука.

Делегування — означає, як правило, передачу функцій, повноважень на певний час із збереженням у делегуючого суб'єкта права повернути їх до власного виконання.

Демократія (з грец. "влада народу") — політичний режим, за якого єдиним легітимним джерелом влади в державі визнається її народ. При

цьому управління державою здійснюється народом або безпосередньо (пряма демократія), або опосередковано, через обраних представників (представницька демократія).

Десакраліація – заперечення святості чи священності чогось.

Дигести – зведення уривків з творів римських юристів, складова частина кодифікації Юстиніана; основна частина візантійської кодифікації права (видана в 533 р.), відомої пізніше як Зведення цивільного права.

Догма - твердження (як правило, релігійне), яке не вимагає доказу.

Доктрина — вчення, наукова або філософська теорія, політична система, керівний теоретичний чи політичний принцип (наприклад, військова доктрина) або нормативна формула.

Домінуючий – панівний, що владорує над іншими.

Дотація – грошова підтримка з боку держави.

Дуалізм влади - подвійність державної влади, поділ її між різними інституціями країни.

Закономірність - певна впорядкованість подій, факторів, обставин життя.

Закон Дао — стародавньокитайський закон про вічну гармонію природи і людського суспільства.

Експансія — розширення сфери панування, впливу, поширення чого-небудь за початкові межі (територіальна, економічна і політична експансія). Прагнення держави до захоплення нових територій, колоній, ринків збуту в інших країнах.

Етатизація – одержавлення тієї чи іншої сфери суспільного буття.

Ідеал – уявлення про найвищу досконалість, найвищу мету, найвищу цінність, взірць чогось, до якого треба прагнути.

Ідея (грец. — початок, принцип) — форма духовно-пізнавального відображення певних закономірних зв'язків та відношень зовнішнього світу, спрямована на його перетворення.

Індульгенція (лат. — дозволяю) — у римо-католицькій церкві, відпущення тимчасових покарань за вже прощені Богом гріхи в таїнстві примирення.

Інтеграція (від лат. ціле, відновлення) — поєднання, взаємопроникнення. Це процес об'єднання будь-яких елементів (частин) в одне ціле. Процес взаємозближення і утворення взаємозв'язків.

Ієрархія – система взаємного підпорядкування, поділ на вищі й нижчі посади, чини; суворий порядок підлеглості нижчих щодо посади або чину осіб вищим. У ієрархії між її членами діють вертикальні зв'язки — відносини субординації.

Канонічне право (від грец. — правило, норма) — сукупність норм церковного права, які встановлені церковними соборами та постановами пап і визначають організацію церкви, її внутрішній розпорядок, відправлення культу, а також норми моралі, родинних відносин і, певною мірою, норми цивільного, кримінального та судового права (за умови, якщо вони санкціоновані й забезпечуються державою).

Касты - професійні суспільні верстви, ендогамні спадкові замкнені групи людей, які зв'язані традиційними професіями і займають певне місце в соціальній ієрархії. Касты існували в різних формах у багатьох стародавніх і середньовічних державах.

Категоричний імператив — фундаментальний моральний принцип Канта. За Кантом, існує один і тільки один фундаментальний моральний принцип: діяти так, щоб завжди розглядати інших людей як цілі, і ніколи тільки як засіб. Цей принцип є імперативом (командою), і він є категоричним (застосовується без винятків, у всіх випадках, місцях і обставинах).

Класократія — одна із форм державного управління. Термін запропоновано В. Липинським в його теорії українського консерватизму (також теорія українського монархізму, чи як він сам її називав теорія українського гетьманського націоналізму). Це форма державного устрою, яка відзначається рівновагою між владою і свободою, між силами консерватизму і прогресу. В основу такого устрою повинна бути покладена правова, "законом обмежена і законом обмежувача" конституційна монархія. На чолі держави має бути монарх (гетьман), влада якого передається в спадок і є легітимною.

Консули - посадові особи Римської республіки, які займали найвищий щабель владної піраміди.

Концепція (лат. — розуміння) — система поглядів на ті чи інші явища, процеси; спосіб розуміння, трактування певних явищ, подій; ідея певної теорії.

Критерій - мірило для визначення, оцінки предмета або явища, ознака, взята за основу класифікації, необхідна умова і достатня умова — види умов зв'язку суджень.

Лімітованість - суворе дозування, обмеженість у чомусь.

Модернізація - перехід від традиційного аграрного суспільства до світського, міського й індустріального. Переважною більшістю теоретиків розглядається як соціальний та цивілізаційний процес спрямованої трансформації суспільств, який розгортався протягом XVI–XX ст.

Монархія (від грец. — єдиновладдя, єдинодержавність) — форма державного правління, за якої найвища державна влада

повністю (необмежена, абсолютна монархія) або частково (обмежена, конституційна монархія) належить одній особі — спадкоємному монархові.

Мораль - система поглядів, уявлень, норм та оцінок, що регулюють поведінку людей у суспільстві.

Меркантилізм — в широкому розумінні — переважання матеріальних, фінансових інтересів над усіма іншими. В більш вузькому, конкретному значенні — торгова та фінансова політика абсолютиських держав 16-18 ст. та відповідна ідеологія.

Монотеїзм - віровчення про існування єдиного Бога, Творця всього сущого, видимого і невидимого, творіннями якого є всі інші істоти, як духовні так і фізичні. Зазвичай монотеїсти приписують Богу риси досконалості, такі як всемогутність, всюдисущність, всезнання, а також найвище благо в етичному розумінні.

Натуралізм - світогляд, заснований на уявленні, що усе суще є проявом Природи і існує за законами Природи. Вона є Найвищим Законодавцем для усього сущого.

Націоналізм — специфічний стан свідомості частини етносу і соціально-психологічних орієнтацій людей, а також сполучені з ними ідеологія, теорія і соціальна практика.

Нормативізм — правова доктрина, яка розглядає право виключно як об'єктивну форму. Засновником позитивізму є австрійський юрист Ганс Кельзен (1881—1973).

Олігархія — політичний режим, за якого влада (політична, економічна та ін.) належить невеликій кількості осіб (військовим, фінансистам тощо).

Охлократія (грец. — натовп, маса) — влада. Одна з крайніх форм демократії, влада найнижчих, декласованих верств та прошарків населення.

Патріархальна сім'я - велика сім'я, яка включала в себе 2-3, а іноді і 4 покоління, з неподільною владою її глави-батька.

Перегринське право - складова частина римського права, норми якого регулювали відносини між перегринами (іноземцями) та між ними і римськими громадянами.

Поліс — місто-державна, міська громада, особлива форма соціально-економічної та політичної організації суспільства, типова для Стародавньої Греції та Риму. Зазвичай під полісом розумілося не поселення як таке, а насамперед міська громада, колектив громадян певного міста. Територія полісу складалася з міста (або міст) та сільської округи (хори), з розташованими на ній землеробськими поселеннями.

Політія - змішана форма правління, яку запропонував у своєму вченні Арістотель, де править більшість в інтересах загальної користі.

Позитивізм (лат. — позитивний) — парадигмальна гносео-методологічна установка, відповідно до якої позитивне знання може бути отримане як результат суто наукового (не філософського) пізнання.

Постулат (від лат.) — твердження, припущення, що його при побудові наукової теорії приймають без доказів як вихідне, аксіома. Постулат не потребує доведення, а витікає з фактів, систематичних та практичних (емпіричних) пояснень.

Прагматизм — доктрина або, скоріш, світогляд, що ставить усе знання і правду у пряме відношення до життя та дії; прагматизм судить про значення ідей, суджень, гіпотез, теорій і систем відповідно до їхньої здатності задовольнити людські потреби та інтереси у соціальний спосіб.

Право - це система загальних загальнообов'язкових, формально-визначених правил поведінки, які встановлюються, охороняються і гарантуються державою з метою врегулювання найважливіших суспільних відносин.

Прагматик — послідовник, прихильник прагматизму як філософської системи.

Пріоритет - першість у відкритті, винаході, висловленні ідеї; переважне право, значення чогось.

Превентивний — запобіжний; той, що випереджає дії суперника.

Релігійно-міфологічний світогляд - світобачення і світосприймання давніх людей, яке базувалося на поєднанні релігійних вірувань з міфологією.

Рецепція римського права - пристосування норм римського рабовласницького права для регулювання феодальних відносин.

Сакральний - священний, релігійно обґрунтований.

Секуляризація (лат.) — це процес змін у взаємовідносинах релігії з суспільством у напрямку звільнення від релігійного впливу. Також перетворення церковної власності на державну власність, видучення чого-небудь з відання церкви

Станово-представницька форма правління - одна із монархічних форм правління, при якій влада глави держави певною мірою обмежувалась діяльністю станovo-представницьких установ (генеральних штатів, сейму, рейхстагу тощо).

Солярії - мешканці "міста Сонця" в утопічній державі Т. Кампанелли.

Суверен - єдиновладний правитель держави доби середньовіччя.

Суспільство — організована сукупність людей, об'єднаних характерними для них відносинами на певному ступені історичного

розвитку. Суспільство — також соціальна самодостатня система, заснована на співпраці людей і зі своєю власною динамічною системою взаємозв'язків його членів, об'єднаних родинними зв'язками, груповими, становими, класовими та національними відносинами. Термін суспільство іноді заміняють запозиченим з латинської мови словом соціум. У кожному суспільстві є свої власні суб'єкти соціального спілкування — особа, сім'я, клас, група, нація, держава та інші.

Теократія (грец. — боговладдя) — форма державного правління, за якої політична влада належить духовенству або главі церкви. Передбачає ототожнення світської і духовної влад, регламентацію функціонування держави та її інституцій, усього суспільного життя панівною релігією та її інституціями.

Теологія - наука про релігійні вчення. Одним з основних методів теології з найдавніших часів і до нашого часу залишається дослідження і осмислення священних текстів відповідних віровчень, а також коментарів до них, які були зроблені відомими богословами в різні часи.

Тимократія — форма правління військових. Є однією з форм олігархії

Томізм - релігійно-філософське вчення послідовників Фоми Аквінського.

Тоталітаризм (лат.) — той, що охоплює усе в цілому. Форма панування, що регламентує всі сфери суспільного існування, а також не визнає незалежність від держави (державної влади) таких окремих сфер приватного і суспільного життя, як — економіка (господарство), релігія, виховання, сім'я, тощо.

Тотальність - всезагальність, повнота, всеосяжність охоплення всіх сторін дійсності

Уніфікований - єдиний, приведений до чогось спільного.

Утилітаризм (від лат. — користь, вигода) - прагнення мати перш за все власну вигоду, користь, зиск. Утилітаризм — багатозначний термін. Ідеалістичне філософсько-етичне вчення, в основі якого лежить оцінювання речей, предметів, процесів, явищ з точки зору їх корисності, можливості їх використання для досягнення цілей і задоволення потреб; зародилося у Великій Британії в XIX ст.

Утопія (грец. — "місце, якого немає") — фантазія, вимисел, мрія, що не збувається. Термін "утопія" вперше з'явився у творі Томаса Мора (так в його творі називався острів, на якому було створено ідеальне суспільство).

Утопічний комунізм - ідеал суспільного ладу з усупільненими формами співжиття. Починаючи з XIX ст. ідея утопічного суспільства загальної рівності та свободи, а також вчення про таке суспільство.

Утопічний соціалізм — суспільство (суспільний лад), що живе за утопічними принципами, тобто такими, що не можуть існувати в реальному житті.

Уява — фантазія, творча здатність людини до утворення нових образів та ідей.

Фаталізм (фр., від лат., наперед визначений долею) — релігійно-ідеалістичний світогляд, який визнає панування над людиною й суспільством сліпих, невідворотних сил, що нібито наперед визначають їхню долю.

Юрисдикція — коло питань, які відносяться до компетенції певної установи чи органу держави; компетенція судових органів з розгляду цивільних, кримінальних та інших справ; коло справ, які даний суд має право розглядати й вирішувати.

Індивідуальні завдання

1. Політична і правова теорія у "Законах Ману" ..
2. Формування і розвиток політичних ідей раннього християнства.
3. Ідеї незалежності держави і єдності слов'янських народів у літописах і пам'ятках Київської Русі
4. Ідеальний суспільний і державний лад в "Утопії" Томаса Мора і "Місті Сонця" Томазо Кампанелли. Порівняльний аналіз.
5. Політико-правове вчення Т. Гоббса за "Левіафаном" ..
6. Особливість природного права Я. Козельського.
7. Загальнослов'янська федерація та ідеї її створення
8. Основні риси політико-правової ідеології лібералізму першої половини XIX ст.
9. Суть теорія насильства за Л. Гумпловичем
10. Політичні і правові ідеї української політичної таємної організації "Кирило-Мефодіївське товариство" ..
11. Політичні і правові погляди Тараса Шевченка.
12. Суть поглядів на державу і право С.Яворського.
13. М.Козачинський та його внесок у розвиток української політико-правової думки.
14. Значення твору "Історія русів" в політико-правовій думці України.
15. Я.Козельський та його погляди на державу і право.
16. Основні політико-правові ідеї твору "Самостійна Україна" М.Міхновського.

17. Основні політико-правові ідеї праці В.Липинського "Листи до братів хліборобів".
18. Основні політико-правові ідеї Кирило-Мефодіївського товариства.
19. Вчення про обмежену монархію та державний устрій України Г.Андрузького.
20. Вчення про державу і право С.Подолінського.
21. Ідея федеративного устрою слов'янства О.Терлецького.
22. Політичний ідеал С.Оріховського-Роксолана.
23. Ідея національно-соціального визволення українського народу в творчості радикальної течії українства.
24. Платон та його правова доктрина в працях "Держава", "Політика", "Закони".
25. Спільне та відмінне у поглядах на державу і право Платона та Арістотеля..
26. Вчення про право у Канта та Гегеля. Порівняльна характеристика.
27. Суть політико-правового вчення марксизму
28. Суть соціологічної теорії права Євгена Еріха.
29. Суть психологічної теорії права Л. Петражицького.
30. Арістотель про походження та форми держави.
31. Політико-правові аспекти раннього християнства. Августин Блаженний.
32. Правові вчення епохи Відродження та Реформації. Загальна характеристика.
33. Тріада невідемних прав людини та гарантії їх реалізації. Політико-правова доктрина Дж.Локка..
34. Суть вчення про право Ч.Беккарія.
35. Мельє та французький утопічний соціалізм і комунізм..

36. Становлення американської політико-правової думки. Загальна характеристика..
37. Правові вчення Джона Остіна позитивістського напрямку.
38. Теорія реформи держави і права Лоренца Штейна.
39. Лібералізм як напрям у політичних і правових вченнях. Загальна характеристика.
40. О.Конт і французький позитивізм.
41. Суть політико-правової ідеології російського соціалізму.
42. Відродження теорії природного права. Ж.Марітена.
43. Соціологічна юриспруденція. Прагматизм Р.Паунда.
44. Ідея природного права. Р.Штаммлер.
45. Концептуальні напрями тлумачення еліт.
46. Суть автономно-федералістичної концепції М.Драгоманова.
47. Політико-правова доктрина М.Грушевського.
48. Самостійницькі та монархістські погляди В.Липинського.
49. Націонал-державницькі погляди Д.Донцова.
50. В.Винниченко про державну організацію і відродження української нації.
51. Політичні і правові ідеї в Росії в період утворення і розвитку Російського централізованого держави.
52. Теорія насильства в політичних поглядах Л. Гумпловича і К. Каутського. Порівняльний аналіз.
53. Розуміння С.Дністрянським сутності держави і права.
54. Суть суспільства і держави та перспективи розвитку у вченнях представників утопічного соціалізму Сен-Сімона, Ш.Фур'є та Р.Оуена. Порівняльний аналіз.
55. Ідеї французьких соціалістів про походження політичної влади.

56. Проект державних реформ М.Сперанського.
57. Ідеї абсолютизму та автономізму в поглядах гетьманів України М.Дорошенка, І.Виговського, І.Скоропадського. Порівняльний аналіз.
58. Основні риси політико-правової ідеології в Україні на час входження її до складу Великого князівства Литовського та Королівства Польського.
59. Відображення політико-правової думки України в Універсалах Центральної Ради.
60. Відображення політико-правової думки в Конституції УНР (1918 р.)
61. Теорії еліт, бюрократії і технократії.
62. Ідеї державності та їх розвиток в Україні в Козацьку Добу.
63. Політико-правова ідеологія ліберального та демократичного рухів в Україні XIX ст. Загальна характеристика.
64. Політичні та правові ідеї в творчості І.Франка та Л.Українки.
65. Державно-правові концепції в сучасній Україні.
66. Характеристика аналітичної юриспруденції. Г.Харт.
67. Вчення про державу Володимира Мономаха.
68. Вчення про державу і право М.Карамзіна.
69. Політико-правова ідеологія анархізму. П.Прудон, М.Бакунін. Порівняльна характеристика.
70. Політико-правові вчення давнього Китаю. Загальна характеристика
71. Лао-цзи і його політико-правове вчення даосизм.
72. Мо-цзи і його школа моїстів.
73. Шан Ян (Гунсунь Ян). Теорія легізму.
74. Політико-правові вчення Античного світу. Загальна характеристика

75. Політико-правові вчення давньої Греції. Загальна характеристика
76. Правові вчення раннього періоду (IX-VI ст. ст. до н. е.). Загальна характеристика.
77. Право давнього Риму. Загальна характеристика.
78. Політичні та правові ідеї раннього християнства.
79. Римські стоїки. Сенека, Марк Аврелій.
80. Римські юристи. Засновник світської юриспруденції Гней Флавій (300 р. до н. е.).
81. Теократичні теорії Іоанна Златоуста.
82. Англійський богослов, історик, юрист Іоанн Солсберійський та його теократична теорія.
83. Правові ідеї ересей у середні віки. Болгарські богоміли. Джон Уїкліф та Ян Гус.
84. Фома Аквінський та його класифікація законів.
85. Політико-правова теорія Нікколо Макіавеллі про державу.
86. Політико-правові ідеї Відродження та Реформації.
87. Етьєн де Ла Боезі. Політико-правові теорії тираноборців.
88. Вчення Гуго Гроція про договірне походження держави.
89. Вчення Гоббса про державу і право.
90. Теорія природного права Бенедикта Єпінози.
91. Вчення Джона Локка про право і державу.
92. Проект конституційної монархії у вченнях Джона Локка.
93. Теорія природного права Гуго Гоція.
94. Обґрунтування демократії у вченнях Бенедикта Єпінози.
95. Самуїл Пуфендорф та його наука про право.
96. Христіан Томазій про державу, владу, мораль та право.

97. Христіан Вольф. Закони держави та право.
98. Комуністичні утопічні теорії Мельє, Маблі, Мореллі, у Франції XVIII ст. Порівняльний аналіз.
99. Проблеми держави і права в документах "Змова в ім'я рівності". Змова Бабефа 1828 р.
100. Політико-правові вчення США періоду боротьби за незалежність у XVIII-XIX ст. Загальна характеристика.
101. Суть вчення Томаса Пейна про державу і право.
102. Суть вчення Олександра Гамільтона про державу і право.
103. Вчення про державу і право Джона Маршалла.
104. Вчення Олівера Холмса про право.
105. Політико-правові вчення в Німеччині кінця XVIII початку XIX ст. Загальна характеристика.
106. Правові вчення Англії першої половини XIX ст. Загальна характеристика.
107. Правові вчення Франції першої половини XIX ст. Загальна характеристика.
108. Правова теорія Ієремії Бентама.
109. Концепція конституційної держави Бенжамена Констана.
110. Конституційні проекти М. Муравйова.
111. Погляди А. І. Герцена на державу і право.
112. Суть вчення про державу і право М.Бердяєва.
113. Школа "вільного права".
114. Вчення М. Г. Чернишевського про державу і право.
115. Політико-правова діяльність за часів Польсько-Литовської держави в Україні. Дмитро Вишневецький, Петро Сагайдачний.
116. Правові вчення радянського часу. Загальна характеристика.

117. Сучасні політико-правові доктрини в Україні.
118. Суть юридичного позитивізму Карла Бергбома.
119. Позитивістський підхід до права у теорії Рудольфа Ієрінга.
120. Дуалістична теорія держави і права Георга Еллінека.
121. Органічна теорія держави та її типи. Вчення Герберта Спенсера.
122. Про роль насильства у виникненні держави і права. Людвіг Гумплович.
123. Неокантіанське вчення Рудольфа Штаммлера.
124. Політико-правові ідеї у проекті П. Пестеля "Руська правда".
125. Джон Остін про розуміння сутності права.
126. Суть класократичної монархії у вченні В.Липинського.
127. Цицерон про ідеальну державу та її форми.
128. Обґрунтування демократії у вченні Б.Спінози.
129. Х.Томазій про владу та її моральні, політичний та правовий аспекти.
130. Суть теорії ідеальної держави Й.Фіхте у праці "Замкнена торгова держава".
131. І.Разумовський про відмирання "буржуазного права".
132. Радянська теорія права П.Стучки.
133. Перше юридичне осмислення державно-політичного устрою України у "Пактах і Конституції законів та вольностей Війська Запорозького", укладених у 1710 р.
134. Політичні ідеї Феодана Прокоповича.
135. Сучасні політико-правові доктрини в Україні.
136. Суть дуалістичної теорії держави і права Георга Еллінека.
137. Концепція "освіченого правління". Вольтер про реформу судової системи та кримінального законодавства.

138. Суть концепції конституційної держави Бенжамена Констана.
139. Вчення М.Бердяєва про державу і право.

Рекомендовані підручники

1. Шульженко Ф. П. , Наум М. Ю. Історія вчень про державу і право: Курс лекцій. / Ф. П. Шульженко, Н. М. Наум. – К., 1997.
2. Демиденко Г. Г. Історія вчень про право і державу: Курс лекцій /Г. Г. Демиденко.– Х.: Факт, 2001.–384 с.
3. Орач Є. М. Історія політичних і правових вчень: Навчальний посібник /Є. М. Орач. – К.:Атіка, 2005. –560 с.
4. Шульженко Ф. П. Історія політичних і правових вчень: Підручник /Ф. П. Шульженко. –К.: Юрінком Інтер, 2004. –464 с.
5. Мірошниченко М. І., Мірошниченко В. І. Історія вчень про державу і право: Навчальний посібник /М. І. Мірошниченко, В. І. Мірошниченко. – К.: Атіка, 2007. – 224 с.
6. Шульженко Ф. П. Історія політичних і правових вчень.: Підручник/Ф. П. Шульженко. – К.: Юрінком інтер, 2007. – 464 с.
7. Трофанчук Г. І. Історія вчень про державу і право: Навч. посіб. для дистанц. Навчання / Г. І. Трофанчук. – К.: Ун-т "Україна", 2004. – 210 с.
8. Орленко В. В. Історія вчень про державу та право: Посіб. для підготов. до іспитів /В. В. Орленко. – К.: Вид. ПАЛИВОДА А. В., 2007. – 204 с.
9. Історія вчень про державу і право: Підручник / За ред.. проф.. Г. Т. Демиденка, проф.. О. В. Петришина. – Х.: Право, 2008. – 240 с.
10. Кормич А. І. Історія вчень про державу і право: Навч.посібник /А. І. Кормич.– К.: Правова єдність, 2009.– 312с.

11. Осауленко О. І. Історія вчень про державу і право [Книга]: посібник для підготовки до іспитів / О. І. Осауленко, А. О. Осауленко, В. К. Гіжевський; МОНУ. – Київ: Ліпкан О. С., 2010. – 196 с. – (Студент XXI століття).

Перелік основних джерел та літератури до всіх тем курсу

1. Азаркин Н. М. Монтескье /Н. М. Азаркин. – М.: Юрид. лит., 1988. – 126 с.
2. Андрусяк Т. Шлях до свободи (Михайло Драгоманов про права людини)/Т.Андрусяк. –Львів: Світ, 1998. – 192 с.
3. Андросюк М. Гетьман Іван Мазепа як культурний діяч /М.Андросюк. – К.: Обереги, 1991
4. Арістотель. Політика /Арістотель.– К.: Основи,2000.–239с.
5. Астаф'єв А. Трансформація суспільно-політичних поглядів І.Франка /А.Астаф'єв // Молода нація, альманах. – 1996.–№ 4.– С. 5-19.
6. Баскин Ю. Я. Кант /Ю. Я. Баскин. – М.: Юрид. лит., 1984. – 88 с.
7. Бачинін В. А. Філософія права: Підручник /В. А. Бачинін, М. І. Панов. — Харків, 2002.
8. Безродний Є. Ф. Світова класична думка про державу і право: Навч. Посібник /Є. Ф. Безродний, Г. К. Ковальчук, О. С. Масний. — К., 1999.
9. Берко П. Еволюція філософсько-політичних поглядів Івана Франка / П. Берко, М. Небелюк.– Борислав,2001.– 120 с.
10. Боргош Ю. Фома Аквінський /Ю.Боргош. – М.: Мысль, 1975. – 126 с.
11. Гвоздовський В. Утвердження національної ідеї в суспільно-політичних поглядах І.Франка / В.Гвоздовський // Визв. шлях.– 2002.– Кн.7.– С. 78-85.

12. Гегель Г. В. Ф. Политические произведения /Г. В. Гегель. – М.: Наука, 1978. – 438 с.
13. Гегель Г. В. Ф. Философия права /Г. В. Гегель. – М.: Мысль, 1990. – 524 с.
14. Гоббс Т. Левнафан или материя, форма и власть государства церковного и гражданского /Т.Гоббс. — М., 1936.
15. Горбач Н. Я. Філософські переконання Івана Франка /Н. Я. Горбач. – Львів: Каменяр, 2006.– 112 с.
16. Горфункель А. Х. Томмазо Кампанелла /А. Х. Горфункель. – М.: Мысль, 1969. – 247 с.
17. Грушевський М. С. Хто такі українці і чого вони хочуть /М. С. Грушевський. – К.: Т-во "Знання" України, 1991. –240 с.
18. Гумплович Л. Основания социологии /Л.Гумплович// Западно-европейская социология XIX - начала XX веков / Под ред. В. И. Добренкова. – М.: Издание Межд. ун-та бизнеса и управления, 1996. – С. 33-94.
19. Дворцов А. ЖанЖак Руссо /А.Дворцов. –М.: Наука, 1980. – 109 с.
20. Донцов Д. Дух нашої давнини/Д.Донцов. – Дрогобич: Відродження, 1994. – 122 с.
21. Драгоманов М. Чудацькі думки про українську національну справу /М.Драгоманов //Історія філософії України: Хрестоматія. – К.: Либідь, 1993.
22. Драгоманівський збірник "Вільна спілка" та сучасний конституціоналізм / За ред. Т. Андрусика. – Львів: Світ, 1996. – 254 с.
23. Драгоманов М. П. Вибране/М. П. Драгоманов. – К.: Либідь, 1991. – 682 с.
24. Дюркгейм З. О разделении общественного труда /З. О. Дюркгейм // Западно-европейская социология XIX - начала XX века / Под ред. В. И. Добренкова. М.: Из-дание Межд. Ун-та Бизнеса и Управления, 1996. – С. 256-308.
25. Іванишин П. Держава у творчості Івана Франка і Тараса Шевченка: політичний дім національної екзистенції / Петро Іванишин// Визвольний шлях: суспільно-політичний, науковий та літературний місячник.–2007.– №2– С. 35-48.
26. Іларіон Київський. Слово про закон і благодать /І.Київський // Історія філософії України: Хрестоматія. — К., 1993
27. Исаев И. А., Золотухна Н. М. История политических и правовых учений России XI -XX вв. /И. А. Исаев, Н. М. Золотухина. – М.: Юристь. 1995. – 378 с.
28. История политических и правовых учений: Учебник для вузов / Под общей ред. В. С. Нерсесянца /В. С. Нерсесянц.– М.: ИНФРА-М, 1996.–. 728 с.
29. История политических и правовых учений: Учебник / Под ред. О. З. Лейста /О. З. Лейст. – М.: Юрид. лит., 1997. – 575 с.
30. История политических и правовых учений: Хрестоматія для юридических вузов и факультетов / Сост. и общ. ред. Г. Г. Демиденко. – Харьков: Факт, 1999.
31. История политико-правових учений: Учебник / Под ред. А. Н. Хорошилова /А. М. Хорошилова. – М, 2002. – 344 с.
32. Казарин А. И. Учение Дидро о государстве и праве /А. И. Казарин. – М.. 1960.
33. Кант И. Идея всеобщей истории во всемирно гражданском плане /И.Кант// Соч. в 6т. –М.: Мысль. 1965. –Т. 6.
34. Кант О. Система позитивной политики / О.Кант// Западно-европейская социология XIX века: Тексти / Под ред. В. И. Добренкова. – М.: Издание Межд. Ун-та Бизнеса и Управления. 1996. – С. 180-242.
35. Кант И. К вечному миру /И.Кант// Соч. в 6 т. – М.: Мысль, 1966. – С. 257-310.
36. Кармазина М. С. Ідея державності в українській політичній думці (кінець XIX- початок XX МТ.) / М. С. Кармазина – К., 1998.– 350 с.

37. Козак С. Концепція слов'янської федерації у програмі Кирило-Мефодіївського братства / Степан Козак// Золоті ворота.- 1992- Вип.2.- С. 72-83.
38. Козлихин И. Ю. Идея правового государства: История и современность. СПб.: 1993. – 152 с.
39. Констан Б. О свободе древних в ее сравнении со свободой у современных людей /Б.Констан // Полис. – 1993. – № 2.
40. Конфуций. Уроки мудрости: Сочинения /Конфуций. – М. - Харьков: ЗКСМО-Пресс. Фолио, 1998. –958 с.
41. Копиленко О. Л. "Українська ідея" М. Грушевського: історія і сучасність/О. Л. Копиленко. – К.:Либідь. 1991. – 182 с.
42. Костомаров М. І. Книги буття українського народу. Дві руські народності /М. І. Костомаров// Історія філософії України: Хрестоматія. – К.: Либідь, 1993.
43. Крестовская Н. Н. История учений о государстве и праве: Курс лекций/Н. Н. Крестовская, А. Ф. Цвиркун. – Харьков: Одиссей, 2007. – 376 с.
44. Литвинов В. Д. Исторические взгляд Станислава Ориховского /В. Д. Литвинов// Человек и история в средневековой философской мысли русского, украинского и белорусского народов: Сб. научн. тр. – К: Наук, думка, 1987.
45. Локк Д. Два трактата о правлений /Д.Локк// Антология мировой философии: Сб.филос.текстов. – К., 1991. — Т. 1
46. Луковская Д. И. Социологическое направление во французской теории права /Д. И. Луковская. – Л.: Изд-во Ленингр. ун-та, 1972. – 128 с.
47. Макиавелли Н. Государь. Рассуждения о первой декаде Тита Ливия. О военном искусстве / Предисловие, комментарий Е. И. Темнова /Н.Макиавелли. – М.: Мысль, 1996. –639 с.
48. Маньковский Б. С. Учение Гегеля о государстве и современность/В. С. Маньковский. – М.: Наука, 1970,- 120 с.
49. Миль Дж. Размышления о представительном правлений: Репринтное издание /Дж.Миль. – СПб., 1863. – 263 с.

50. Мирзаев С. Б. Полибий /С. Б. Мирзаев. – М.: Юрид. лит., 1986. – 108 с.
51. Монтескье Ш. О духе законов/Ш.Монтескье. – М.: Мысль, 1999. – 672 с.
52. Мухаев Р. Т. Хрестоматия по теории государства и права, политологии, истории политических и правовых учений: Пособие для вузов, юридических и гуманитарных факультетов /Р. Т. Мухаев. – М.: ПРИОР, 2000. – 1104 с.
53. Назарова Н. С. История политической мысли: Учеб. Пособие/ Н. С. Назаров. – Одесса: Кобзарь, 1991. – 172 с.
54. Нерсисянц В. С. Гегелевская философия права: история и современность /В. С. Нерсисянц. – М.: Наука, 1974. –287 с.
55. Нерсисянц В. С. Сократ./В. С. Нерсисянц. – М.: ИНФРА-М, 1996. – 305 с.
56. Новгородцев П. И. Сочинения /П. И. Новгородцев. – М.: Раритет, 1995. – 447 с.
57. Осинский И. Н. Томас Мор /И. Н. Осинский. – М.: Мысль, 1985. – 174 с.
58. Оборотов Ю. Н. Современное государство: основы теории /Ю. Н. Оборотов. –Одесса: Астропринт, 1998. – 132 с.
59. Павличко Д. Іван Франко – будівничий української державності: вступ. стаття / Д.Павличко// Будівничий української державності: хрестоматія політологічних статей Івана Франка / упор. Д.Павличко. – К.: Вид. дім "Киево-Могилянська академія", 2006.– 640 с.
60. Пам'ятки суспільної думки України (XVIII - першої половини XIX ст.): Хрестоматія / За ред. А. Г. Болебруха. – Дніпропетровськ: Вид-во Дніпропетр. ун-та. 1995. –488 с.
61. Пашук А. І. Суспільний ідеал І. Вишенського/А. І. Пашук // Від Вишенського до Сковороди: 36. наук. пр. – К.: Наук, думка, 1982.
62. Платон. Держава/ Платон. – К.: Основи, 2000.

63. Потульницький В. А. Нариси з української політології (1819-1991) /В. А. Потульницький. – К.: Либідь, 1994. – 320 с.
64. Рабинович П. М. Основи общей теории права и государства/П.Рабинович. – Х.: Консум, 2005. –318 с.
65. Разумович Н. Н. Политическая и правовая культура. Идеи и институты Древней Греции /Н.Разумович. – М.: Наука, 1989,- 237 с.
66. Решетников Ф. М. Беккариа /Ф. М. Решетников. – М.: Юрид. лит., 1987. – 125 с..
67. Руссо Ж.. –Ж. Об общественном договоре: Трактаты /Ж. – Ж.Руссо. – М.:Канон-Пресс-Ц, Кучково поле, 1998. –416 с.
68. Себайн Д. Г. Історія політичної думки: Пер. з англ. /Д. Г. Себайн, Т. Л. Торсон. – К.: Основи, 1997. – 838 с.
69. Світова класична думка про державу і право: Навч. посібник. – К., 1999.
70. Семенов В. Г. Формування ідеї громадянського суспільства та правової держави в західноєвропейській філософії XVII—XVIII століть /В. Г. Семенов, Ф. П. Шульженко. — К., 1995.
71. Сергієнко Г. Я. Т. Г. Шевченко і Кирило-Мефодіївське товариство / Г. Я. Сергієнко. – К.: Наукова думка, 1983. – 204 с.
72. Сингха Сурия Пракаш. Юриспруденція. Філософія права. Краткий курс: Пер. с англ./С. П. Сингха. – М.: Академия. 1996. – 304 с.
73. Скакун О. Ф. Политическая и правовая мысль на Украине (1861-1917) /О. Ф. Скакун. – Харьков, 1987. – 167 с.
74. Скрипнюк О. Соціальна, правова держава в Україні: проблеми теорії і практики /О.Скрипнюк. – К., 2002. – 399 с.
75. Согрин В. В. Идеология в американской истории: от отцов-основателей до конца XX в./В. В. Согрин. – М.: Наука, 1995. – 238 с.
76. Соколов В. В. Спиноза. 2-е изд., испр. и доп./В.Соколов. – М.: Мысль, 1977. – 223 с.

77. Сокурєнко В. Г. Демократические учения о государстве и праве на Украине во второй половине XIX века /В. Г. Сокурєнко. — Львов, 1966.
78. Соловьев З. Ю. И. Кант: взаимодополнительность морали и права /З. И. Соловьев. – М.: Наука, 1992. –210 с.
79. Спенсер Г. Основания социологии /Г.Спенсер// Западно-европейская социология XIX века: Тексты / Под.ред.В. И. Добренкова.– М.: Издание Межд.ун-та бизнеса и управления, 1996.–С. 279-321.
80. Спиноза Б. Богословско-политический трактат; Политический трактат /Б.Спиноза // Спиноза Б. Об усовершенствовании разума. – Харьков: Эксмо-пресс, Фолио. 1998. –С. 209-586.
81. Станіслав Дністрянський — світоч української правової науки: Матер. наук. конф. Юридичного ін-ту ТАНГ, присвяченої річниці з дня народження академіка Станіслава Дністрянського. — Тернопіль, 1999.
82. Стецюк П. Станіслав Дністрянський як конституціоналіст /П.Стецюк. — Львів, 1999.
83. Токвиль А. Демократія в Америці: Пер. с фр./А.Токвиль – М.: Прогресс. 1992. –544 с.
84. Толочко П. П. Традиції державно-політичного розвитку в Україні / П. П. Толочко // Толочко П. П. Від Русі до України. – К., 1997.– С. 33-45.
85. Українська державність у ХХ столітті. Історико-політологічний аналіз / О.Дергачов (керівник авт. колективу). – К.,1996. – 448 с.
86. Українська ідея. Історичний нарис / В. Ф. Солдатенко, В. П. Крижанівський, Ю. А. Левенець та ін.– К., 1995. – 131 с.
87. Філософія Канта і сучасність - М.: Мысль, 1974. – 469 с.
88. Філософія права: Навч. посібник / За ред. О. Г. Данільяна /О. Г. Данільян. – К., 2002.
89. Франклін В. Избранные произведения /В.Франклін. – М.: Госполитиздат, 1956. –631 с.

90. Франко І. Суспільно-політичні погляди М. Драгоманова / Іван Франко // Франко І. Збір. тв.: у 50 т. – К.: Наукова думка 1986. – Т. 45. – 1986. – С. 423-438.
91. Франко І. Вибрані суспільно-політичні твори і філософські твори / І. Франко. – К., 1956.
92. Хайек Ф. А. Пагубная самонадеянность: Ошибки социализма / Ф. А. Хайек. – М.: Новости, 1992. – 302 с.
93. Хто є хто в європейській та американській політичній науці. Малий політологічний словник / За ред. Б. Кухти. – Львів, 1997.
94. Цицерон Марк Тулій. Про державу. Про закони. Про природу богів / М. Т. Цицерон. – К.: Основи, 1998.
95. Шульженко Ф. П. Держава і право в суспільно-політичній думці України: основні етапи розвитку / Ф. П. Шульженко. – К., 1995

Навчальне видання

САВЕТЧУК
Наталія Михайлівна

Історія вчень про державу і право

Навчально-методичний посібник для студентів II-го курсу денної та заочної форми навчання

В авторській редакції

Комп'ютерна верстка і правка *Ігор КОЗИЧ*

Підписано до друку 15.05.11. Формат 60x84/16. Папір офсетний. Ум. друк. арк. 10,2. Наклад 300 пр. Зам № 09/11.

НБ ПНУС

783102

Віддруковано в Юридичному інституті
Прикарпатського національного університету
імені Василя Стефаника
76000, м. Івано-Франківськ, вул. Шевченка, 44а
E-mail: lawdept@pu.if.ua

НБ ПНУС

783102